

Tartalom

LOVAS Ildikó: Puffanások (novella)	3
BENCSEK Orsolya: Zsákutca à la Aaron Blumm ■	
Függelék a HC Első könyvéhez (prózavers)	11
ORCSEK Roland: Az élet csontja ■ Tudósítás Laibachból ■ Mahler	
vidám tudománya (versek)	16
Filip DAVID: Álom a szerelemről és a halálról (regényrészlet)	
(GYURÁKI Sarolta fordítása)	19

*

JUNG Károly: „Csak egyszer esik Bécsben ebvásár” (tanulmány)	26
--	----

NYUGAT 1908–2008

BARANYAI B. István: Sinkó és a Nyugat I. (tanulmány)	33
FÜZFÁ Balázs: „Ahogy csak szenteket szabad” (tanulmány)	48
NÉMETH Ferenc: Tudor utca 6. (tanulmány)	57

HANGARCHÍVUM

TAMÁS Gáspár Miklóssal beszélget VICKÓ Árpád:	
„a valódi kreatív filozófiai képesség mindig ritka volt,	
és továbbra is ritka maradt” (interjú)	62
LOSONCZ Alpár: Vélekedés és anti-politika (jegyzet)	77

KRITIKA

KÖNYV

BÁNYAI János: Utazás a bolondok tornya(i) körül (Schein Gábor: <i>Bolondok tornya</i>)	81
HARKAI VASS Éva: A magasság vonzása: Trója (Kántor Péter: <i>Trója-variációk</i>)	85

KÉPZŐMŰVÉSZET

NÁRAY Éva: Kukac Péter megérkezése	88
BORDÁS Győző: A Szenteleky–Pechán-kapcsolatokról	94

KRÓNIKA

NOVÁK Anikó összeállítása	99
-------------------------------------	----

Számunkban LÓDI Gábor munkáit közöljük

CIP – A készülő kiadvány katalógizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Gerold László. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2008. augusztus. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.co.yu; e-mail: hid@forumliber.co.yu – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es zsírszámlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 83-80250-742131-00-04-830); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2008-ra belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldön és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken.

– YU ISSN 0350-9079

Puffanások

Úristen, valamikor én egy szép nő voltam. Ez jutott eszembe, amikor földet értem. Arra nem is gondoltam, hogy kitört a nyakam. Bár arra tán nem is gondolhattam volna, állítólag olyankor már nem gondolunk, a nyakszegés kizárja, a hirtelen beálló halál, nem is tudom, hogy van ez, ha a csigolyám törik, még jár az agyam, ha a nyakam, akkor nem. A vállamra sem gondoltam és a térdemre sem, a lábamra sem, csakis a fejemre, az agyamra és az arcomra. Először az arcomra, amire az egész testem súlya helyeződött a földet érés pillanatában. Aztán az agyamra, hogy jár-e még, gondolok-e dolgokra. Arra gondoltam, hogy Úristen... Nem tudom, ha azt akarjuk tudni, jár-e az agyunk, azt mivel kutatjuk, a választ a kérdés rejti, a kérdést pedig az teszi fel, aki a választ is tudja, ami. Ami a választ is tudja, vagyis az agyunk. Agyrázkódásom van-e. Tudom-e a nevem? Mert holnap is nap van, azután is, nem mindegy tehát, megrázkódott-e az agyam és mennyire, abból élek, nem úgy élek belőle, mint egy világhírű sakkozó, nem ezért fizetnek, úgy élek belőle, hogy mindig jár, erre-arra, szórakoztat, elszomorít, az agyam a legjobb barátom és a legnagyobb ellenségem.

Ne gondolkodjak már annyit, szokták ezt nekem mondani.

A fiamnak például az agya nem ellensége, hanem csakis a barátja, saját szolgálatába állította, hogy neki jó legyen, úgy. Szolgálja őt, szórakoztassa, a naprendszerből a régi lemezek cédére írásának megoldásáig, különbségek megfogalmazására használja és szelektív hulladékfeldolgozónak, ami nem fontos, azt azonnal kiveti, nem rágódik, nem gondolkodik *annyi*t, nekem azt szokta ajánlani, jusson eszembe a *Ponyvaregény* legjobb mondata, az „önbecsülés, ami baszogat?”. Hogy konkrétan az okoz bennem időről időre gondot, bánatot, könnyeket? Verítéket is, de ő ezt nem ismeri, vért meg táncsak nem, noha itt, ahol földet értem, ez a sós valami csakis a vérem lehet. A fiam nem ismeri Churchill mondatát, amivel az angoloknak nem ígérhetett mást, csak vért, verítéket és könnyeket, ezzel mozgósította

őket, nem én találtam ki, Heller Ágnestől vettem át lazán, tulajdonképpen mégis a gyereknek van igaza, meg Bruce Willisnek a *Ponyvaregényben*, az önbecsülés mozgatja a dolgokat, olyanokra is képes, hogy a vér, veríték és könnyek lehetősége úgy jelenjen meg a nemzet szeme előtt, mint az önbecsülés maga. Az az önbecsülésünk, hogy seggbe kúrjuk a fricceket, noha közben sírás lesz, halál és szenvedés.

A gyerek nem jutott eddig, nem is veszi ennyire komolyan, csak engem figyelmeztet kedvesen, hogy ne engedjem az önbecsülésnek, hogy kikezdjen, akár a rozsdá, marjon, hanem csináljam a dolgom, mert éppen ez lehet a dolgom, keresni itten a magyarokat, írtam már eleget, vagy fogok, esetleg nem fogok, mindegy is, megmondta a tata, csak a soványodás van ebből a sok mondatból, a tenger eszemmel értelmesebb dolgokkal is foglalkozhatnék. Amivel mostanában, az például értelmes. Nem mintha a regényírás nem lenne, örömmel is venné, ha megírnám a fontosabb történeteket, amiben veszekednek, kiabálnak, és nincs idejük elmenni a templomba, de ha nem, az tán még jobb.

Ha felállok és tudok menni, akkor bizonyára nincs agyrázkódásom, ez jutott eszembe. De előtte meg az, kitörhetett a fogam, ahogy a kilóimmal rázuhantam az arcomra, biztos, hogy kitört a fogam, próbáltam a nyelvemmel kitapogatni, éreztem is darabkákat, keveredtek a sós ízzel. Aztán külön-külön regisztráltam a végtagjaimat, hogy fel tudjak állni, erre szükség volt, összegabalyodtak ugyanis a lábaim és a két kezem, kinyúltam, akár egy béka, összegabalyodva nyúltam ki, ami nem lehetséges, mert ez vagy-vagy, de az agyam mégis úgy értékelte a helyzetem, hogy nem fogok tudni fölállni, amíg össze vagyok gabalyodva, függetlenül attól, hogy szeretszét a végtagjaim, szerencsére még hozzám kötődve. Talpra ugrottam, megráztam a fejem. Vitt összevissza, ez biztosan az ijedségtől van, gondoltam, nem lehet agyrázkódásom, most fontos dolgokkal foglalkozom, nem fér bele.

Fölszaladtam a lépcsőn. Rohantam fölfelé a sötétben. Kettesével szedtem a lépcsőfokokat, mert addigra már az is eszembe jutott, hogy mit gondolhatnak rólam, ha vannak ott emberek, ugyan mi juthat eszükbe, a fenyőfák és rózsatövek szegélyezte úton mi történhetett, ami ekkora zajjal járt. Puffanással. Amikor fölértem, láttam, hogy mindenki engem néz. Hat-nyolc ember, nők és férfiak, valami gangon dolgoztak, sűrögtek-förögtek, káposztát szeltek, bográcsban paprikást főztek, kezükben a főzőkanál, a nagykés, a lámpa fényében bogarak, szemükben ijedt kíváncsiság, a ruhám nem szakadt el, de teljesen összekoszolódott, megálltam előttük.

Beestem, mondtam, hogy történhetett, mondták. És körém gyűltek azonnal, mindannyian, jól van-e, kérdezték, és mondták a nevem, nem is

tudtam, hogy ismernek, tudják, ki vagyok. Egy nagy balfék, az vagyok, normális ember nem zuhan bele egy pincelejárta. A tekintetükből láttam, miként festek. Remegni kezdtem, hetekkel később is remegtem még, noha nem olyan sokáig, mint amilyen sokáig azt éreztem a járdán gyalogolva, hogy azonnal bezuhanok, éreztem is, zuhantam, szédültem, meg kellett állnom. Most már ez elmúlt, lépcsőn lefelé még előfordul, olyankor lassítok.

Lassítok, ha azt érzem, zuhanok.

Mit tegyenek velem, ez volt a kérdés, azonnal szólnak, orvost kell kéríteni. Ettől jobban megijedtem, mint a legelső gondolatomtól. Fölmegy a szakácsnő és megszakítja az összejövetelt, közli, kezében a nagykéssel és nyakában a virágos köténnyel, ujjai között néhány szál káposzta remeg, közli a rengeteg emberrel, hogy baleset történt, így és így. És miután kiderül, hogy élek, mozogni és járni is tudok, következik a valóban fontos felismerés: mekkora egy balfék ez a nő.

Ezt mégsem engedhettem meg. Meg kellett állítanom a fél falut. Nem túl nagy faluról van szó, de azért jelentős számú emberről, akik nem akarják annak a felelősségét, hogy ez a nő itt esetleg mégis összerogyjon. Közelebb jöttek, tapogattak kicsit, finoman, igyekeztek tapintatosan rejteni a dermedt rémületet, amit a látványom okozott.

Nem!

Senkinek se szóljanak, van itt valahol fürdőszoba, tükör, ilyesmi. Komoly kísérettel érkeztem be az épületbe, a konyha is tele volt, kezdtek teríteni az asztalokat, százötven-kétszáz emberre, hordták a tányérokat, a szalvétákat, csörgött az eszcálg, csilingeltek a pálinkáspoharak.

Ismét körülálltak, együttérzéssel, sajnálattal, ezt pontosan lehetett érezni, segíteni akartak. Bementem a fürdőszobába, belevicserítettem a tükörbe, megvoltak a fogaim. Oldalt fordítottam a fejem, lehorzoltam az arcom, semmi baj. Félrehúztam a pólóm, a vállam is lehorzoltam, semmi baj. Felhúztam a nadrágom, a lábszáram teljes hosszában lehorzoltam, semmi baj. Lemosztam hideg vízzel, vécépapírral felitattam a vért, aztán a fehér, érdes vászontörülközőt is rászorítottam, arc, váll, láb. Rendben vagyok, már mosolyogtam, akár egy győztes csata után az életben maradt katona, az élet önző, részvétnek helye csak akkor, ha magunk rendben tudjuk.

Visszamentem a konyhába, ami nem konyhaméretű volt, hanem menzaméretű, csillogtak benne az edények, zavarta a szemem a fény, közben megérkezett a házigazda, neki is elmeséltük, hogy mi történt, a résztvevők is szivárogni kezdtek, a szégyen marta a testem. Leveleket és ágacskákat szedtek ki a hajamból.

Valamit tenni kell az arcával, mondták, mert reggelre földagad. A tükörbenézést követő néhány másodpercnyi nyugalom szertefoszlott, igazuk van, már érzem is, ahogyan puffad, dagad, akár ha egy fél almát tárolnék az arcom bal felében.

Nyilvános vitát kezdeményeztek az arcom állapotáról, de nekem addigra már úgy fáj a vállam, hogy azt se bántam, ha ronda maradok.

A vacsorafőzésben egy hentes is segédkezett, aki évekig dolgozott a közeli város kórházában, mint később bizalmasan közölte velem, a nőgyógyászati osztályon, tehát ha úgy érzem, sebesüléseim másfelé is kiterjedtek, szívesen ellát jó tanáccsal, ez a hentes mint egészségügyi dolgozó, aki egyébként a folyón túl elhelyezkedő másik közeli város elmeintézetének is szakmunkatársa volt, jártasságával nem kérkedve közölte, hogy azonnal borogatni kell pálinkával az arcom, szorítsam rá a hideg vizes zsebkendőt, előtte azonban a hideg nagykést, legjobb lesz felváltva, nagykés, pálinka, nagykés, pálinka.

Megérkeztek a tanácskozás résztvevői, bemenekültem a hátsó traktusba, arcomon a tortaszeletelő késsel, kezemben a pálinkás zsepivel. Ziháltam. Utánamjöttek.

Oh, Uram, tartsál titokban engem.

Valahogyan kikeveredtem az udvarra, ott lépkedtem, sántikáltam, biccentem és telefonáltam, felhívtam az orvos barátomat, akinek nekiszegeztem a kérdést, tudom-e mozgatni a vállam, ha eltört. Mivel elég késő volt és téreőr se nagyon, csak annyit hallottam, hogy nevet és megnyugtat, évtizedek óta teszi, de ilyen még nem volt a barátságunk történetében, hogy valóban baj történt. Azt hitte, a szokásos. Csak másnap délelőtt, amikor baráti és orvosi lelkiismerettől vezérelve megjelent a kapuban, hogy átvizsgáljon, csak akkor ijedt meg a látványomtól, a helyzettől, tapogatta az állkapcsom, a járomcsontom, forgatta a fejem a nyakamon, és csóválta a fejét, ha két centivel arrébb, hát, nem szívesen mondom, de óriási szerencséd volt, nem is azért, mert semmid sem tört el, hanem azért, mert élsz.

Azért élek, hogy a lovam lerúgja a nád hasáról a harmatot. Nem leszek zablája.

Mire megszakadt a vonal, már híre ment az esetnek, tornagyakorlatokat kellett végeznem, hogy lássák, mozog a kezem, hiába mondtam, hogy már letelefonáltam, igaz, rosszul hallottam, de biztos, nincs baja a vállamnak, inkább innék egy pálinkát. Ezt helybenhagyták, kettőt is kaptam, meg vacsorát, elbírt a gyomrom, az éhség nem múlik el az ijedségtől, a gyásztól sem, ez kicsit szégyenteljes tény, de hát embernek lenni amúgy is csak pillanatokra szép.

Ami az elkövetkező hetekben történt, a csodálatos eseményt követő hetekben, az jobban megdöbbenett, mint maga a jól végződő baleset. Az volt a kérdés, mit kerestem én abban a faluban este, miféle tanácskozási résztvevője voltam, s ha voltam, miért távoztam bele az éjszakába, nem illik ilyent tenni, ugyan ki sétál fenyőfákkal és rózsatövekkel szegélyezett betonúton, s ha ezt teszi, miért nem veszi észre, hogy kettéágazik az út, egyik kanyarog tovább a lombhullatók irányába, a másik pedig egyenesen a pincelejáró betonplatójához vezet igen sok lépcsővel.

A magyarázat olyan egyszerű volt, hogy ha nem lennék végtelenül naiv, tán gondoltam volna, hogy mindent megváltoztat körülöttem, ám nem gondoltam, ellenkezőleg, miután kihevertem a szégyenérzést balfék esemény miatt, az egészsel nem törődtem tovább. Politikai tanácskozáson voltam, ezt nem lehet másként nevezni, mert az volt, pártbéli emberek jöttek össze mindenhonnan a tartományból, ki pedig azért mentem, mert SMS-t akartam küldeni, de nem volt az épületben térerő, s amikor kiléptem, azt tanácsolták, induljak elfelé az épülettől, s majd lesz. A térerőt lestem a telefonon, ezért nem néztem az utat, el is vakított a telefon kékes fénye, ezért léptem bele a semmibe, értem földet az arcomon a pinceajtó előtti betonplatón.

Lehet, hogy ez kevés, de a sors nem kérdezősködik. A gyermekkor elmúlt.

Akkor tehát belekerültem a politikába, ez derült ki rólam, belekeveredtem, nem az vagyok, aki voltam. Egy író nem keveredik bele pártügyekbe, nem foglalkozik politikával, legalábbis nem válik a részévé.

Kockázat nélkül mit érnek a hétköznapiak? Vagy az élet, ami egy veszélyes üzem.

Néhány hónappal később egy ugyanolyan tanácskozáson voltam, politikai összejövetelen, nagyon jó érzés volt, s nemcsak azért, mert zenekar is volt és lehetett tánkra számítani, hanem azért is, mert – ahogyan Heller Ágnes folytatta a churchilli idézet után a mondatot – van, hogy az embereknek a szemébe kell mondani a legrosszabbat, ez lehet mozgósító és lehet elriasztó hatású is, az angoloknál bejött, s itt is, ahol én élek, bejött, volt egy olyan érzésem, megtaláltuk a magyarokat.

...mintha ismerné saját sorsát és azokét is, akiknek a társaságában van.

Ilyen érzés volt abban a teremben ülni, a színpadon vacsorázó zenekart bámulni, koccintani a pelinkovaccal, rágyújtani, amikor már a lazítás következik, az együtt következik a pelinkovaccal, az összejövetel házigazdája köszöntőt mond, önkéntes alapon kijelölődik a következő összejövetel helyszíne és nagyjából időpontja, és akkor a magyarok, akik azt hiszik egymásról, van bennük valami közös, beszélgetnek, helyezkednek, ügyeket intéznek, összebeszélnek és szét is. Úgy viselkednek, ahogyan a kőfa-

ragók, ácsok, balettosok és költők is, a jó katolikusok és mosolygós zsidók, kijelölődik az életben néhány perc a közös élményre, hogy aztán szét is forgácsolódjon, mégis megmarad belőle valami, egy halvány vonal a lélekben, jó érzés, gyermeki, mintha ismernék a saját sorsukat, miként egymáséit.

Nem nagyon mozdultam ki a teremből, nemrégiben fejezték be a művelődési ház felújítását, az udvaron még gödrök voltak és itt-ott kupacok, sár is, beleeshettem volna, megcsúszhattam volna, nem akartam kockáztatni. Inkább üldögéltem és a zenekart figyeltem, megtörölték a szájukat, és rákezdték a muzsikára, följebb hágott a hangulat, nem volt neki oka azonkívül, hogy jó érzés volt, akolmeleg, összerosolygás, kemény két hónap volt a jelenlévők mögött, kampánynak hívják, politikusok járják a falvakat és városokat, akiknek a szervezők összehozzák a helyszínt és az embereket, s amikor az egésznek vége van, következik egy vasárnap, amikor kiderül, mennyit ért a megtett kilométer, átszámolódnak a mondatok, mosolyok, kérdések, fórumok, művelődési rendezvények, gazdálkodók és vállalkozók tervei és terhei, átalakulnak egy számjeggyé, amiből aztán tudni lehet, sikeres volt-e a kampány. Odaért-e az üzenet, megtalálódta-e a magyarok. Ezek a másmyenek, nem beilleszthetőek, viselkedésükben elkülönöződők, itt finomak, halk szavúak, jólneveltek, félénkek, vadgerlék, ott durvák, hangosak, gesztusaikban erőszakosak, balkáni gerlék. S hát meg ettől aztán az összejövetel is nagyon jó hangulatú volt, a fáradtságot legyűrte a pelinkovac lilás színe.

Arra gondoltam, ha nem keveredtem volna, miként azt hallom, s valóban tény, nem vitatom, ha nem keveredtem volna bele a politikába, akkor mindezt nem látnám, heverészhetnék az ágyamon a téli hideg elől behúzódvá, és tudhatnám, mi az igazság, így viszont, hogy itt vagyok ezzel a sok emberrel, táncoltam is már kettőt, fogalmam sincs arról, mi az igazság, csak az érzés van bennem, a tapasztalat érzése, hogy nem kívülről jöttem egy történetbe, hanem magam is a része vagyok.

A nevem miatt van mindez.

Engem nem úgy hívnak, ahogyan mindenki gondolta, hogy hívni fognak, talán túl sok lett volna a családnak, Szent István napján az esküvő, aztán meg a lány, akit Ilonának hívnak, ennyire azért mégsem katolikus a családunk, elég a keresztből annyi, amennyit okvetlenül ránk mért a magyar Isten, nem kell egy olyan lány, akiről az embernek állandóan Jézus keresztre jut eszébe, amit megtalált, szögeiből koronát és lovának zablát készített, asszonyként boldog, miután elbocsátották, kevésbé lehetett, kárpótolni a fia által visszakapott rang sem tudta, a pénzérmék sem, a napkeleti bölcsek maradványai sem, vagyis a bizonyosság. Pedig a bizonyosság a hit támasza. De nem jelent boldogságot. Vagy boldogságot jelent. Kérdés, kérdés.

Ne legyen tehát Ilona, hagyjuk a keresztet másra, lovának ő maga lesz a zablája, koronája a kisradanovaci égbolt, gondtalan nevetése betölti a földet.

Lovának ő maga lesz a zablája.

És akkor tehát másik nevet adtak nekem, nem azt, amivel a szombati piacozók meghúzták a pálinkát. Ilona, Ilona, de szép is, mondták, s nyelték a nehéz kortyokat, apám csak legyintett, hadd mondják, ám valahogyan mégis rajtam maradt, mintha a pálinkával belémkortyolták volna a piacozó kis- és nagyradanovaci földik a nevet, ahogy ott feküdtem a zsidó kórházban a pokoli augusztusi hőségben, ilonásultam, a hit adott volt, csak a bizonyosságot kellett megtalálnom hozzá. S éppen negyvenéves lettem akkor.

Onnan tudtam, hogy megtaláltam, hogy azt éreztem, hazaérkeztem a saját életembe. Helyet kaptam ilonásult életemben, lovamnak a zablája, akivé lettem, gondolom, annak nevelt az apám, egyszerűen kikerült a szájából, átáramlott a fájdalom, az öröm, a tétovaság, a mámor.

De bőven volt még hely újabb szögeknek.

Pedig nem volt ilyen egyszerű, voltak esték, amikor veríték és könny áztatta a zsebkendőm, gondolom, nyál is. Gondoltam, kiszállok az egészről, amihez még hozzá se kezdtem, bele se fogtam, s azt sem tudom, merőről kellene belefognom és mibe, ez nem olyan, mint az irodalom, itt nem mondatok vannak, hanem emberek.

Én már húszévesen is úgy tudtam, író vagyok, csak még nem látszik. Negyvenévesen meg azt gondoltam, nem akarok én magyarokat keresni, végül is tényleg író vagyok, nyugodt állapot, szoba, számítógép, mondatok, vannak köztünk olyanok, amiket én írtam, elég. De nem volt elég. Élő szöveget tapintottam, ültem különféle összejöveteleken, és éreztem magam körül, a testemen, a szememben, selymes volt és karcos, a fűtetlen termekben a szájak párájával keveredett, nem volt nem fűtetlen terem, rezesek fűjták a Himnuszt, amihez, lássuk be, a hiten kívül nincs sok közünk, ezzel küzdöttem mondatokon át, mondatdombokon és -szakadékokban voltam a lovam zablája, néztem azt, amiről úgy gondoltam, értem, hogyne érteném, hisz erről írtam lustaságomhoz képest elég sok oldalt, néztem, élő szöveget tapintottam, s kiderült, érteni sok mindent lehet, csak a bizonyosság nélkül olybá vehetjük, hogy egy huncut petákot sem ér, pontosabban egy nagy lófasz az egész, a bizonyosság azonban csak akkor adja magát, ha úgy hozza kedve.

A történet részének lenni.

Aki önmaga lesz lovának zablája, honnan tudja a helyes irányt? Ami csakis az előre lehet. Kétely nélkül. Indultam eleget, s jutottam egyre hátrébb, értem egyre lejjebb, noha olyan hirtelen, egyetlen s akaratlan mozdu-

lattal még soha nem jutottam a dolgok mélyére és majdnem végére, mint azon a szeptemberi estén, amikor a pincelejárat betonplatóján értem földet az arcomon. Arra gondoltam, a csillagos égre és a holdra bámulva a hazafelé tartó úton, ezt sem én találtam ki, költészet, Weöres Sándoré méghozzá, arra gondoltam tehát, valami nagy bünt követhettem el, ha ez a figyelmeztetés, pedig nem az volt, vagy ha igen, későn jött. Ahhoz képest, amit a zabla érez, miközben a ló húzna, patája lerúgná a nád hasáról a harmatot.

Inkább bűnhődjön egy-egy ártatlan (Isten majd helyesbít), mintsem egyetlen igazi bűnös kicsússzon a hálóból (Istenre se lehet mindent áthárítani).

Es akkor meghalt egy ember. Kiabálás kezdődött, zavar keletkezett a teremben, csődület támadt, hátraléptek és előre, a zenekar félbehagyta a munkáját, zavart csönd keletkezett, kivágódott egy ablak, a mikrofonnál orvost hívtak, a földön pedig ott hevert a férfi, teste tompán puffant, ahogy hanyatt esett, visszafelé lett értelme a zajnak, hogy már a földön hevert, kék fejjel, mozdulatlanul. Amikor a mentők kiértek, visszaparancsolták belé az életet, letépték az ingét, meztelen mellén csattant a parancs, visszanyerte az eszméletét, a hordágyon, ahogyan vitték kifelé, tekintetével befogta a termet, az ünnepet, a pillanatot, amikor olyan volt, mintha ismerné a saját sorsát és a többiekét. Még két órát élt.

Találkoztam vele azelőtt, a nevét is megjegyeztem, tudtam, melyik faluból jött, mit kell ott csinálni a templommal, a vadászházzal, mikorra épül ki a kanalizáció és ki a polgármester, csak azt nem tudtam, hogy a pap nem fogja elbúcsúztatni, mert nem fizette ki az egyházi adóját, vagy másért nem tette meg, a lényeg, hogy nem, de a templomot azért fel kell újítani, viték a sárban, a nyomasztó, téli bánati délutánban a testét, nem voltam ott, így aztán sokáig nem tudtam megszabadulni a tekintetétől, a nevetésétől és izzadó homlokától, rossz volt a kedve, amikor odaért az összejövételre, mielőbb indulni akart volna haza, aztán már a többiek indították volna, de ő magához ragadta a mikrofont és énekelt, táncolni is felkért, nem mentem el vele, hazudtam, azt hazudtam, elígértem már ezt a fordulót, és gyorsan leültem a székemre, belefordultam a közben megérkező török kávéba, hogy a tompa puffanásra kapjam föl a fejem, a csődületre, a kivágódó ablakra.

A puffanás mindig utólag érthető meg, mint ahogyan az is, ami előtte volt, nevezzük egyszerűen csak az életnek, éppen olyan ez, mint amikor az autó mellett elszáguld egy motoros, először a hang, aztán a kép, lehet tőlem fordítva is, sose voltam túl jó fizikából. A többi ugyanaz. Puffanás, aztán felállsz. Vagy nem.

Idézetek: Mészöly Miklós: Sutting ezredes tündöklése, Bolond utazás

W. G. Sebald: Austerlitz

Zsákutca à la Aaron Blumm

1.

Ezt olvasom: „*A szöveg magába csal, és már nem tudsz kimenekülni belőle úgy, mintha bent sem lettél volna. Zsákutcába kerülsz, ahonnan csak visszafelé vezet az út. Addig kell menned, amíg észre nem veszed, hogy már jössz. Bejöttél, de most már menjél.*” És még korábban: „*Addig mentem, mentem, mentem, mentem, amíg észre nem vettem, hogy már jövök.*” Szeretem ezeket a kijövéseket. Hogy újra végig kell nézni – még egyszer, egyszer még! – ugyanazt. És szeretem – ha az én zsákutcámról van szó – azt kiáltani: Bejöttél, de most már nem mehetsz! Még ha tudom, hogy úgyis elmegy.

Anyám szerint nem tudnám elviselni, ha csak átsiklanának a szövegem. És ezen túl is elvárom, hogy legalább kétszer. Oda. Vissza. Anyám szerint –

Nem folytatom. Nem ezt.

Azon gondolkodtam, de hiszen van-e egyáltalán valaki, aki szereti az átsiklásokat. Önmagával kapcsolatban, mert persze én is szeretek átsiklani egy unalmas ember tekintetén, egy pohár tejen, a farmernadrágokon. Szoktam átsiklani, mint mindenki más – de rajtam NE! És ne csak a testen ne, hanem – és főleg – a szövegemen ne.

Addig írtam, míg azon nem kaptam magam, hogy kezdek kijönni. És ettől megijedtem. Én félős vagyok. Nem szeretem, ha ilyen gyorsan: oda-vissza. Sokkal jobb, ha tovább tart. Állandóan osztozkodom az idővel.

Anyám szerint –

el akarom kapni a betolakodót. Aki igazából nem is betolakodó, mert én hívogattam. Na anyám szerint ez: súlyos. Vagyis: pofátlanság. Én meg tu-

dom, hogy igazából belőle meg az szól. (Ki beszél?) Akinek elkapták a grabancát.

Mentem, mentem, mentem. Nem folytatom. El-beszélek, mert tulajdonképpen azt akarom, hogy fusson a két szál. Néha érintkezzen, ajde. De ne sokat. Mondjuk én is félős vagyok. (Nem kísértet, de valami hasonló.) Ennyiben elintéztam, mert reagálás akkor is, ha nem pont arra. És miért is kéne pont arra? (Egyébként most nehéz. Kilökni egy kocsit, a mamát. Éppen ezért.)

Nem tudom, soká tart-e már. ~~Nem ettem az idén szilvát.~~

Éhes vagyok. Anyám szerint: csak magamról tudok írni. Erről meg az jutott az eszembe, hogy, ha kivágjuk a „csak”-ot, és erősen megnyomjuk a „tudok”-ot, akkor egészen jó. Naná, hogy jó!

Ezt csak azért írom, mert tudom, kifelé menet már egy kicsit unalmas. Ilyenkor kell azt képzelni, most jössz. Azaz mész. Be. És akkor ott van az újdonság. Egyébként pedig tudom, hogy így is, úgy is: van újdonság. Csak játszom a félőst.

Hát így.

2.

Az jutott eszembe, hogy igazából nem is arról van szó, hogy nem lehet eljutni sehova sem. Valahol mindig ott vagyunk, valahova mindig éppen odaértünk. De van olyan, hogy nem lehet tovább menni. És ekkor kell (ki) jönni.

Azt mondta nekem, hogy a legaggasztóbb az egészben a kell. És igazából nem mindenki szereti az erőszakot, ezt nekem is be kéne látnom. Nem arról kell (!) beszélni, hogy akkor most neked annyi, hanem hogy miért jó az, ha annyi. Ez sokkal humánusabb.

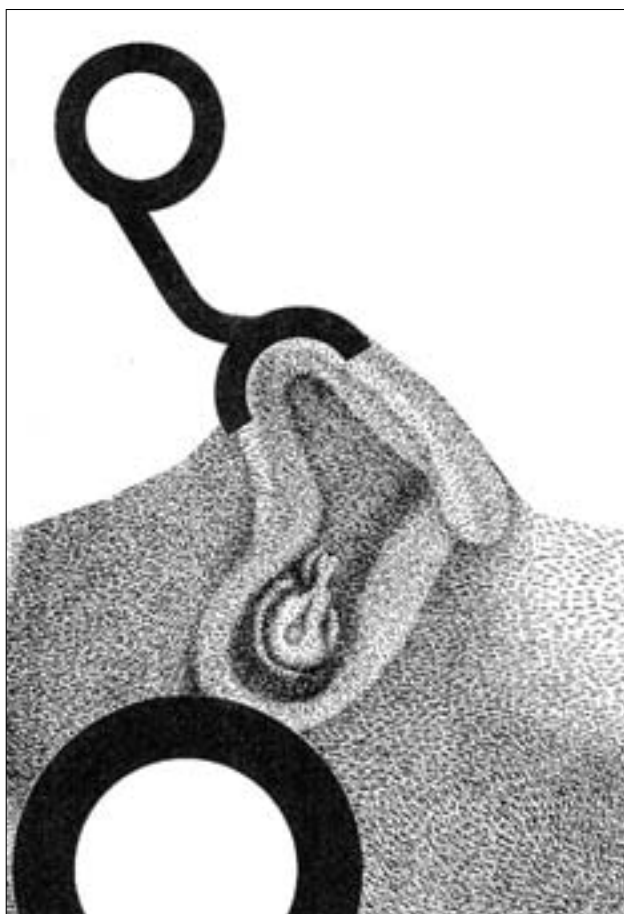
Ekkor gondoltam arra, hogy akkor most leírom, miért is jó bent maradni. (És aztán ne akarj kijönni!) Csak később arra kellett rájönnöm, hogy én inkább vagyok külsős, mint belsős. Jobban szeretem vissza, mint oda. Vagy inkább így: a második mindig jobb, mint az első.

12 Azt mondja, hogy ezzel ő is így van. Az első tulajdonképpen nem is olyan jó – azaz az ismeretlenség szépsége visszaüt: a narratíva magával ragad. Ő

is a történetre összpontosít elsődlegesen (ilyenkor a lehető legfogyasztóbb), az ingyencség a már valamennyire ismert, ismerős közegben valósul meg. A második alkalommal.

Tudja, hogy az első ezzel együtt mégiscsak meghatározó számomra. Ha nem jó, akkor nem lesz második. Akár zsákutca, akár nem. És tudja, hogy most ezt kell (!) majd olvasnia:

„Gyere, gyere, gyere be. Amíg mondom, gyere be.”

Függelék a HC Első könyvéhez

Olyasmit írni, hogy hogyan ismerkedtek meg. Éppen azért, mert nem tudom. Édesapám, édesanyám. Nagyapám, nagyanyám. Dédapám, dédanyám. Visszafelé, ameddig a szem ellát. Ameddig a tudat elér. Ameddig nem unok rá.

Anyám az ajtóban állt.¹ Ott állt hajdanán sokat. Nézelődött, akárcsak nagyapám az elmenő népeket, járműveket. Általában sokan jöttek: volt mit nézni. Hogyan klattyog végig az aszfalton egy levált cipőtalp. Ezt inkább hallani. De látni két kutyát is: egy nagyon egy kicsi ágaskodik. Anyám nézi a kutyákat. Hallja a cipőtalpat. (Esetleg még: csaholás.) Érti a szagokat (virágzik a hárs, egy teherautón csirkéket szállítanak). És akkor.

¹ állni egy helyben és nem menni sehova nem jó nem szeretek visszeres lesz a lábam ettől félek még szerencse hogy nem vagyok stewardess mert akkor feszt kengethetném a lábam a (itt a krém neve következik) -mel ahogy a reklámban láttam a tv2-n és én megértem hogy jó érzés ha a lábunkra nehezedő keménység vagyis a lábunkat páncélként befedő szürke színű kemény réteg a (itt a krém neve következik) hatására lepattan és jön a megkönnyebbülés de szerintem sokkal jobb ha nem kell semminek lepattannia rólunk ha alapból nem nehezedik ránk a lábunkra semmi főleg nem szürke fémszerű anyag és erről meg akartam kérdezni r apját mert ő steward és órákat repül és órákat áll szóval hogy használja-e (itt a krém neve következik) -t de r-rel már egy ideje nem beszéltem nyár van nyár röpke lepke száll virágról r pedig nyáron nincs velem mert elrepül ameríkába az anyjához aki elvált r apjától aki viszont kanadában él és steward és talán használja a (itt a krém neve következik) -t hogy ne legyen visszeres a lába ne fájjon és hogy szép legyen formás sokat tornáztatja de ez már nem r apja hanem az anyja akinek állítólag szép lába van biztos nem áll egy helyben sokat mint anyám aki a kapuban szeretett lányként de egyébként most is

anyám még most is szeret kiállni csak jól titkolja mert szégyelli tudja hogy kinevetem

anyám hajnalban áll ki nézi a kelő utcát miközben én a jobb oldalamról éppen átfordulok a balra

Apám nem volt proligyerek. Szeretett focizni, de erről sosem mesélt. (Egyébként is: fociról az anya, aki így, ezen keresztül látja a világot. Az ő világának határa a foci nyelvének határa.) A temetőkertben tavasztól őszig a környékbeli fiúkkal játszott. Nem játszott jól, tudom, mert apám ügyetlen, fizikuma sem egy sportolóé, de szeretett. Ő olyasmit is szeretni tud, amihez nem ért. Apám sok mindenhez nem ért, de sok mindent szeret. (A semmi a minden!) Ilyen a foci. Nézni nem, csak játszani, hogy végül leváljon a cipőtalp.

Hogy végül leírhasam: mint a kutyák, úgy ragad össze majd egy életre édesanyám édesapámmal, édesapám édesanyámmal.

Az élet csontja

Szabad vagyok –
tehát vásárolok.
És többfunkciós,
mint a számítógépem
új egere.

Még pontosabban:
hipermarket.
Amire gondolsz,
ne keresd,
megtalálod bennem.
Ami nincs,
egy kattintással
megrendelhető.
Előállítom magamból,
ennyi.

Mily szép
pénztári sorban álldogálni,
csinos rendben,
mint az agyaghadzsereg katonái,
mint egy sportcipő reklámban
az öröklétre csalt
hullacsillagok.

Én is arra vágyom, amire Te:
meghalni
semmi esetre sem.

Legyen vége, szólt,
akkor hátha megjön a pénztáros
Kharón is,
s nemcsak az élet csontját
rágjuk unásig.

Legyen, szólt, ki hallgatott.
Maradt volna nyugton,
tudhatta volna,
úgy a legjobb,
tévedés kizárva,
olyan, mint a nincs.
Helyette kattog a szentbeszéd,
majd pihen,
s mint a rozsdás bevásárlókocsi,
nyikorog az egészre.

Tudósítás Laibachból

Gustav minden előadás után
lehörpintett két pohár pilsenit
– se többet, se kevesebbet –
a Pri Roži vendéglő cimboráival.

Így kezdődött a karmesteri csoda:
Varázsfuvola és két pohár sör.

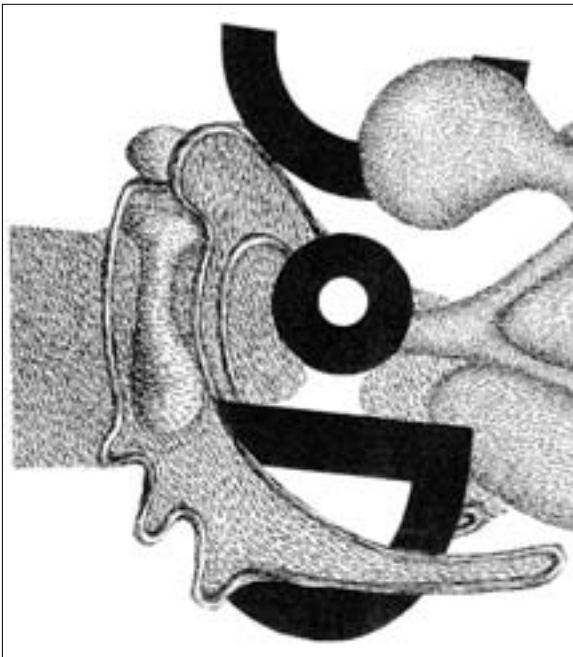
Ljubljana ekkor csak egy folt még
a Monarchia szakadt zsákján,
ám Gustavval megzendült a városka,
amitől beizgult a bécsi hatalom is.

Država skrbi – fintorgott száz
évvel odébb a Laibach csoport,
ipari zajokká zúzva a szép hangzású jövőt,
amitől izgult a belgrádi hatalom is.

Birodalom bomlott birodalomra,
fülbevájó zenei aláfestéssel,
közben minden maradt a régi.
S ha másért nem: a zenéért megéri.

Mahler vidám tudománya

Mert a zene öntörvény;
mintha pisilnél a márvány
szarkofágba zárt bálvány
örökké ökör valóra.

Álom a szerelemről és a halálról

Regényrészlet

1.

Kaminer Dávid rabbi teljes húsz éven keresztül őrizte fia, Jákob származásának titkát. A titok a következőkben rejlett: a vérfürdő után, amely a kőfejtőben történt, ott, ahol a japoli erdő véget ér, a steti többtíz legyilkolt lakója között felesége, Róza és annak apja, Baruh Adizás rebbe is ott feküdtek, Dávid még életben talált egy évesnél sem idősebb fiúcskát. Az, hogy a fiú hogyan kerülhetett ide a száraz tölgyfalevél-halomba bújtatva, hogy kik voltak a szülei, az az élők és holtak isteni könyvében vagyon megírva, amely, mint ismeretes, az emberi tekintet számára elérhetetlen. Kaminer Dávid rabbi magához vette a kisfiút s fiául fogadta, származásának titkát pedig annak huszadik életévéig megőrizte.

A fiút Jákobnak nevezte el Izsák és Rebeka kisebbik fia, Izrael népének harmadik pátriárkája után. Ez pedig ahhoz az álomhoz kapcsolódik, melyet a fiú örökbefogadása utáni éjszaka látott: álmában világosan látta a létrát, melyen angyalok mentek fel az égbe és ereszkedtek alá a földre. Ugyanaz a létra, amelyet valaha Izsák és Rebeka fia megálmodott, ugyanaz várt az ő frissen fogadott fiára is. „Gyerek nélkül üres a ház” – szól a mondás. A fiú mellett a rabbi megfeledezett saját szerencsétlenségéről és magányáról. Gondos apa lett, és minden aggodalom édes volt számára, mert Jákob szép fiúvá, majd legénnyé cseperedett, akiben nem csupán a szomszédok gyönyörködtek, még Varsóban és Krakkóban is hallottak a rabbi tanult fiáról, kit Jahve nemcsak szépséggel, de eszésséggel is megáldott.

Talán még az öreg rabbi fejében is megfordult a gondolat – az effajta szóbeszéd pedig valahogy magától terjed –, hogy az ilyen fokú szépség és

Gyuráki Sarolta fordítása

eszesség már istenkáromlászámba megy, s előbb vagy utóbb gőgösséghez kell vezetnie, mert viselőjére a kivételesség pecsétjét nyomja, s minden gőg válaszfalat képez a Tóra és más szent könyvek között. Tehát Kaminer Dávid aggodalomra adhatta volna fejét, ha nem hiszi – évről évre erősebben –, hogy Jákob tulajdonképpen az ő gondjaira bízott angyali gyermek, hogy ő maga – minden szenvedés, rossz élet és erőszakos halál ellenére – annak isteni jele, hogy Isten állandóan gondol azokra, akik benne hisznek.

Ám, ahogy teltek az évek, és ahogy az öreg rabbi megérezte a vég közeledtét, gondolataiba komoly kételyek költöztek. A halál közelsége néha fellebbenti azt a sűrű fátylat, amely gátolná a dolgokra való rálátást. Az utolsó óra közeledte a gondolkodó lények számára felfedi a lényegét. Kaminer Dávid számos olyan kérdésre nem tudott válaszolni, melyet fogadott fia intézett hozzá. A dolgok állása már nem volt olyan egyszerű, mint az ő fiatalsága idején. A világ olyan iramban változott, melyet nem tudott követni. Az élet valaha a jó és a rossz egyensúlyán nyugodott: ha az egyik oldalon vesztettél, akkor a másikon nyertél. A kevélység, a gőg, amit a nyereség váltott ki, szerencsétlenségbe vezetett, pusztulást hozott. Az élet fő filozófiája az volt: menni az arany középúton, s elkerülni a túlzott elbizakodottságot, vagy a kétségbeesést. Amikor elveszítette a feleségét, Rózát, akkor az Úr Jákobot ajándékozta neki.

Mindaddig, míg a zsidók adtak a hagyományaikra, és a Tórát életük fölé helyezték, mint a ház tetejét, melyben éltek, mint magát az eget, amelyben gyönyörködtek, de amely örökre elérhetetlen maradt, addig minden rendben volt. A zsidók mindig is annak alapján voltak zsidók, hogy miben hittek, hogyan éltek, mely könyveket és ereklyéket őriztek otthonaikban, mennyiben tartották meg szokásaikat, és milyen ruhát hordtak. Hirtelen minden a fonákjára fordult. A régi szentségek tisztelete megszűnt. Az Úr fejtetőre állította a világot, de miért? A zsidók lengyelül tanulnak, ahelyett, hogy az Úrnak szentelnék magukat, a belső élettől a külső élet felé fordulnak, olyan felvilágosultságról beszélnek, amely elidegeníti őket saját népüktől, úgy beszélnek, mint a máshitűek, úgy öltöznek, mint az idegenek, valamilyen egyenrangúságot keresnek, mely nem csak a lengyeleket, de az orosz cárt is feldühítheti és a többieket is, akiktől a békés élet függ. A zsidók addig éltek jól, míg senki nem gondoskodott róluk, addig, míg ők maguk rendezhették be életüket, miközben az Úr rejtett tulajdonságait fűrészték abban a hitben, hogy ők a kiválasztott nép.

Vagy Izraelnek ezen elfajzott fiai nem értik, hogy a jó és a rossz egyaránt Istentől van, Isten művének földi javíthatása pedig egyszerű istenkáromlás. Ha nem adatott meg annak megértése, hogy honnan származik az a töméntelen mennyiségű gonosz szemben a valóban jó kicsinységével, akkor az azt jelenti, hogy kételkedhetünk az Ő szándékában? Ha nem

értjük a rejtett rendet, melyen az Ő uralma nyugszik, akkor meg kell semmisítenünk saját házunk alapját? Jobb bevallani, hogy valamit nem értünk, mint a látszólagos igazságtalanságok miatti értelmetlen dühünkben magát az életet lebontani és elpusztítani. A fiatalok türelmetlenek, de ez nem jelenti azt, hogy igazuk van. Végül mindenki akkora darabot kap majd az égi királyságból, amekkorát megérdemel, és amekkora rendeltetett neki. Se többet, se kevesebbet.

Milyenek voltak az esélyei, hogy ezen a világon leleddzen? Egy a millióhoz? Egy a milliárdhoz? Az élet a legnagyobb nyereség, mely a világ-egyetemen létezik. Még a legnagyobb kínok között élő nyomorultak is, a béna és nélkülöző szerencsétlenek, a vakok a sivatagban, az örültek, kiknek összezavarodott értelme eltorzítja a világ valós képét, ők mind gazdag jutalmul kapták az élet teljességét, azt a csodát, melyért egy egész meg nem született és talán soha meg sem születő világ verseng, mindaz, ami a lét után eped, de szüntelenül a nemlétben várakozik. Igen, az élet nagy, a legnagyobb ajándék a természet egészében, tekintettel azon teremtmények elsötétített bizonytalanságára, melyek – valószínűleg – reménytelenül várják a sorukat, a napot, az órát, a percet, mely soha el nem jó! De minek az élet, minek az ajándékok ajándéka, ha az emberi teremtmény hálátlan és nem tiszteli Teremtőjét?

2.

Az öreg rabbi sejtelméi, melyek szerint a romlott világ gonoszsága szinte vízként találja meg mindenhol és mindig a legkisebb átjárhatóságot is, nem voltak alaptalanok. A piciny, alig látható rés hamarosan szakadékként tátong. Különösen, ha egy ilyen rés az ember meggyőződéseiben, a hitében jelenik meg. A szellőből vihar lesz, az egyszeri óvatlanság sok bajjal jár. A nyugodt élet pokollá változik. A rossz hatásoknak különösen a fiatalok vannak kitéve. Veszélyes ötletek bújtak egy újféle felvilágosultság csábos köntösébe, szakítván így az ezeréves hagyománnyal.

Az utóbbi években a zsidó igehirdetők egy új fajtája jelent meg. Voltak köztük igazi rabbik is, akik gyalog mentek várostól városig, falutól faluig, eljutva a legkisebb porfészekig is, meggyőzve testvéreiket a zsidó hitben a haszid tanok korlátoltsága, a hit elégtelensége, az emancipáció nélkülözhetetlen volta felől, mely csakis új iskolák nyitásával valósítható meg, melyekben majd történelmet, költészetet, lengyel és német nyelvet tanítanak, hogy a zsidók bekapcsolódhassanak a korszerű áramlatokba, és hogy kiharcolhassák saját polgárjogaikat. Mintha azok a jogok, melyeket Isten adott, kisebbek és kevésbé fontosak lennének azoktól, melyeket egy állam adhat!

Hát a külső világ színleges bősége tényleg Isten kedve szerint való, és fontosabb azoknál az élvezeteknél, melyeket az ember a saját magával való békéből nyerhet? Kaminer Dávid fiatalságának idején a Tóra tanulóinak a szent könyvről tekintetüket sem volt szabad felemelniük, teljes fizikai és szellemi életük a lényegük lényegére való koncentrációban tömörült. Az a világtól való látszólagos távollét a világok világában való abszolút jelenléte jelentette, a közeledést az összes titkok legnagyobbjához. Ma a jesivák, a talmudi iskola tanítványai eljárnak szórakozni, apáik helyett maguk döntenek választottjaikról, a földi javak szeretete sokaknál háttérbe szorította Isten szeretetét. A régi törvényeket, amelyek évezredekken keresztül megtartották a zsidókat, már nem tisztelik, ami meglehet, hogy a Messiás idejének eljövetelét jelzi, vagy a földi világ végét. A rabbi túlságosan is öreg volt már ahhoz, hogy az emberiség sorsa felett keseregjen, de belesajdult a szíve abba a gondolatba, hogy Jákob az istentagadók és a fonákjára fordított dolgok eme világában fog élni.

Ő úgy virrasztott fogadott fia felett, mint ahogy az istenfélő és az Istenhez hű haszid virraszt a frigyláda fölött. Jákobot elszigetelte attól a beteg, köpönyegforgató, szerencsétlen piszkos világtól, melyben semmi sem volt már úgy, mint valamikor, amelyben egy törvényt sem tisztelnek már, sem az embertől, sem az Istentől valót. A zsidó népet már máskor is érte kín és gúny, az emberi törvények rá nem vonatkoztak, de azért létezett a törvények törvénye, az Úrral kötött szövetség.

Jákobnak azonkívül más jellegű tudása és képzettsége nem is volt, mint amit a rabbitól kapott. Sem gyermekként, sem felnőtt ifjúként nem volt más társasága, mint nevelőapja és tanítója. A városon, de a zsidó közösségen is kívül éltek, egy kis erdővel övezett házban, ahol ritkán fordultak meg zsidók, lengyelek pedig még ennél is ritkábban. Már régóta az a hír járta, hogy a rabbi nincs értelménél, még attól a naptól, hogy a felesége odaveszett a vérfürdőben. Egyszer hetente, a sabbát előtt, apa és fia elmentek a közeli gerendaház kinézetű zsinagógába imádságra, hogy ott tíz istenfélő zsidó társaságában imádkozzanak Istenhez, senkire nem nézve, senkivel sem beszélgetve, csak a Mindenhatóval. Ha valaki azt mondta volna neki – de ilyen nem történt (nehéz, rossz időkben az emberek általában a saját dolgukkal és a maguk gondjával törődnek) –, hogy vétek azt az ifjút úgy elválasztani a világtól, aranyketrecben őrizni, távol az élet valódi kísértéseitől, az öreg valószínűleg úgy válaszolt volna, hogy nem mi vagyunk a világban, hanem a világ van bennünk, és hogy az, kinek erős és szilárd hite van, ellen tud állni az élet minden viszontagságának és az emberi rosszindulatnak.

3.

Kisszámú tanítványa (csak azokkal foglalkozott, kiknek a hittel szembeni hűségébe és azon szenvedélyes vágyába, hogy meglássák az egek szerkének fényét, egy pillanatig sem lehetett kételkedni) „szent ember”-nek nevezte, s valaki elterjesztette róla (akár igaz, akár nem), hogy fiatalkorában találkozott a híres Báál-Sém Tóvval, aki személyesen fedte fel előtte a Tóra egyes részeinek titkos jelentését. A japoli rabbi a kabbala egyik elsőrangú ismerője volt, a Széfer Jöcirá és a Zohár bölcs tolmácsa. Tanítványai azt állították, hogy minden fűszálban, a kövekben, az alacsonyabb és a magasabb életformákban fel tudja fedezni a gilgula egy alakját, az előző életek különböző stádiumait, mint ahogy az a Báhir könyvében meg vagy írva.

Emlékeznek még Moshe Leib Lilienblummal, a híres íróval, az „új generáció hőseivel” folytatott vitájára, aki a judaizmus reformját követelte, és aki Kaminer Dávid rabbi szemében egyszerű istentagadó volt, ateista, aki Vilkomirban saját jesivát alapított, és ott a haszkala gondolatait támogatta.

A vilkomiri reformátor nyíltan rákérdezett: „Ki tudja bebizonyítani Isten létezését?” Ezt továbbá így fejtette ki: „Tudjuk, hogy semmi sem történik ok nélkül, és hogy az okok a természet törvényeiből következnek. Hát akkor hogy tudunk az isteni gondviselésben hinni? A természet a saját törvényeit követi, nem tudjuk, hogy hol a dolgok kezdete, vagy a vége. Hát akkor hogy tudnánk biztosra, hogy létezik a mindenható Teremtő? Nehezen felfogható az elsődleges természet keletkezése, de ez a kérdés a Teremtővel kapcsolatban is feltehető. Könnyű azt mondani, hogy az Úr teremtette a természetet, hogy az ő szava teremtette az eget, de nehéz megérteni, hogy az az egy szó segítségével hogyan tette a nemlétet létté. Egyértelmű, érthető és megbízható válasz nélkül erre a talányra merül fel az a kérdés, hogy ki tudja bebizonyítani Isten létezését.”

Kaminer Dávid rabbi azt válaszolta: „Isten létezésének bizonyítéka bennünk van. Isten létezésének bizonyítéka mindabban van, amit teszünk. A dalokban, melyeket énekelünk. A munkában, melyet elvégzünk. A gyermekekben, akik utánunk jönnek. Milyen óriási szerencsétlenség várna ránk, ha lemondanánk Istenről, vagy ő rólunk! Féktelen halálfélelem uralkodna el rajtunk, megátalkodnánk bűneinkben, nem lenne se menekvésünk, se vigaszunk a betegségek és mindennemű másfajta szerencsétlenség elől! Az Istenben való hit arra tanít bennünket, hogy nem kell hivalkodni a jóval, mert a szerencse és a szerencsétlenség, a bőség és a nyomor kéz a kézben járnak, akinek sok van, az sokat is veszíthet, az, akinek kevés van, az keveset, vagy semmit sem veszít! A természet törvényei Isten törvényei,

a hívők pedig mindig is tudták, hogy mindennek a kezdete és a vége az Úrban van, kinek teste emberi mértékkel nem mérhető, végtelen és a végtelenségben lakozik, egyidejűleg jelen- és távollévő... És valóban, ő a nemlétet létté tette, amikor az eredendő nemlétbe dobta az isteni szefirákat. Egyedül Ő tudja annak okát, ami megtörtént, és ami majd megtörténik.”

Egy teljes napot és éjszakát töltött ez a két ember a Tóra értelme, a hit jelentősége, a létező dolgok okáról való heves vitatkozásban.

Az öreg rabbi szavai egész a maszkil szívéig hatottak, arca harmatos lett könnyeitől, míg arról beszélt, hogy a lelke az igazság és az illúzió között feszül meg, hogy elhitte az illúzióról, hogy az az igazság, és hogy mióta elkezdett a Tórában kételkedni, azóta mély ürességet érez. Ez Isten büntetése a létezésével kapcsolatos kételkedő bűnös gondolatokért... A mellet döngette, mint a nagy vétkesek. Kaminer rabbi is izgalmat érzett, míg a haszkala hívének bűnbánó szavait hallgatta: „Hű maradok a hagyományokhoz, és elvetem a reformokat. Kedves testvérem, ki vagyok én most? A szívem fagyos, kemény, mint a somfa. Már nem tisztellem a sabbátot, a jom kippurt, a pászkát... Mi idegenek vagyunk Európában. Sémí népek az árják között, Sém fiai Jáfet fiai között, Európába tévedt ázsiai, palesztin törzs. A mi jövőnk kegyetlen, a remény legkisebb fénysugara nélkül, rabok, betolakodók, idegenek, örökre. De a legborzasztóbb, mikor az ember a saját népe körében lesz idegenné, még ha az a nép ilyen kegyetlenül kirekesztett is.” Csakhogy ez a bűnbánat sem tartott tovább, mint maga a Kaminer rabbival folytatott beszélgetés. Az emberi lét törékeny, megbízhatatlan és bizonytalan – ezért van, hogy a világ is, melyben élünk, ingatag, mint egy, a mocsárban emelt építmény.

4.

Ijjár havában, míg a japoli kertekben gyümölcsfák virágoztak, a rabbi megparancsolta fogadott fiának, Jákobnak, hogy hívja össze tanítványait, s mikor azok megérkeztek, egyszerűen ezt mondta nekik:

„Elérkezett távozásom órája. A Halál Angyala megérintett szárnyával.”

Jákob, először találva magát szembe a közeli halállal, hirtelen támadt rémületet érzett, páni félelmet, a könnyek pedig maguktól öntöttek el a szemét. A tanítványok hitetlenségüknek adtak hangot. A rabbi arca mélységes belső nyugalomról és jámborságról tanúskodott. Ő már a világok közötti választvonalon állt, a holtak árnyai, kikhez hamarosan csatlakozni fog, már megmutatkoztak neki. Látva az őt körülvevők kétségbevonhatatlan szomorúságát, a rabbi azt mondá:

„Ne szomorkodjatok. Én hamarosan belépek a lelkek világába, az olam aneshamotba, ahol majd a feltámadást várom, vagyis még egy születést és halált, még mielőtt beléphetek a következő, teljesen szellemi világba. Hija rabbi mondta, hogy az eljövendő világban Isten csak a lélek felett fog ítélkezni. A test letről jön, a bűn helyéről, csak a lélek méltó az ítéletre, mert felülről jön, onnan, ahol nincs bűn.” De mivel a tanító ezen szavai nem csillapították őket kellőképpen, az öreg folytatta: „A Talmudban írva vagyok: »Holtaid megélednek, és az én halott testem fel fog kelni. Ébred-jetek és énekeljetek, ti, a pornak lakói, mert a te harmatod a fény harmatja, és a föld kiadja a holtakat.«”

Jákob szeme újra megtelt könnyel, szomorúságát nem tudta elrejteni. A rabbi kezét nyújtott neki. Jákob elfogadta. „A halál csak költözés egyik házból a másikba. Az a másik ház gyönyörűséggel teljes”, mondta az öregember.

Abban a pillanatban a zsinagóga udvarából egy haszid dal zendült fel. Kaminer Dávid rabbi megparancsolta, hogy nyissák ki azt az ablakot, mely a szegénynegyed udvaraira nyílt, melyek az évnek ebben a szakában irigységet keltettek az előkelőbb városrész lakóiban, mert a föld illata, a sarjadó fű és a vadvirágok frissessége Isten legnagyobb ajándéka. A haszidok egymás kezét fogva táncoltak és énekeltek. A rabbi arca felragyogott nagy örömeiben. Felemelkedett fekhelyéről, lábra állt, és táncra perdült a haszid dal ütemére. Az egyre gyorsuló ritmust követve forgott, majd lerogyott a padlóra. A dohos, állott levegőt áthatotta a tavasz illata. A születésnek ezzel a mámorító illatával az orrában, a nagy bánatok és a nagy örömek dallamával, mely még hallatszott, szerettei körében hagyta el az öreg japoli rabbi ezt a világot.

„Csak egyszer esik Bécsben ebvásár”

Egy mondatípus szétzüllése a Balkánon

Korábban megjelent egyik dolgozatomban¹ két Mátyás-monda útját (átalakulását) vizsgáltam idegen nyelvi közegben: egy szerb szöveg, melyet a 19. század derekán közöltek Belgrádban, az *Egyszer volt Budán kutya-vásár* magyar mondatípus „széténekelt” idegen változataként vált meghatározhatóvá², a másik tárgyalt szöveg (horvát eredetű, 1974-ben jelent meg egy belgrádi kiadványban) pedig a *Mátyás király és Vörös Márta* típus ugyancsak átalakult, s idegen elemekkel bővült változatának bizonyult.³ Mindkét délszláv szöveg a típus-visszafejlődés útjának egy-egy állomásán került lejegyzésre és közlésre; az említett szerb változatban már Mátyás királytól függetlenül, de a típus megnyugtatóan azonosítható nagyobb töredékeként.

A kiadvány, melyben közlésre került, utal egy variánsra⁴, ezt a szöveget azonban az elemeire széthullott délszláv térség megnehezült könyvtári viszonyai között a dolgozat írása idején nem lehetett megszerezni. Legutóbb azonban néhány kolléga önzetlen segítségével Zágrábban előkerült a keresett mű, s lehetővé vált a keresett szöveg megszerzése. E dolgozatka e változat elemzése jegyében íródott.

Emlékeztetőül az 1856-ban megjelent szerb változat magyar fordítása:

„Látta a bácskai ember Pesten, hogy egy úr egy apró ebekskéért tíz forintot fizetett, mire azt gondolta magában, hogy ha az ilyen apró ebekskéért tíz forintot is megadnak, akkor mit adnának meg azokért a nagy, falusi, loboncos kutyákért! Nagyon megörült, hogy jó üzletet csinálhat, mellyel

¹ JUNG 2002.

² Ugyanott: 69–71.

³ Ugyanott: 72–76.

⁴ RADEVIĆ 1999. 177.

rögtön meggazdagodhat, hazament, összeszedett annyi ebet, amennyit csak tudott, s a tele szekérrel a pesti piactérre hajtott. Csak amikor látta, hogy nem vesz tőle senki egyetlen kutyát sem, hanem mindenki kineveti, akkor jött rá, hogy hányadán áll a dolog; botot ragadott, szétkergette az ebeket, s felhagyott az ebkereskedelemmel.”⁵

E szöveget vizsgálva azt állapíthattam meg, hogy bár a közvetlen szövegszerű párhuzamok régi francia és német változatok felé mutatnak, mégis valószínűleg az *Egyszer volt Budán kutyavásár* című Mátyás-monda regressziójának esetével állunk szemben. Német és francia párhuzamokról Binder Jenő értekezik egyik tanulmányában⁶, a kérdéses részlet a következő:

„Egy külön csoportja történetkénknak az egyszeri paraszt naivságán alapszik, ki látván, hogy a városban mily drágán veszik meg a kis ölebeket, úgy okoskodik, hogy a nagy komondorokért bizonynyára még többet fizetnek s egy sereg otromba juhász-kutyát hajt a vásárra, hol együgyűségéért természetesen kinevetik. Az ide tartozó német s francia változatok [. . .] mind egy limousini parasztról szólnak, ki kutyáit majd Lyonba, majd Párisba hajtja eladni.”⁷ Binder arról is beszél, hogy „e változat” is átkerült hozzánk, s Dugonics András, valamint Baróti Szabó Dávid proverbiumgyűjteményeit említi meg⁸, melyekben a „Csak egyszer esik Bécsben ebvásár” mondás illusztrálására az előbb elmondott történet bővebb változata szerepel Bécsben járó magyar fuvaros főhőssel.⁹ A Belgrádban megjelent változatban – mint láthattuk –, e helyszín nem Bécs, hanem Pest, a főhős pedig a bácskai ember.

Lássuk most az 1884-ben Senjben (Dalmácia) megjelent változatot, s miféle tanulságok vonhatók le belőle:

„Látva a likaiak, hogy Bécsben milyen jó keletjük van a pudliknak, megszólalt közülük az egyik:

– Ugyan, Jován, odasüss, ha az ilyen kutyakölyök ára negyven forint, akkor mit érne a mi kormosunk!

Másik alkalommal elvitték a kormos ebet is. Jön egy bécsi s kérdezi őket:

– Was kostet dieser Hund?

– Funt!?! Miféle funt? – képedt el a likai.

⁵ Ugyanott: 63–64. (Bačvanin prodaje pse)

⁶ BINDER 1893. 29–32.

⁷ Ugyanott: 32.

⁸ Ugyanott.

⁹ Dugonics teljes vonatkozó részletét idézi KRÍZA 2007. 75–76. (Dugonics proverbiumgyűjteménye itt elérhetetlen.)

– Esne ki a szemed, megvan ez húsz font is!”¹⁰

Ez a történet Nikola Šimatović Nevetséges történetek (Smješice) című többkötetes könyvében¹¹ jelent meg, tehát nyilvánvalóan ma úgy mondhatnánk, hogy adomagyűjteményről van szó. Šimatovićról eddig semmit nem lehetett megtudni; a kézikönyvek, lexikonok nevét sem ismerik. A délszláv folklórral összefüggésben sem fordul elő neve.

Ami az idézett narratívumot illeti, csattanóra kihegyezett befejező részét leszámítva, megfelel annak a tartalmi összefoglalásnak, amelyet Binder ad a francia és német változatok alapján. A helyszín (Bécs) is a német eredet irányába mutat. Az a szöveg azonban, melyet fordításban adunk, már nagyon messze került a kapzsi, pórul járt parasztok modelltől. Teljesen szétszűllött változatról van szó, melyben a németül nem jól tudó vagy nagyothalló likai (ember) leckézteti meg a potenciális kutyavásárló bécsit. Egészen pontosan: a kutyavásáron pórul járt kapzsi paraszt története – mire valószínűleg német nyelvterületről kiindulva eljutott a tengermelléki Likába – tartalmi jellemzőinek és motívumainak egy részét elvesztve paraszti adomává szűllött, mely immáron a likai ember kioktató felsőbbrendűségét volt hivatva megfogalmazni az úri Bécs számlájára.

Ennek a szövegnek nyilvánvalóan semmi összefüggése nincs a magyar Mátyás-tradícióból ismert *Egyszer volt Budán kutyavásár* mondatípussal és proverbiummal, továbbá a Dugonics emlegette „Csak egyszer esik Bécsben ebvásár” mondással és történettel sem.

Šimatović szövege azonban nem tanulságok nélkül való a kapcsolattörténeti kutatások szempontjából véve sem. Elsősorban a szájhagyományozás törvényszerűségei működésének szempontjából tartogat tanulságokat. Ha a nyilván német nyelvterületről kiinduló szöveg délszláv nyelvterületen nem gazdagodott valamiféle többlettel, óhatatlanul megindult a regresszió útján: nem alakult át proverbiummagyarázó történetté, mint a magyarban, hanem a regresszió műfaji átalakulást eredményezett, adomává, viccé vált. A Dugonics és Baróti Szabó által emlegetett proverbium (*Csak egyszer esik Bécsben ebvásár*) a magyarázó történettel együtt ugyancsak elfelejtődött az élő folklórban, s napjainkban már csak történeti parömiológiai adatként kezelhető. Mint Kovács Ágnes lexikonszócikkből¹² tudjuk, a magyar folklórban feljegyzett változatok (általában Mátyás királyhoz kapcsolódva) elsősorban a Tóth Béla által népszerűsített Kiss János-féle variánsra¹³, vagy

¹⁰ ŠIMATOVIĆ 1884. 7–8. No 9.

¹¹ ŠIMATOVIĆ 1884.

¹² KOVÁCS 1977.

¹³ Lásd: TÓTH 1899. 122–125.

pedig a Jókai által közzétett szövegre¹⁴ vezethetők vissza. Mint Binder Jenő hangsúlyozza, a magyar változatokban ott van az „ethikai momentum”¹⁵, vagyis a szívtelen gazda bűnhődése. Az eddig megismert két délszláv változatban nincs szó etikai mozzanatról, tehát nem bukkan fel bennük az a többlet, ami az alaptörténetet tovább élte volna. Ha a délszláv folklór szövegalkító folyamatai is valamely híres személyiség (pl. valamely uralkodó) nevéhez vagy cselekedetéhez kötötték volna a német nyelvterületről átszivárgott történetet, valószínűleg ma már több balkáni változatot ismerhetnénk, nem csupán a bemutatott két visszafejlődés közben megörökített narratívumot.

Sajnos, az *Egyszer volt Budán kutyavásár* címen ismert Mátyás-történet nem került katalogizálásra, annak ellenére, hogy Kovács Ágnes típusszámot is javasolt számára¹⁶ említett lexikonszócikkében, tehát ma nem állapítható meg, hogy népmese- és népmondagyűjteményeinkben hány változat szerepel, s ezek valóban a Jókai Mór és Tóth Béla által közzétett szövegek változatai-e, vagy pedig más motívumok is felbukkannak-e bennük. (Azt sem lehet tudni, hogy Dugonics által adott variáns az említett Baróti Szabó mellett más helyen előfordul-e.

Jó lenne továbbá utánanézni azoknak a forrásoknak is, melyeket Binder emleget tanulmányában, mintegy a típusbokr diffúziójának útjait megvizsgálándó. (Ez ideig a magyar változatok mellett egy magyarországi horvát variánsról tudunk¹⁷, továbbá az itt (és korábban) bemutatott szét hullott két délszláv változatról.)

Kríza Ildikó említi valahol, hogy az *Egyszer volt Budán kutyavásár* című Mátyás-mondánk az egyetlen, melynek nincsenek idegen változatai.¹⁸ Binder dolgozata, valamint a bemutatott két szerb változattöredék fényében azonban el lehet rajta gondolkodni, hogy valóban tehető-e ilyen megállapítás.

¹⁴ Lásd: JÓKAI 1907. 9–11.

¹⁵ BINDER 1893. 30.

¹⁶ A javasolt típusszám: MNK 921. V. Vö. KOVÁCS 1977.

¹⁷ FRANKOVIĆ 1986. 196. (Jedanput je bio cuciji vašar u Budimu)

¹⁸ Az adatot emlékezetből idézem, de a típus magyar jellegét hangsúlyozza összehasonlító irodalom alapján: KRÍZA 2007. 205. és 206. is.

Irodalom

BINDER Jenő

1893 *Néhány Mátyás királyról szóló trufánk s rokonaik*. Brassó

FRANKOVĆ, Đuro

1986 *Drvo nasred Podravine*. Usmene pripovijetke. Budimpešta

JÓKAI Mór

1907 *A magyar nép élce szép hegedűszóban*. Tizedik kiadás. Budapest

JUNG Károly

2002 Két Mátyás-monda regressziója idegen nyelvi közegben. (Délszláv egybevető adatok) *Tanulmányok* (Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének Évkönyve) 35. füzet (2002). 67–83.

KOVÁCS Ágnes

1977 Egyszer volt Budán kutyavásár. *Magyar Néprajzi Lexikon* I. 648. (Budapest)

KRÍZA Ildikó

2007 *A Mátyás-hagyomány évszázadai*. Budapest

RADEVIĆ, Milorad

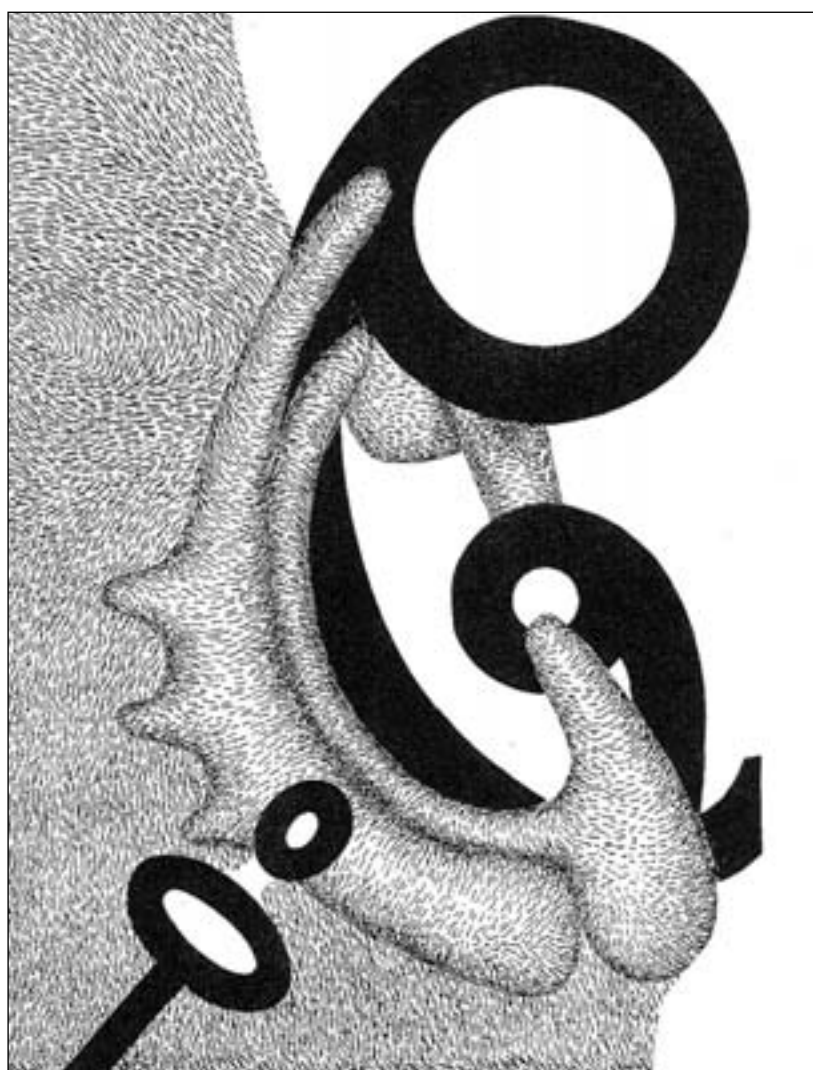
1999 *Narodne umotvorine u Šumadinčetu i Šumadinki*. Novi Sad–Beograd

ŠIMATOVIĆ, Nikola

1884 *Smješice I–III*. Senj

TÓTH Béla

1899 *A magyar anekdotakincs I.* (Thesaurus anecdoton hungarorum) Budapest

Sinkó és a Nyugat I.

avagy a „második nemzedék” kirekesztett délvidéki kisepikusa

„A Ma holnapi számában három versem jön. A korrektúrát még én végeztem Pesten. Az egyetlen irodalmi lap, magyar nyelven nincs más. A Nyugat legutóbbi száma végleg meggyőzött erről. Babits »kritikája«! Ki is fejtettem a társaságnak, hogy most már agresszíven fel kell lépni a Nyugat ellen. Epp annyira ellenséges a mi tendenciánkkal, mint az Új idők. Utóbbi legalább nem akar más lenni, de a Nyugat . . . Borzalmas! Ilyennek kell lenni minden öregségnek?”

(Sinkó Ervin: Szabadkai napló, 1917. ápr. 20.)

1.

Írónk még be sem töltötte tizenkilencedik életévét, amikor e gyökeres tagadást, sőt nyíltan agresszív negligálást jegyzi be naplójába, s noha ugyancsak a szabadkai napló tanúságaként, nemrég még valósággal lázba jött a pesti hír hallatán, hogy az *Érdekes Újság* jelíges pályázatára beküldött *Emberlelkek* című első regényét olvasva, a zsűritag Osvát Ernő állítólag felismerte, hogy annak ő, az *Éjszakák és hajnalok* adys és nietzschés szerzője s a *Bácsmegyei* állandó munkatársa az írója – most határozottan jelenti ki:

„Nem is igen bántam, hogy Pesten időzésem alatt Osváttal gyengélkedése miatt nem találkozhattam. Semmi közösségem nem lehet ezekkel az emberekkel.”

Annál inkább a Kassák-körrel. „Budapesten voltam három hétig a Nádor-uccai hadikórházban. Bajmegállapításra utaltak oda ismét. Biztosat még nem tudok, de valószínű, hogy frontszolgálatosnak minősítettek” – tudósít poétánk a *Nyugat* ekkori irányultságát oly vehemensen támadó naplójegyzetében, s rendkívül pontosan, már-már a kívülálló tisztánlátásával s a tizennyolc-tizenkilenc életévére rácăfoló szellemi érettséggel határozza meg, valójában mit is jelent az ő számára Kassák Lajos és köre:

„Minden délután szabad voltam s időm legnagyobb részét Kassákék hasznos társaságában töltöttem. Megint sokat láttam és tanultam – rájövök, hogy valahányszor az Éjszakák és hajnalok hangulatába való visszaesés fenyeget fel kell ugranom Bpestre s ott, ezekkel a dolgozós és vívódós emberekkel való érintkezés stimulálni fog újabb erőfeszítésekre a művészi alkotásban. Bpsten egészen más emberré vedlek – itt Szabadkán egy szomorú, neuraszténias, vágyó és otthontalan diák-lélek, ott terves, férfias, lendületes.”

Íme hát a precíz személyiségontológiai láttelet: a valahova tartozás, a szociális médium hiánya elől a vidéki és vidékies „boros éjszakákba”, az *Optimisták* első fejezetében majdan oly remek megjelenítést nyerő „művészasztal-társaságba” s Anatole France-hoz, Tolsztojhoz, Tagoréhoz, Novalishoz és mindenekelőtt Nietzschéhez menekülő, a gimnáziumban viszont rendületlenül bukdácsolatott diákember, a háborúpártivá lett nemzetközi és magyar szociáldemokrácia elvesztésével programatikus hedonistává vedlett ifjú poeta felismeri a merőben más – „terves, férfias, lendületes” – életforma és életvitel újbóli lehetőségét.

S eközben mégsem válik kritikátlan avantgárd-apologétává. 1916. május 25-i naplójegyzetében lelkendezve s némi ünnepélyességgel tudósít róla ugyan, hogy ismét fent járt Budapesten és „György Mátyás révén immár személyesen [is] megismertem a Tett vezető embereit”, ám azon nyomban – az ekkori naplójegyzeteire egyébként olyannyira jellemző „zarathustrás” fölénnnyel – erőteljes kritikát is megfogalmaz:

„Egyetlen ember van ott: Kassák Lajos. Maga az élete erős ember élete. Gyári munkás volt és innét került fel egy oly magasságú világszemléletre, amely ma Magyarországon nem igen található. Hasznos háromórás párbeszédben tisztáztuk elveinket és művészi hitvallásunkat – és én nagyon-nagyon sok tapasztalattal és belső fejlődéssel gazdagon tértem vissza. Meggyőződtem róla, hogy ma minden gondolkodó ember, még az is, aki – Kassák esete – nem foglalkozott Nietzschével, az ő útjai felé hajlik. (. . .) A Tett is körülbelül ilyen szándékkal indul. De míg Kassák oda, ahol én vagyok, a dolgok iránti súlyos felelősség érzéséből származó erős belső küzdelmek után jutott, a körülötte dolgozó emberek nagy része, egyrészt az ő suggestiója alatt, másrészt az »ezt is megpróbáljuk« jelszavas zászlóval csatlakozott hozzá. Ezt a munkát pedig így nem lehet végezni. Maga Kassák is néha ki-kilendül a maga elé szabott tendenciából. Így a Tett legutóbbi száma az ő tollából hoz egy u.n. individualista verset, ahol hetykén, peckesen ordítja, hogy ő a föld leggyönyörűbb és legnagyobb embere. Holott ez az, amiből már túlságosan elég volt. Egy objektív, epikus lyrára van szükség. A Tettben még mindig nagyon sok a fiatalos éretlenség.”

Az 1916-os *Nyugat*-ban viszont, lám, a túl sok öregség... Logikus tehát: *A Tett* és *Ma* – kontra *Nyugat*, Kassák Lajos – kontra a *Ma*, *holnap és irodalom* című, az „új irányokat” erőteljesen bíráló tanulmány szerzője, Babits Mihály . . .

2.

A kassáki – poétánk szerint viszont, mint láttuk, mindekelőtt nietzschei! – avantgardizmus szabadkai ifjú elkötelezettje 1916-ban még nem tudja, nem is tudhatja, hogy a *Nyugat* ellen és a *Ma* mellett pörlekedve, voltaképpen azt a korhangulatot és esztétikai kor-konvenciót tagadja elsősorban, amit majd, a kassáki „hetyke” és „peckes” individualizmustól is menekülve, a „*Ma*-szakadár” Révai-Komját-Lengyel-György-Sinkó írócsoport *Internationale*-ját is megjárva, immár a Vasárnapi Kör állandó tagjaként az „esztétikai kultúra” átfogó fogalmával tanul meg – utálni . . .

De ha nem is *tudja* még fogalmi precizitással, már ekkor – 1916. május 25-én, a „tettesekkel” való személyes megismerkedésről szóló, megilletődött naplójegyzetében is – meglehetősen jól *érzi és érezteti*, hogy erről van szó, az „esztétikai kultúra” kor-konvenciójáról:

„A régi formák már tartalmuktól fosztottak és mégis, erről tudomást sem véve, pepecselnek velük. (. . .) A »művészet« azonban nem veszi tudomásul. Miért? Mert gyenge új formákat teremteni az új tényekhez, az új indulatokhoz. Erőtlen tengerre szállni, erőtlen a teremteni akaráshoz. S a következménye persze elmaradhatatlan: megszűnik minden a kanapé-irodalmon kívül. A művészet elveszti univerzális jelentőségét. Élvezeti cikk lesz, mint pld. a cigaretta, helyesebben (a mai irodalomra) opium. Egy új, e világból, jelen világból való irodalom: ez az ami kell.”

„Gyenge új formákat teremteni”, „erőtlen a teremteni akaráshoz”, „kanapé-irodalom”, „élvezeti cikk”, „opium”: ezek az anticipáló kulcsszavak és szintagmák kapnak majd fogalmi megerősítést 1924 decemberében, a *Testvér* ellen-„esztétikai kultúrást” – és ellen-*Nyugat*-os! – programcikkében.

A krisztianus esztétikai program a „speciálisan magyar szellem” Lukács György-i kritikájára alapoz. „Aki például már próbált filozófiai művet magyarra fordítani, az átélhette a magyar szellem minden negatív sajátosságát. Ezt a speciálisan magyar szellemet, mely népköltészetében és költőiben a világirodalom legmagasabb mértékeit is megüti, a közvetlen, konkrét érzéki életben való korlátozottság, a földszerűség jellemzi és a spekulatív, a spirituális képességek teljes hiánya. A magyar nyelv fogalmai is képszerűek, úgyhogy a magyar nyelv egyes szavai komprimált plasztikus

költemények; de ez a gazdagság egyben magyarázza azt a szintén speciális magyar szegénységet, hogy líránk azokban a korokban sem termett egyetlen igazán vallásosnak mondható vagy spirituális költőt sem, mikor mindenütt másutt a vallás annyira az emberiség legaktuálisabb kérdésévé válik, hogy még a politikai mozgalmak is vallási mozgalmak jegyében jelennek meg” – írja a bécsi *Testvér* huszonhat éves szerkesztője, kiadója s legfőbb munkatársa egy személyben a folyóirat *Előljáró* beszédében, s a „speciálisan magyar szellem” őáltala itt felsorolt negatívumait – „a közvetlen, konkrét érzéki életben való korlátozottságot”, a „földszerűséget” és „a spekulatív, a spirituális képességek teljes hiányát” – az újabb, sőt legújabb magyar irodalomra is vonatkoztatja:

„Kimaradt valami a magyar irodalomból. (. . .) Valami, amit talán az ég felé való teljes fordulásnak, szellemként átélt szellemnek vagy ezoterikus vallásosságnak lehetne nevezni (. . .) Ez a megállapítás éppúgy érvényes a XIX. századra is, mint a magyar irodalomnak arra az ún. forradalmi korszakára, melyet a »Nyugat« nevével szokás megjelölni.”

A *Nyugat* szellemiségének krisztiánus kritikusa – aki az egy évvel korábban megjelent s Babitsnak is megküldött verseskötetében, *A fájdalmas Istenben* gyakorlatilag is demonstrálta már, mit is ért ő az *ég felé való teljes fordulásnak* és *ezoterikus vallásosságnak* a költészetben – elismeri ugyan, hogy a korabeli magyar irodalmat a dilettantizmus elől a *Nyugat* mentette európai szintre, s nem egy rendkívüli rész-eredményt is magával hozott, hisz a magyar nyelv nüanszírozásában például a Kazinczykéhoz hasonló értékes munkát végzett, sok-sok széppel ajándékozta meg a kortárs olvasónemzedékeket, s megbecsülhetetlen teljesítményei közé tartozik a hatalmas műfordítás-irodalom is, hiszen „elég Babits Mihály példás munkásságára gondolni”. . . A *Nyugat* modernizmusát viszont a *Testvér* alapító szerkesztője közel sem tartja egyedülálló érdemnek, mivel – meglehetősen „sarkított” és vulgarizáló ellen-érvelése szerint – „Balassi Bálint 1910-ben Budapesten szintén olvasta volna Verlaine-t és Baudelaire-t és nem a végvári vitézekhez, hanem valószínűleg Párizsról énekelt volna”. . .

A *Nyugat* modernizmusát így módon relativizáló krisztiánus szerkesztő azonban nem is annyira a szerinte csupán viszonylagos modernséget, sokkal inkább a viszonylagos, pontosabban: a *látszólagos* szellemi forradalmiságot rója fel legfőbb fogyatékkossággént:

„Ma [1924-ben] már nyilvánvaló, hogy a *Nyugat* annak idején nem kívülről betörő, a magyar irodalom szellemétől idegen áramlat volt, hanem szerves fejlődési eredménye a múltnak, sőt nagyon is a múltnak. (. . .) a *Nyugat* új utakat vágott a magyar irodalomban, azonban – és ezt értettük azalatt, hogy nagyon is a múltnak eredménye – az új utak jelenthetik elő-

készítését új iránynak, egy a magyar irodalomban új iránynak, de hozni a Nyugat nem hozta ezt. (. . .) A Nyugat azért hatott forradalomként, mert teljesen megéretten fejezett ki egy szellemet és idő kellett, míg nyilvánvaló lett, hogy a Nyugat íróinak egyik csoportjában csak Kazinczy, Dayka, Berzsenyi, Vörösmarty, Arany végső konzekvenciája, míg az egyedülálló Ady Endrében Balassi, a kuruc költészet, Csokonai és Petőfi szelleme ünnepelelt feltámadást; a két régi párhuzamos irány a magyar irodalomban.”

Az *Előljáró beszéd* krisztianus irodalompolitikusa a *Nyugattal* – mely szerint, lám, nem szellemi forradalmat, csak evolúciót képvisel, nem új irányt hoz, csupán új utakat készít elő – programatikusan szembeállítja Balázs Béla, Lesznai Anna és Lukács György munkásságát – azaz a folyóiratból időközben kiszorítottak szellemiségét:

„A Nyugat dicsőségesen fejezte be a magyar irodalomnak egyik nagy korszakát, s mert minden befejezés egyben elkezdést is jelent, a Nyugat írói közül, akiket semmi más együtt nem tartott, csak az, hogy írók voltak egy szellemileg sötét országban, mikor az első harcok elmúltak, azok, akik kezdetét jelentik új iránynak, mindinkább kiszorulnak a Nyugattól. Ennek az új iránynak az irodalomban és filozófiában akkoriban Balázs, Lesznai és főleg Lukács György a képviselője. Ők az elsők Magyarországon, akik a »modern« természettudományos »világnézet«, a pozitívizmus laposságát és az esztétikai kultúra belső ürességét felfedik.”

A *Tésvért* útjára indító szerkesztő ennek kapcsán bejelenti, hogy ezt a jelentőségében még meg nem becsült, igazán új irányt szándékában van a lapban bővebben is ismertetni, addig viszont csupán egy idézettel szolgál Lukács Györgynek 1910-ben [sic!] a Modern Könyvtárban megjelent – „sajnos, ma is változatlanul tanulságos!” – *Esztétikai kultúra* című füzetéből: „A teljes szabadság a legirtózatossabb megkötöttség. »Minden hangulat«: gyönyörű fenséges szabadsága a léleknek! . . . semmi sem lehet több a hangulatnál: a legkeményebben kötő rabszolgaság, a legkegyetlenebb öncsonkítása a léleknek . . . Az »esztétikai kultúra«, az »életművészet« a lelki züllöttségnek, az alkotni és cselekedni tudás hiányának, a pillanatnak való teljes kiszolgáltatottságnak életprincípiummokká való emelése.”

A *Tésvér* programcikkének írója tehát a *Nyugat* relativizált modernizmusát kettős elvi alapról bírálja: ez az egyébként európai értékszintű folyóirat, egyrészt, maga sem tudott elrugaszkodni a „speciálisan magyar szellem” földszerűségétől, antispekulatív és antispirituális jellegétől, hanem úgyszintén a „pozitívizmus laposságát” képviselte, másrészt pedig, ezzel párhuzamosan, megtestesítője lett a Lukács György elmarasztalta (s az *Előljáró beszéd*ben nyilván emlékezetből idézett) „esztétikai kultúrának” mint egyféle „lelki züllöttségnek” . . . A Balázs–Lesznai–Lukács-

féle új szellemi irányzat végső beérését és kiteljesedését aztán e bevezető programcikk Ady Endre költészetében jelöli meg, kimutatván, hogy annak mindkét alapvető szellemi tendenciája – az „ezoterikus vallásosság” affirmálása és az „esztétikai kultúra” negálása – már a kezdetektől jelen volt a költő munkásságában, de csak *A halottak élén* kötetben teljesedik ki igazán: annak versei kezdenek valami csakugyan újat a magyar irodalomban, „ezek jelentenek új szellemet szemben a régi magyar irodalommal”, lévén hogy általuk „egy valóban új magyar költészet, egy magyar nyelven eddig még szóhoz nem jutott lélek ölt testet” . . . Nem a *Nyugat* viszonylagos modernsége, pozitívizmusa és megörökölt, a századelőről tovább vitt „esztétikai kultúrája”, hanem *A halottak élén* lesz tehát a *Testvér* lobogója – és a szerkesztő is saját alkotótevékenységében, mígnem folyóirata 1925 decemberében kellő számú előfizető híján ki nem múlik.

3.

Bő egy év múltán aztán az ugyancsak alapos – életérzésbeli, eszmétörténeti, bölcséleti és esztétikai érvekkel jócskán felvértezett – *Nyugat*-kritikus maga is színre lép az akkor éppen Babits, Gellért és Osvát által közösen szerkesztett folyóiratban.

„A *Nyugat* elfogadta és már a március 1-i számában hozza Egidiust [ti. az *Aegidius útra kelése* című kisregényt]. Olyan váratlanul ért, hogy nem tudok napok óta magamhoz térni. Valósággal ijedt vagyok” – lelkesedik a szarajevói napló írója 1927. március 3-án, s gyorsan bejegyzí az első kritikai visszhangot is: „Az *Esti Kurir* tegnap ideérkezett 1-i számában olvastuk a kommunikét, »új, nagy tehetségű író« és »hitvita«. – Még pénz is kapok, 1,500.000 m. koronát.”

S alkotói színre lépését a *Nyugat*ban – és egyáltalán, az 1919-es kommunári vezető szerepe miatti kitiltás folytán: a magyarországi irodalmi élet egészében – az emigrációja újabb, ezúttal grazi állomására készülő naplóíró a pályája további alakulására nézve is sorsdöntő fordulatnak sejteti: „Napok óta egy sort se írok, részben azért mert annyira elővett a meglepetés, de meg (. . .) utazás előtt vagyunk. (. . .) Nagyon rossz lett volna Szarajevóból elmenni minden látható eredmény nélkül és már nagyon is ideje volt egy kis »dicsőségnek«. Ha arra gondolok, hogy úgy mentünk volna el, hogy a kéziratokat gondosan becsomagoljuk (. . .) hogy dolgoztam volna tovább!”

E színre lépés elemien öröndetes és meglepő volt ugyan, de személy szerint közel sem előkészítetlen. Már a *Testvér* indulásának előestéjén írónk afelől érdeklődik a Fülep Lajosnak írt egyik levelében, hogy „nem

írhatnék-e a Ny[ugat]-ba”, s a lehetséges közvetítő barát mellett ugyanekkor – 1924. szeptember 8-án – egyenesen Babitshoz fordul *A fájdalmas Isten* tiszteletpéldányának megküldéséről szóló levelében: „Nagyon elkötelezne, ha fáradságot venne magának az elolvasásához és a Nyugat foglalkozna a könyvvél. Ha lehetséges volna, hogy újabb írásaim közül valami a Nyugatban megjelenjen, örömet küldenék . . .” 1925 márciusában viszont azt írja Fülepnek, hogy nagy szolgálatot tenne a *Testvér*nek, ha írna róla Babitsék folyóiratában . . .

A fentiek tehát nem csak arról tanúskodnak, hogy a krisztianus szerző intíme is fejet hajt a tizenhatodik-tizenhetedik évfolyamában járó folyóirat általános, őáltala is *európainak* mondott értékszintje előtt, hanem arról is, hogy saját ekkori, teljesen az „ég felé forduló”, az „ezoterikus vallásossággal” elemien áthatott alkotótevékenységét összefűzhetőknek véli a húszas évek derekára is szabadelvűnek megmaradt, a hírhedt Horthy-kurzussal is opponáló, az ekkor már nagy tekintélyű, de politikailag mégis inkriminált tizenkilences elvbarátokat – Babitsot, Móriczot, Juhász Gyulát, Kassákot, Pap Károlyt és másokat – programatikusan publikáló, s a *Testvér* mindenek és mindenki fölé emelt lobogóját, Adyt is szívósan védelmező folyóirat szerkesztéspolitikáját.

A *Nyugat* 1926 októberében záruló jeligés novellapályázatára azonban mégsem a maga krisztianista főirányába illeszkedő prózát, hanem egy vitriolos társadalomkritikai szatírárt küld *A hullabörze* címen (és „Talpi úr igaza” jeligével), ám a gogoli „holt lelkek” világára asszociáltató, kimondatlanul Bácskában, névleg bizonyos „Homokváros”-ban játszódó történet nem nyeri el a zsűri tetszését – a díjazottak közül Aszlányi Károly, Kardos László, Pap Károly és Szenes Piroska neve emelkedik ki –, s így a kisepikus Sinkó Ervin első betörési kísérlete a nagy múltú folyóiratba még nem jár sikerrel.

S az első tényleges színre lépés is valójában csak a véletlenül múltott. A Szarajevóban született *Aegidius útra kelése* ugyanis az egyéves előkészület, eléggé nehézkesen haladó írás, újrakezdés, majd végül is szerzői megelégedéssel záruló befejezés után először a *Korunk*hoz kerül. „Dienes 5-6 nap előtt írt, hogy akarja a *Korunk* számára Egidius. (. . .) Hála Isten, most megint üres lett az asztalfiók. Csak ne ijedjen meg Dienes a sok csuhától meg theológiától” – olvassuk a szarajevói napló 1926. augusztus 24-i bejegyzésében, s bő egy hét múltán máris jön a szerzői balsejtelmet igazoló hideg zuhany: „Dienestől visszajött az Egidius. Erőtlennek találja [!] és nem hozza.” Ezután Bécsbe kerül a kézirat, de az ottani elhelyezésre felkért barátok, Ács Sándorék is elutasító válaszlal adnak hírt: „Tegnap

Bécsből válasz Egidiusra. (. . .) tetszik minden, csak Egidius személye [!] nem. Most Illyésnek Pestre küldték.” (1926. szeptember 26.) „Illyéstől levelezőlap. Egidius valami Gyergyainak adta át Osváthoz való továbbítás végett.” (1926. október 2.)

Illyés Gyula közvetítő szerepe aztán fél év múltán meghozza a sikeres *Nyugat*-belépőt. Az újdonsült Sinkó-sógor, aki 1926 nyarán feleségül vette Sinkó Boriska szobrásznőt – a Derkovits Gyulával és Gergely Tiborral egy 1925-ös bécsi közös tárlaton ígéretesen startoló, Lesznai Anna által a *Testvér*ben melegen méltatott alkotót –, kezdetben más „betörési stratégiát” javasol ugyan, Osvátra hivatkozva: „Kedves Ervin, tegnap beszéltem O.[svát]-tal, még nem olvasta el verseidet. Igen szívesen venné kollaborációt a Ny.[ugat]-ban, kritikákkal, de – nem ismerve ebbéli képességeidet – ismerkedésül, kér, küldj neki egy-két figyelőnek megfelelő cikket – amit esetleg a lap rögtön hozna –, s azután majd szorosabban bevonnának a munkába” – írja Illyés 1927. április 6-án Szarajevóba, ám az igen sikeres debütálást a folyóirat az évi évfolyamában mégiscsak a kisprózák egymás utáni közlése hozza meg Sinkónak.

Az *Aegidius útra kelését* követően, az augusztus 16-i számban ugyan is napvilágot lát az *Angéla* című novella, majd a szeptemberi és októberi, 17–19. számokban, három folytatásban, az újabb Sinkó-kisregény, a *Tenyerek és öklök*.

„Most érkezett a *Nyugat*. Nemcsak a kínai figyelőt [ti. a Kína forradalmi lírájának német antológiájáról írt könyvismertetőt] – a *Tenyerek és öklök*et is hozza! Egész megbolondít az öröm” – lelkendezik a bécsi napló írója 1927. augusztus 31-én, s okkal. Hisz egyetlen évfolyamban két kisregény és egy novella: ez kétségtelenül több mint sikeres kezdet, még hozzá micsoda szöveggörnyezetben! A regény műfaját ebben az évben Kassák *Egy ember életének* újabb folytatása, Színi Gyula *Jókai* és Tersánszky Józsi Jenő *Igaz regény* című műve képviseli, a novellaszerzők között pedig ott találjuk – a már említett pályadíjasokon kívül – Barta Lajos, Elek Artúr, Földi Mihály, Krúdy Gyula, Laczkó Géza, Móricz Zsigmond, Színi Gyula és Török Sophie nevét.

Az 1928-as évfolyamban csak az esszéista Sinkó szerepel önnön írói tehetségének megszokott szintjén (egy hatalmas világirodalmi/irodalomelméleti nagytanulmánnyal), a következő évben azonban – ekkor Gellért Oszkár és Osvát a szerkesztő, Babits nélkül – ismét a novellista kap szót a *Ködben* című remek intellektuális kisprózával, hogy aztán a tipológiailag ugyanilyen novella közlésére – Móricz és Babits szerkesztésében – 1931-ben kerüljön sor (*Hűség*, május 1.). Végül, 1932-ben a harmadik kisregény,

a *Sorsok* is napvilágot lát, immár a *Nyugat* gazdasági világválsággal is meghatározott nagy anyagi krízise idején. („A Nyugat a mostani kis terjedelmében már szinte használhatatlan. Mit lehet ötven oldalon csinálni? – Csupa olyan dolgot közlünk, amit vagy már évek óta itt tartunk – Sinkó Ervint [ti. a *Sorsokat*] még szegény Osvát fogadta el [!], s csak most került sorra, s még egy sereg kézirat van itt, köztük másfél éve elfogadottak” – kesereg a szerkesztő Móricz Zsigmond 1932. április 7-én az egyik munkatársnak írt levelében.)

S a szövegekörnyezet továbbra sem mellékes, sőt. 1929-ben például Bibó Lajos, Móricz Zsigmond, Pap Károly, Remenyik Zsigmond, Szép Ernő és Tersánszky képviseli a folyóiratban a nagy- és kisepikát, 1931-ben Bibó Lajos, Déry Tibor, Gelléri Andor Endre, Kassák, Kosztolányi, Móricz, Nagy Endre, Nagy Lajos, Oláh Gábor, Pap Károly, Szabó Pál, Szenes Piroska, Tersánszky és mások, a kiadói krízis-évben, 1932-ben viszont Gelléri Andor Endre, Karinthy Frigyes, Kassák, Móricz, Nagy Endre, Pap Károly, Passuth László és Szabó Pál. Kétségtelenül „nem rossz társaság”, sőt, „félelmetesen” értékes társaság egy induló nyugatos kisepikus műfaji hinterlandjaként . . .

Igaz, saját írói „hinterlandja”, azaz alkotói névjegykártyája sem volt akármilyen a *Nyugat*ba való belépése pillanatában.

Az *Esti Kurir* nyilván nemigen tájékozódott folyóirat-ismertető újságírója aligha tudhatta ugyanis, hogy az „új, nagy tehetségű” író mögött nem egy szépreményű kezdő, hanem két verseskönyv, egy bő évfolyamot megért saját folyóirat, s a pozsonyi/pozsonyi-bécsi *Tűz*, a bécsi *Panorama*, a *Bécsi Magyar Újság* és a kolozsvári *Korunk* állandó munkatársának sok műfajú alkotótevékenysége lappang. Egyebek közt egy folytatásos – igaz, a lapmegszűnés miatt torzóként félbeszakított – kisregény a *Tűz*-ben, három nagyelbeszélés a *Testvér*ben, tucatnyi értékes könyvkritika (Lesznai Anna, Barta Sándor, György Mátyás, Gáspár Endre, Tamás István, Debreczeni József, Dienes László, S. J. Ágnon, P. Ny. Dorohov, V. Ivanov, J. Lebegyinszkij és V. Vereszajev egy-egy könyvről), s bölcséleti-eszmetörténeti-léttani és irodalmi esszék és tanulmányok sokasága (egyebek közt Kierkegaard, A. France, Angelus Silesius, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Ady és Jókai életművéről, Goethe és Shakespeare eszmetörténeti párhuzamáról és kontrasztjáról, a modern kaland világirodalmi alakulás-rajzáról Cervantestól a Karamazov-testvérekig stb.). Nem utolsósorban pedig: alapvetően fontos esztétikai tanulmányok, programcikkék és polémiák – egyebek közt Kassákkal – a *Testvér*ben, melyek a szerzőnk által egyaránt

elvetett „proletkultúrás művészeti irány” és „l’art pour l’art”, továbbá „a legmodernebb irodalmi irányok” és a *Nyugat* antispirituális, antispekulatív és „esztétikai kultúrás” iránya között egy szuverén, a húszas évek magyar irodalmában egyedülálló, alapos és elmélyült krisztianus magánesztétikát alapoztak meg, középpontban, tartalmilag, az „ezoterikus vallásossággal”, formai tekintetben pedig egy „új klasszicizmus”-sal.

4.

A kisregénnyel és novellával ellentétben, Sinkó korabeli – ízig-vérig krisztianus – líráját nem fogadja be a *Nyugat*. Már 1922 januárjától egészen 1931 áprilisáig vissza-visszatérő, s rendre eredménytelen közlési kísérletekről olvashatunk csupán az emigrációja különböző színhelyein vezetett naplóiban: hol Osvátnak, hol Babitsnak küld újabb és újabb kéziratosszeket – s mint láttuk: krisztianus lírája addigi szintézisét, *A fájdalmas Isten* is megküldi –, de sem közlésre, sem a bécsi verseskötet recenziálására nem kerül sor a folyóiratban. (Megemlítendő egyébként, hogy szerzőnk három, elsőként a *Nyugat*nak megküldött kisprózáját – *Cséví Rózsai csatát veszti*, 1927; *Kufferos a hullabörzén*, 1927; *Elveszett emberek*, 1928 – szintén nem közölte a folyóirat.)

Ellenben az irodalmi kisesszé (Pestalozzi, B. Shaw, A. Blok) és esztétikai nagytanulmány műfajában (*Téma és tartalom a költészetben* – az antikvitástól Dosztojevszkijig), valamint az Osvát által némi képességpróba mellett igényelt könyvkritikákban ugyancsak jól vizsgálják a *Nyugat* emigráns munkatársa (Albert Ehrenstein: China klagt; Fjodor Gladkov „Cement”-je és az új orosz regény; J. D. Passos: Nagyváros). Sőt, egy történelmi tárgyú publicisztikája is önnön írói értékszintjéről tanúskodik a folyóiratban (*Nagy költőnek való téma* – az első világháború elhíresült marnei csatájának „újrajátszásáról”, „hadtudományi rekonstruálásáról” . . .).

S nem téveszthető szem elől az sem, hogy a *Nyugat*ban való folyamatos közreműködés bő fél évtizede alatt szerzőnk állandó munkatársa a *Századunknak* és a *Korunknak* (utóbbinak 1928-tól impresszumban jelzett főmunkatársa is), a szentiváni/prigrevicai években pedig a *Bács megyei Naplónak* is. Aztán 1931-től, a *Nyugat* közlésterének drasztikus beszűkülésétől kezdve az emigráns magyar író „kilép” a német nyelvterületre, s elsősorban szociáldemokrata és szakszervezeti munkás-organumokban próbál magának lehetséges új irodalmi hont keresni: 1931-ben novellái jelennek meg a bécsi *Arbeiter-Zeitung* és *Der Kuckuck*, valamint a bielefeldi *Neue Weichnachten* hasábjain, míg 1932-ben – a *Nyugat*ban való jelenléte utolsó, hatodik évében – a zürichi *Frauenrecht* prózaverseket közöl tőle, a

dresdeni *Der Sonntag*, a bécsi *Das Kleine Blatt*, *Der Wiener Tag*, *Arbeiter-Zeitung* és *Die Wiener Weltbühne* viszont novellákat.

(Az 1931/32-ben bekövetkezett nyelv-, illetve nyelvterület-váltás alkotói kényszerűségének tényét húsz év múltán – 1953-ban – a moszkvai–párizsi emlékirat folyóiratban közölt bevezetője is illúziómentesen értelmezi: „A húszas években, az úgynevezett konszolidált ellenforradalom idején, Osvát Ernő és Móricz Zsigmond még rászánta magát, hogy meglehetősen sűrűn helyet adjon a *Nyugat*ban regényeimnek, novelláimnak, cikkeimnek. Azóta a német események hatása alatt a konszolidált magyar ellenforradalom mindinkább a »dinamikus« ellenforradalom, a fasiszta diktatúra felé orientálódott. De ha nem is így lett volna s ha közben Osvát Ernő nem is követ el öngyilkosságot, ha a *Nyugat* még mindig hajlandó is lett volna, mint ahogy már rég nem volt hajlandó, bármit is kinyomatni tőlem – a magyar forradalomról szóló olyan regény, mint az *Optimisták*, Horthy Magyarországon, természetesen, soha semmi körülmények között nem láthatott volna nyomdafestéket.”)

A más magyar és német nyelvű sajtóorgánumban való párhuzamos szereplés azonban nem jelentett semminemű munkatársi „hűtlenséget” a *Nyugat* irányába. Hisz egy Osvát Ernő, Dienes László és Vámbéry Rusztem szerkesztői liberalizmusába és folyóiratközi toleranciájába a húszas években még jól beilleszkedhetett a párhuzamos közlés alkotói szabadsága is; sőt, mindannak élénk és értéktisztelettel övezett szerkesztői figyelése, hogy a „saját” munkatárs egyazon időben milyen más, „idegen” orgánumban közöl jó vagy éppen kiváló kéziratot. Okkal írja hát szerzőnk a hitvesnek az 1927. április 13-i levelében: „Boriskától [Sinkó Boriskától] is ma kellemes lap jött. Szóról szóra ide írom: »tegnap Gyuszi [Illyés Gyula] a Nyugatnál volt (a Pestalozzi cikkel és a versek miatt), Osvátot nagy munkában találta (. . .) a cikk átadásánál Osvát mondta, hogy a Korunkban két igen érdekes munkája van Ferinek [Spitzer Ferenc alias S. E.-nek], látta-e már Gyuszi.« (. . .) Azért írtam drágám ilyen pontosan le, mert biztos te is örülsz neki. Az már jó, hogy ott tartok, hogy a Nyugatnál számon tartják hol és mit dolgozom és hogy elolvassák az írásokat, mert az én nevem szerepel alattuk szerzőjükként.”

Osvátéknak, Móriczéknak pedig ugyancsak volt mit olvasniuk Sinkótól a szóban forgó hat év alatt a *Nyugat* hasábjain kívül is.

Esztétikai programcikk és polémia (Déry Tiborral); Osvát külön is szorgalmazott műfaja, a könyvkritika (Gergely Sándor, Takács Sándor, Markovits Rodion, Kurt Schneider, W. K. von Korostowetz egy-egy könyvről); B. Shaw- és Kleist-esszé s világnézeti nagytanulmány az utópiáról;

politikai publicisztikák a húszas évek időszerű nemzetközi kérdéseiről (*A parlamentarizmus ideája és morálja; Politika és mai ifjúság; Háború és eugenika; Munkás- és parasztmozgalmak Japánban; Szocializmus és vallás; Kereszténység és kultúra*) és tucatnyi novella, köztük olyan is, melyet elsőként a *Nyugat*nak küldött meg a szerző, de nem került közlésre, s olyanok is, melyek párhuzamosan két orgánumban is napvilágot látnak (*Egy elveszett ember; Péter munka nélkül; Az utolsó csésze tea; Az idegen; Gyurka felel Jézusért; András úr fegyverben; Életrajz; Az apolitikus; Godófréd úr*) – voltaképpen tehát a „nyugatos” szerző teljes műfajrepertoárja képviselve volt, mégpedig igen jelentős írásokkal, a *Nyugat*nak holmiféle „illojális konkurenciát” egyáltalán nem jelentő magyar és német nyelvű lapokban, folyóiratokban.

5.

A fentiek alapján nyilván okkal állítható, hogy Sinkó Ervin hatéves közreműködése a *Nyugat*-ban – s egyidejűleg a *Korunk*-ban, *Századunk*-ban, *Bácsmegyei Napló*-ban és az osztrák, német és svájci sajtóban – egy komplett, több műfajú, teljességgel érett és kiteljesedett, s mindenekelőtt a szépprózában és esszéiben időálló alkotásokat is publikáló íróegyeniségről tanúskodik, akinek méltán lenne ott a helye a *Nyugat* ún. „második nemzedékében”.

Méltán lenne, lehetne ott a helye – de nem lett.

A magyar irodalomtörténet-írás szintézisei ugyanis mindmáig „lehagyták”, „kifelejtették” őt e nevezetes irodalmi generáció közösségéből.

Holott Komlós Aladár, e nemzedék tagja – úgy is, mint egykori aktív résztvevője és kortanúja a generáció irodalmi életének, s úgy is, mint kritikus és irodalomtörténész – annak idején tett egy diszkrét kísérletet, hogy Sinkót is bevonja a nemzedék tágabb alkotói körébe. (Vö.: A „második nemzedék” útja. *Irodalomtörténet*, 1969/3. sz.)

Hisz Komlós megannyi besorolási kritériumának Sinkó Ervin is kétségtelenül megfelelt. Az 1890-es években született ő is; szintén a *Nyugat* neveltjeként, közelebbről „Ady Endre kenyerén” indult első verseskötetével, az *Éjszakák és hajnalokkal* (1916); a világháború kitörésekor már irodalmi érettségről tett tanúságot, a húszas évek elején új névként tűnt fel a magyar irodalmi folyóiratokban, s ugyancsak a húszas években jutott el alkotói tevékenysége első, igazán értékes szakaszába; előzetesen ő is megjárta a világháborús frontot, 1918–19-ben szintén magával ragadta a forradalom, s utána emigrációba került; időközben maga is elmozdult a *Nyugat* első nemzedéke képviselte szellemi iránytól, holott e folyóirat öneki is az első nagy irodalmi nevelője volt . . .

S itt tegyük hozzá nyomban: igen, első nagy irodalmi nevelője – élén Ady Endrével, akivel már 1913 decemberében, illetve 1914 januárjában – *tizenöt évesen!* – levelet vált az első nagy irodalmi, emberi és politikai példaképének a *Nyugat* címére megküldött *Ady-portré* című verséről, melyet Ady az 1914. január 2-i keltezésű levelezőlapján így nyugtáz: „Kedves barátom, az Ady-portrét nem dicsérem meg, mert hátha elfogult vagyok, de ízléstelen is. De megköszönöm a verset a verset [sic!] s a levelet is azért a szerető lelkeséggért, amely belőlük kilobog.”

A legendássá vált első nemzedék másik nagy példaképe viszont – szintén hiteles korabeli dokumentum tanúságaként – Móricz Zsigmond lett az *Éjszakák* . . . megjelenése után már az első regényét is befejezett ifjú Sinkó számára. A *Pacsirtaszót* olvasva, 1916. április 27-én ugyanis ezt jegyzi be szabadkai naplójába: „Az egész néhány ívnyi terjedelmű, de régen nem került kezembe valami plasticusabb, izmosabb alkotás. Csupa erő, csupa nagy és romlatlan őszindulat. Nem dekadens könyvszag, mint az én regényemben, az Emberlelkében: termékenyítő, óriás-erejű földszag. Egészség. (. . .) ugaros erők forrósága” . . .

Végül, és nem utolsósorban, a harmadik nyugatos nagy példakép maga a Szerkesztő, Osvát Ernő lett az ifjú Sinkó számára, akinek még 1917 márciusában, *A Tett* és *Ma* hasábjain való első megjelenését követően is több verset küld a *Nyugat* részére, s mint láttuk, némi megilletődöttséggel jegyzi be naplójába, hogy az *Érdekes Újság* jelíges pályázatára beküldött *Emberlelkekről* Osvát felismerte, hogy „annak írója én vagyok s igen érdeklődött irántam” . . .

S ugyancsak megfelelt Sinkó a szóban forgó nemzedéki besorolás azon kritériumának is, miszerint a „második nemzedék” tagjaiban a *Nyugat* kezdeti irányvonalától történt elmozdulást követően erősebb lett a szociális tendencia, a határozott világnézet igénye, s lemondtak a szépség és harmónia hagyományos formáiról, a világháború véres valósága pedig ráébresztette őket minden háború gyűlöletére, a humánus parancsára, sőt a kozmikus-vallásos érzésre, majd az osztályharcos forradalmiságra is; a szocializmus eszméje legtöbbjük számára a testvériesülést ígérte 1919-ben, lévén, hogy „testvériesülni akartunk az egész emberiséggel” . . .

És természetesen, bármiféle klasszifikáló erőltetés nélkül simul be Sinkó Ervin ifjúkori alkotótevékenysége a „második nemzedék” Komlós Aladár-i fejlődésrajzában két fő szakaszába is:

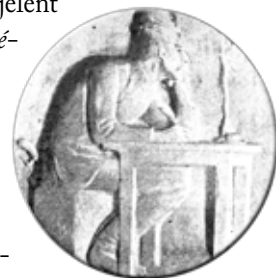
„I. 1917–25-ig [Sinkó esetében: *A Tett*-től, *Mától*, *Internationale*-tól a *Testvérig*] az apokaliptikus kora, amelyet a világ hamaros átalakításának reménye tölt be. A fiatalok írásaiban a szociális gondolat, egy részüknél pedig a kassákos avantgardizmus uralkodik. Ady presztizse teljes glóriájá-

ban ragyog. Mindnyájunkban közös a háború még friss gyűlölete és a l'art pour l'art elutasítása; ebben Kassák emigráns köre, a hazai és szomszéd államokbeli költők, a bécsi Ma, a bécsi-pozsonyi Tűz és a budapesti Magyar Írás egyek.”

„2. 1925–32-ig [Sinkó „nyugatos” időszaka!] a forradalom reménye eloszlik, s a nemzedék kellenetlenül és ellenzékként ugyan, beilleszkedik a meglevő viszonyokba, s a dadaizmus és szürrealizmus helyett, bár némi módosítással, a kulturális hagyományokat folytatja. S zajtalanul, elméleti dobverés nélkül nagy fordulat megy végbe: az új nemzedék tudomásul veszi, hogy álmai mellett a valóságot is figyelembe kell vennie. (. . .) a forradalom mint pillanatnyilag nem időszerű gondolat, 1925-től kezdve szellemi látóhatárunk szélére távolodott, amivel nemigen kell és lehet foglalkozni. Úgy éreztük, hogy az üldözött Nyugathoz állva úgyszólván a haladást védjük és erősítjük.”

Komlós Aladár személyes hitelű nemzedéki tanulmánya két ízben helyezi be Sinkót név szerint is a generáció tagjainak sorába. Egyrészt a ’18/19-es forradalmak tevékeny író-résztvevői, majd emigrációba kényszerült alkotói körébe („Kassák, Komját, Lengyel József, Gaál, Sinkó, Ilyés stb.”), másrészt pedig a forradalmak bukása után a „második nemzedék”-en is eluralkodó „kozmosz vallásos érzés” taglalása kapcsán („Szabó Dezső, Földi Mihály, Lengyel József, Rozványi Vilmos, Sinkó Ervin, Sárközi György, Márai, Mécs László stb.”). S noha szerzőnk név szerint nem kerül be a komlói „legjelentősebbek, vagy legalább legtöbbet emlegetettek” hazai névsorába – Szabó Lőrinc, Rozványi Vilmos, Hevesy Iván, Rajth Tivadar, Erdélyi József, Zsolt Béla, Sárközi György, Kodolányi János és Gyergyai Albert –, sem ugyanezen érték kategóriának kezdetben az emigrációban és a szomszéd államokban tevékenykedő reprezentánsai közé – Komját Aladár, Németh Andor, Lengyel József, Déry Tibor, Márai Sándor, Illés Béla, Gaál Gábor és Mécs László –, az nem kétséges, hogy Sinkó Ervin 1917–1932 közötti alkotópályája *szervesen* illeszkedik be Komlós Aladár nemzedéki besorolásába. (Személy szerint azt fájlaltuk annak idején, hogy a visszaemlékező számbavétel során Sinkót legalább még egy összefüggésben nem aposztrofálta a tanulmány. „Rozványi 1920-ban Testvér címen szeretett volna egy végül is nem engedélyezett folyóiratot indítani, s e szóban oszttálynélküliség, forradalmiság és krisztianizmus szinte szétválaszthatatlanul összeolvadt” – írja Komlós, de elfelejti hozzászólni, hogy ami Rozványi Vilmosnak 1920-ban Budapesten nem sikerülhetett, az 1924 decemberében Sinkó Ervinnek Bécsben sikerült – igaz, csak egy évfolyamnyi időre –, s az ő *Testvére*-ben maga Komlós Aladár is szerepelt versekkel.)

A „második nemzedék”-ről szóló tanulmány 1969-ben jelent meg első ízben (majd 1972-ben és ’77-ben a *Vereckétől Dévénnyig* és *Kritikus számadás* című tanulmánykötetekben is), és így módon talán akaratlanul is diszkrét korrekcióját képezi a magyar irodalomtörténet-írás néhány évvel korábban megjelent nagy szintéziseinek: az 1905–1919-es időszakot tárgyaló 5., illetve az 1919-től 1966-ig tájékoztató 6. kötetnek, valamint e két kötet anyagát egybeszerkesztő Béládi–Bodnár-féle összefoglalónak (*A magyar irodalom története 1905-től napjainkig*. Budapest, Gondolat, 1967). Az ötödik kötet ugyanis még a nevét sem írja le Sinkónak, a hatodik pedig csak a jugoszláviai magyar irodalom fejezetében tárgyalja munkásságát, említést sem téve a „második nemzedék”-hez való kötődéséről a *Nyugat* bő fél évtizedes történetében megvalósított igen aktív, több műfajú közreműködése okán. Kimarad itt Sinkó neve még abból az alfejezetből is, ahol pedig a leginkább helye lenne: a *Nyugat* második és harmadik nemzedékének epikus termését taglalóból, amely egyebek között Hunyadi Sándor, Bohuniczky Szeffi, Zsolt Béla, Komor András, Molnár Ákos, Márai Sándor, Hevesi András, Szerb Antal, Remenyik Zsigmond, Pap Károly és mások epikus munkásságát méltatja. E tekintetben a Béládi–Bodnár-kötet se hoz újat, nem is szólva a magyar irodalom „történetét” prezentáló vadonatúj szintézisünkről.

Márpedig, Sinkó Ervinnek legalább az ifjúkori *kisepikáját* – a húszas években publikált novelláit, elbeszéléseit s főként kisregényeit – aligha lehet „kifelejteni” e generáció első (1917–1925) és második (1925–1932) időszakának epikus terméséből. Legalábbis akkor nem, ha szakmánk, az irodalomtörténet-írás igényt tart még a tárgy- és ténytyszerűsége s a tárgyilagosság minimumára, és értékelési szempontjai sorában az elsők között szerepel még az irodalomesztétikai időállóság is.

Befejezésül vessünk ilyen pillantást szerzőnk szóban forgó kisregényeire, mellőzve ezúttal a húszas évek novella- és elbeszélés-termését (meg az ugyanebben az időszakban publikált, vaskos kötetre rúgó remek esszéinek a sokaságát is, amelyek okán akár az „esszéíró nemzedék” közösségébe való besorolás is indokolt lehetne).

(Folytatása a következő számban)

„Ahogy csak szenteket szabad”

– avagy Babits és a posztmodernek

„Szatmáron születtem, színésznőből lettem”
(Kovács András Ferenc: *Sibi canit et musis*)

„AZ ÚR HANGJA: (a zsinórpadról) *Mi van, Mihály,
mi kéne, ha volna?*

BABITS: *Ez az égő, sziszifuszi kő.*

ANGYALOK KARA: *Cö-cö. Más nem?*

PITYU PAPAGÁJ: (a csipkefüggöny bokrából) *Mészöly
és Esterházy! Mészöly és Esterházy! Mészöly és Es-
terházy!”*

(Orbán Ottó: *Ulysses megüli a falovat*)

Babits versét (*Arany Jánoshoz*) csak néhány „apró” szöveghelyen változtatja meg Kovács András Ferenc.¹ Az persze egészen más lesz ettől a néhány karakternyi „módosítás”-tól. A hozzáfűzött kommentárban² a költő Luis Borges példázatára reflektál: *a Pierre Ménard, a Don Quijote szerzője* című novellában, mint ismeretes, a hős addig nem nyughatik, amíg létre nem hozza a Cervantes regényével azonos szöveget, amely mégsem ugyanaz a *Don Quijote*, még ha szó szerint meg is egyezik vele.

¹ „– (...) Ne feledjük, a fiatal Babits is prótikus költő volt. Hogy ne is beszéljünk Weöres Sándorról. Van egy jó köpése Fábry Sándornak: Beethoven a zene Mozartja. Azaz a rokonítások mindig sántítanak. Annnyira gazdag volt a 20. századi magyar líra, és ez a 21. századi sem tűnik éppen fáradtnak. A játék az ember lényegéhez tartozik, attól kell óvakodnunk inkább, hogy túl komolyan vegyük magunkat, és egyfolytában profetikusan komoly dolgokat mondjunk. [...] A váteszi kellékekkel ugyanakkor nyugodtan lehet élni. Én nagyon nagy költőnek tartom Adyt és az Adyt támadó Kosztolányit is. Engem viszont a nyelv mozgása érdekel és a hagyományok változása. Szélesre tárom a kaput, nem félek, hogy elsodor a fényár, ami a költészet fénye.” (POZDERKA Judit, *KAF, a bűvös költő Kovács András Ferencnek sok jelmeze van = vagy.hu*, 2005. 05. 18. = <http://www.vagy.hu/cikk.php?id=4010> [2007. szeptember 4.])

² K. A. F., *Palimpszeszt és palinódia* = Uő, *Aranyos vitézi órák*, Marosvásárhely, Mentor, 2002.

A temporalitás jelentéscépezésének e klasszikus példájánál is érdekebb számunkra a posztmodern magyar irodalom (ki)alakulása szempontjából egy hasonló gesztus, Esterházy Péter *Iskola a határon*-másolása³, amely a szó szerinti egyezés mellett (köznapis értelemben véve) olvashatatlaná is tette a textust – nem kevés feladatot adva ezzel későbbi értelmezőknek...

Bizonyosnak mondható, hogy egyfelől „a legnagyobb titok”-ban, vagyis az idő múlásában megragadható és önmagát megfogalmazni igyekvő, halandó emberi lélek esendősége, másfelől „az elmúlt kultúrák feletti szabad rendelkezés”⁴ szempontjából – jóllehet, itt nem betűhív, de épp eltéréseiben autentikus – fontos a szövegmásolás szakrális gesztusa mindannyiunk számára. Harmadrészt pedig azért, mert valóságosan is olyan „lelkigyakorlat” lehet, melynek során „az írás legmélyebb titkaiig hatol”⁵-hatunk.

³ Vö.: „Azt hiszem, valahol a nyolcvanas években egyszerre kérdőjeleződött meg a nagy avantgárd titáni költő mítosza és a vátesz költő mítosza” (POZDERKA Judit, i. m.).

⁴ Jauss így értelmezi a Kovács András Ferenc megidézte Luis Borges-novellát: „Borges kísérlete, melyben a Don Quijote szó szerinti újraírása a régi szöveget az időbeli távolság jóvoltából új értelemmel rendelkező műként jeleníti meg – vezet be a klasszikus produkcióesztétika és a hatvanas évek recepcióesztétikája közötti paradigmaváltást. Amennyiben minden régi szöveg az új szövegek »pretextusává« vagy palimpszesztjévé válhat, akkor az autonóm mű szingularitása feláldoztatik ugyan, ehelyett azonban megnyílik az intertextualitás olyan horizontja, melyben a más szövegek tematizált jelenléte magában a polifónná vált szövegben engedi meg az elmúlt kultúrák feletti szabad rendelkezést” (J., H. R., *Az irodalmi posztmodernség [Visszatekintés egy vitatott korszakküszöbre]* = Uő, *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika. Irodalomelméleti tanulmányok*, Bp., Osiris, 1997 [Osiris könyvtár], 220. – Lásd még Carlos Rincón *Pierre Ménard-értelmezését* (RINCÓN, Carlos, *Borges és García Márquez, avagy: a posztmodern periférikus centruma = A magyar irodalmi posztmodernség*, szerk. SZIRÁK Péter, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 2001, 85–98., a konkrét szövegrész: 89–93.)! – Érdemes a kérdés kapcsán megfontolnunk Italo Calvino szavait is: „Abbahagyom, mielőtt úrrá leszn rajtam a kísértés, hogy az egész *Bűn és bűnhődés*t lemásoljam. Egy pillanatra mintha rádöbbenék, mi lehetett egy immáron fölfoghatatlan hivatás, a másoló hivatásának értelme és varázsa. A másoló két idősíkban élt egyszerre: az olvasásében és az írásében; a toll előtt tátongó úr szédülete nélkül írhatott; s olvashatott a nélkül a szorongó érzés nélkül, hogy cselekvése anyaggá, tárggyá konkretizálódik” (CALVINO, Italo, *Ha egy téli éjszakán egy utazó*, Bp., Európa, 1985, 190–191. [Modern könyvtár]).

⁵ Vö.: BALASSA Péter, *Fejezetek Esterházy Péter művészetének értelmezéséből. Egy regény mint gobelin* = B. P., *Észjárások és formák*, Bp., Korona Nova, 1983, 212–221. „A gobelin – írja Balassa – annak az evidenciának a kinyilvánítása, hogy ez a regény, az Ottlik Gézáé, méltó arra, hogy másolás útján az írás legmélyebb titkaiig hatoljunk, és annak is, hogy ez a gobelin, az Esterházy Péteré, méltó arra, hogy látvánnyá örökítse a megalkotott regény folyamatát. Amennyire ima, mint minden igazi talált tárgy, annyira odaadás; lelkigyakorlat itt és most. Egyetlen lapon.”

Babits Mihály
ARANY JÁNOSHOZ

(Egy megzavart verselő a XX. században)

Hunyt mesterünk! tehozzád száll az ének:
ládd, léha gáncsok lantom elborítják
s mint gyermek hogyha idegenbe szidják
édesapjához panaszkodni tér meg:

úgy hozzád én. E nemzedék szemének
gyenge e láng, bár új olajak szitják:
cintányérral mulatnak már a szittyák
s rejtett kincset sejteni rá nem érnek.

S kiáltanak: Nincs benne tűz, sem érzés!
nem takart seb kell, inkább festett vérzés!
és jönnek az új lantosok sereggel,

sebes szavakkal és hangos sebekkel:
egy sem tudja mit mond, de szóra bátor,
magát mutatni hősi gladiátor.

(1910)

Kovács András Ferenc
BABITS MIHÁLYHOZ

(Egy megzavart verselő a XX. században)

Hunyt mesterem! ma hozzád száll az ének:
ládd, léha gáncsok hangom elborítják
s mint gyermek hogyha idegenbe szidják
édesapjához kapaszkodni tér meg:

úgy hozzád én. E nemzedék szemének
gyenge e láng, bár új olajak szitják:
cintányérral mulatnak már a szittyák
s rejtett kincset sejteni rá nem érnek.

S kiáltanak: Nincs benne tűz, sem érzés!
nem takart seb kell, inkább festett vérzés!
és jönnek az új hangosok sereggel,

sebes szavakkal és hangos sebekkel:
egy sem tudja mit mond, de szóra bátor,
magát mutatni hősi gladiátor.

(*Kötetben: 2002*)

A két szöveg egymáshoz viszonyító értelmezése⁶ – a másoláson túl és amellet – fölveheti irodalomtudomány és esztétika örök eredetiségvitáját. Rákérdezhet a játékosság szerepére a költészettörténetben, a groteszkre mint esztétikai minőségre, s bőséggel adhat vizsgálandó problematikát a nyelvészek, stilisztikusok kezébe is (például: miképpen lehetséges, hogy valamely szó négybetűnyi megváltoztatása egészében átalakít/átértelmez egy egész szonettet... [lantom/hangom]?).

A létrejövő új kontextusban a lírai én hasonlóképpen érzékelt lét-helyzetének versebe emelése ugyanis már e néhány betű megváltoztatásával is lehetségesnek látszik. Kétségtelen, hogy a szövegnek (csak) a fele „szimpla” másolás (2. és 3. vsz.), ám ezek az egységek is szerves részei az újrakontextualizálásnak. Sőt, éppen ezáltal, vagyis a kétfajta leírásmód – a pontos, illetve a „torzító” – észrevétlen egybesimításával hoz létre más minőséget a Kovács András Ferenc-i „palimpszeszt”, mint a betűhív, de fiktív (Borges) vagy a betűhív, de olvashatatlan tévő (Esterházy).

E költői módszernek látszólag épp az ellentettje valóság meg Orbán Ottó *Esti kérdésében*, mely ironikusan játszik rá az azonos című Babits-versre, azonban a „másolandó” textus teljes hiányával tüntet. Pontosabban a szöveget egy – a lehető legegyszerűbb, mint amilyenek az eredetibeli kérdések! – grafikai jelsorral helyettesíti (vö. ismét Esterházy!). Maga a ténylegesen föltett „Esti kérdés” azonban éppoly jellegzetesen paradox, mint Babits szinte már szállóigészerű két sora: „...miért nő a fű, hogyha majd leszárad? / miért szárad le, hogyha újra nő?”

⁶ Lásd például Tóth Ákos recenzióját: „Az invokáció funkcióját is betöltő *Babits Mihályhoz* címzett vers minimális eltérésekkel másolja le Babits *Arany Jánoshoz* írott korai szonettjét. Az autoritás ilyen ironikus megkérdőjelezése (hiszen Babits versét visszacímzi Babitsnak) több szempontból érintkezik a fentebbi (ti. a tanulmányban korábban tett – F. B.) megállapításokkal: egyrészt itt jelentéssé válik a szerzői név (Arany János) transzformációja, mert a vezetéknév alkotó főnévi/melléknévi alapszó mobilitását a tradíció mobilitásával hozza összefüggésbe. Másrészt a lírai én azon modern formációit utasítja el, melyek az énelbeszélő szubjektív-humán horizontjainak megjelenítésében érdekeltek, s helyette egy markánsan jelzett szakmai-költői szubjektum jelenléte szervezi a versbeszédet. Ugyancsak rámutat a vers arra, hogy ez a poétika miképpen áldozza fel a személyiség nyelvi önépítésének koncepcióját a stílári eredetiségszmény látványos lefokozásával” (TÓTH Ákos, „*Hát ádító aranykor*” [Kovács András Ferenc: *Aranyos vitézi órák. Versek: 1998–2001*] = http://www.kik.ro/Varad_archivum/varad_4_szam/Varad_4sz_28.htm [2007. szeptember 4.].

ESTI KÉRDÉS

A mindenségen tátongó léket betömni rockzenével? _____

(*A Lakik a házunkban egy költő* című kötetben, 1999)

Pálfi Ágnes rájátszása ugyanezt a szöveget hozza szemközbe, ám még durvábban villantja össze kérdéseit amannak a profanitáson még erősen áttündöklő, egyszerű, innen azonban már hiányzó szépségével.

„HOLTJÁTÉK”

Nyilas Atilla verseire

– Babits-parafrázis –

Mitől döglök a légy?
És mivégre emelgeti szárnyát
amikor pedig már halottnak látszott?

(Részlet)⁷

Báthori Csaba kísérlete sem kevésbé érdekes, mint az eddig megidéztettek. Ő *A lírikus epilógját* írja át nyolcféleképpen (!).⁸ Először egyszerűen elhagyja a magánhangzókat (*A még felismerhető vers*), aztán a mássalhangzókat (*Felismerhetetlen vers*), majd soronként visszafelé olvastatja velünk a szonettet. Később további, egyre különlegesebb módszereket eszel ki a szöveg más-más jelentésrétegének érzékeltetésére, míg eljut a szórendcserén keresztül az írásjelek poetizálódásának bemutatásáig (*Jelzőkarók, póznák*), illetve egy valóban egyedi változatig:

TÖRVÉNYKÖNYV

- I. §. 1. bek. Csak én bírok versemnek hőse lenni, azaz:
- a) első s utolsó mindenik dalomban
 - b) a mindenséget vágyom versebe venni (kivéve):
 - c) de még tovább magamnál nem jutottam.

⁷ Lelőhely: <http://www.nyilasatilla.hu/holtjatek/adat/palfi.html> [2007. szeptember 4.]

⁸ E dolgozat kereteit messze meghaladná BÁTHORI Csaba *A lírikus 123 epilógja* (Bp., Napkút, 2006) című parafráziskötetének értelmezése, ezért itt csak a szerzőtől e korábban közölt szövegváltozat-csokor számbavételére hagyatkozunk.

2. bek. S már azt hiszem:
 a) nincs rajtam kívül semmi,
 aa) de hogyha van is,
 aaa) Isten tudja hogy' van?
- II. §. 1. bek. Vak dióként dióban zárva lenni (valamint
 törésre várni, ld. BEH) megundorodtam.
2. bek. Csak nyílam szökhet rajta át: a vágy (DE
 JÓL tudom, vágyam sejtése csalfa).
- III. §. Én maradok: magam számára börtön. Mert:
 a) én vagyok az alany és a tárgy (lásd: JAJ),
 b) én vagyok az ómega s az alfa.

A briliáns játékot aztán egy képvers-változat zárja, amit akár úgy is értelmezhetünk, mint *A lírikus epilogjának* „posztmodernesítésé”-t (vö. ismét Esterházy *Iskola*-képevel, mely hasonlóan viselkedik: megtartja a klaszszikus szöveget, miközben megfosztja eredeti jelentésétől, ám merőben újraértelmezi, sőt egy új jeltartományba is áthelyezi azt).

VERS FÖLDRENGÉS UTÁN⁹

Ugyanerre a verskezdetre üt rá Kovács András Ferenc egy összetettebb szóállományú s bonyolultabban rétegzett szövege, melynek egyik középponti szereplője kétségtelenül Babits maga, illetve az ő alakmásai, Jónás és a cethal – a zárlatban pedig mintha szintén az ő rímei szólalnának meg.¹⁰

⁹ A Báthori Csaba-versék lelőhelye:

http://www.napkut.hu/naput_2001/2001_01/043.htm [2007. szeptember 4.]

¹⁰ Lásd még ehhez Orbán Ottó kétsorosát: „És akkor jött az Elemér-terem, / s egy kanállal telemértem.” (*A megálmodott rím. Hódolat Babits Mihálynak*).

PRO DOMO

Csak én írok, versemnek hőse: semmi.
Vak űrnek voltál viselőse, Emmi –
vidám hasadban zsidó voltam s dán is,
csordult a számon vád, vér, vodka, ánizs...
Szomjazva ezt-azt felnőttem, fel én,
ki fuldokoltam más anyák tején,
tudom már: *solvet saeculum in favilla*,
mert egy mozdony volt csak József Attila,
s Babits volt Jónás, Babits volt a cethal,
hisz tetszhalott is meglakol, ha meghal,
s nehézkes voltunk Isten könnyű álma,
de szétnyom búzlón, mint a szörnyű bálna,
amely Szatmáron Szent István terén
rohadt, akár a szóra szánt erény,
miképpen Hamlet s Fortinbras, a norvég...
Kék formalinban forgat majd az orv ég,
ha semmiségre lelkem tán serény:

kicsüng a létből, mint versből a sorvég.

Shakespeare és Babits egyszerre a célzottja *Az éjnek rémjáró szaka* című, utolsó Orbán Ottó-kötetben megjelent, a *Jónás imájára* tekintő versnek is: „A fogam vacog, az ajkam remeg, / Hajnali fél ötkor fölédredek – / Egy verssor libeg a nyelvemen, / Amit ki tudja, ki sugallt nekem, / És amin ronthatok, javíthatok / Amíg élek s meg nem halok” (*A múzsa csókja*).

De „Mi tudható a teljességről? – kérdezi másutt Orbán. – És érdekes-e tudni minden tudhatót? Babits mindent tudott, utolsó jelentése mégis egy vereségbe foglalt győzelemről szólt” (*A mester átengedi műhelyét a démonoknak*).

*

Babits alakja s költészete úgy van jelen a posztmodern magyar irodalomban, hogy ez a jelenlét – mint főntebb igyekeztünk példákkal illusztrálni – legelsősorban kulcsmotívumok és kulcsversek megidézésével, parafrázálásával, intertextuális vonzásokörökbe való bevonásukkal valósul meg.

Akadtak egészen egyedi példáink, mint Orbán Ottó *Esti kérdése* – mely éppenséggel „szövegszerűtlenség”-ével vonta magára figyelmünket – vagy Báthori Csaba képverse. De ilyen lehetne Háy János drámaszövegben elhelyezett (!) Babits-evokációja (*A Herner Ferike faterja*)¹¹ s Varró Dániel *Mozija*¹² is, mely egyetlen konkrét utalást sem tesz „eredetijé”-re, ám aligha sejtethetünk mást mögötte, mint Babits stílusbravúráját, a *Mozgófénykép*-et:

„Ah! Ámerikába! csak ott tul a tengeren, ott van az élet!
Ah! Ámerikába miért nem utazhatom én soha véled...
Ott van az élet, a pénz, az öröm, s a kaland tere, küzdeni tér:
tengve a drága kenyéren unalmasan itt nyavalyogni mit ér?”
(Babits Mihály: *Mozgófénykép* – részlet)

„Cicamica, mit tegyek, annyira édes a mosolyod, akárcsak a kóla.
Édes a szerelem, a vágy lólába ha néha kilóg is alóla...
Baromira gagyi ez a jelenet is éppen,
gyere, szerelemnek örülni hajljál össze te velem a sötétben.”
(Varró Dániel: *Mozzi* – részlet)

Kovács András Ferenc alkotásai pedig – mint igyekeztünk bizonyítani – a szövegszerűség másik végletét (is) képesek megvalósítani: költőnk olykor a majdnem-azonosság finom érzékenységevel alkotja meg Babits-parafrázisait, melyek közül különösen szép és izgalmas a korábban bemutatott

¹¹ „Serey Éva hívja fel a figyelmet arra, hogy *A Herner Ferike faterjában* a fűnyírás sziszifuszi reménytelenségét megvitató útkaparók dialógusa Babits-allúzió (Critikai Lapok, 2004/2.). A Háy-drámák szereplőire általánosságban is jellemző, hogy folyton mintegy »esti kérdésekkel« viaskodnak. A hasadozó evidenciákról árulkodó témák felvetődnek, majd vissza-visszajárnak a párbeszédekben. Ki a »hibás«, azaz ki a felelős a dolgokért? (*A Gézagyerek*). Van-e a történelemben »haladás«? (*A Senák*) »Ez is valami fejlődés, hogy például a hernyó azért él a földben, mert nem lát, vagy azért nem lát, mert a földben él.« (*A Pityu bácsi fia*). Van-e sorsszerűség? Miért pont úgy alakulnak a dolgok, ahogy, és nem másképp? (*A Pityu bácsi fia*) = CSONTOS Erika, *Az elfuserált Teremtés*, Élet és Irodalom, 49. évf., 7. szám = <http://www.es.hu/pd/display.asp?channel=KRITIKA0507&article=2005-0220-2149-37SGUC> [2007. szeptember 4.]

¹² Külön köszönöm Tarján Tamásnak a vers-figyelmezést!

költemény (*Babits Mihályhoz*), illetve a költő *Téli prézli*¹³ című kötetében (2001) megjelent két opus, a *Szüreti ének (Hódolat Babits Mihálynak)* és a *Babitsolás*. Ez utóbbi szöveg nemcsak Kovácsnak, hanem az egyetemes, jelenkori, úgynevezett „poszt-posztmodern” magyar lírának is kiemelkedő darabja: bravúros tartalmi-formai újraírása egy nagy-nagy versnek; megvalósulása ama varázslatnak, melyre csakis a költészet képes:

„Váratlan ért a férfikor,
Hol égi pályák fénygerince ködbe vész
Csikordulón – s meg is törik
A minden és a semmi közt. Te csak tudod,
Milyen tünékeny szerkezet
A lélek, és miféle légi szerzetes
A költő, hogyha hallgatás
Szélére lép, leszédül, és dadogva sír,
Akár a tárgyak s dolgaink. [...]
Segíts! Te már mindent tudsz, túl vagy mindenén,
Túl formán, formátlanon –
Bocsáss utamra, s megbocsáss, Babits Mihály,
Gazdám, hogy úgy tegeztelek,
Miképpen egymást koldusok, Jónás az Úrt,
Ahogy csak szenteket szabad.”

(Részlet)

¹³ Izgalmas lehet egy könyvcím „megfejtése” is. Vajon miért került ilyen kiemelt poetikai helyzetbe egy se nem szép, se nem érdekes, majdhogynem kerülendő szó, mely helyett nyelvészeink is inkább magyar megfelelőjét ajánlják mindennapi használatra (vö. „Recseg-ropog az elme torzsa, / Mint súly alatt a zsemlemorzsa” [*zsemlesors*])? Parti Nagy Lajos okán? Merthogy a kötetcímadó opusokat neki ajánlja a költő „négy tételben”? – Vagy azért – s ezzel a szövegen kívüli érvel hozakodnánk most elő, egyben köszönetet mondva Láng Gusztávnak a szíves szóbeli közlésért –, mert Erdély bizonyos vidékein (vagy tán egészében, de Szatmárban bizonyosan!?) a Magyarországon „rántott hús”-nak nevezett csemegét közhasznúan csak „prézlis hús”-nak hívják? Lehet, kérdezzük tehát merőben valóságreferenciálisan, hogy imígyen – a tudat mélyrétegeiből? –, s ezért darálódott a versebe a ’prézli’, amikor is „[a] költő tétlen mákdarál”-t (*mákdara*)? – S amikor ugyanitt, pontosabban a második sorban pedig már „dió”-t „teker le” a lírai én, akkor lehet, hogy Babits is ott van a versben („Vak dióként dióban zárva lenni...”) A költészet s a világ nagy egészében, ahogyan Kovács András Ferenc mondja, még ez sem lehetetlen: „Világunk valamiképpen visszhangok szövevénye: csupa visszaháramlás és visszazene. [...] ...a költészet folytonosan megfelel: minduntalan más, és mégis mindig ugyanaz. Különben majdnem minden egybevág. Mert majdnem minden megíratott már. [...] Akárha Isten olvasná a világot s a lehetséges világokat. Mintha az ő vagy az egymás végtelen olvasatai volnánk valahányan. [...] Rongyossá íródunk, olvasódunk” (K. A. F., i. m., 8).

Tudor utca 6.

A Nyugat és a nyugatosok a XX. század eleji nagybecskereki sajtó tükrében

Amikor egy évszázaddal ezelőtt, 1908 januárjában Ignótus (Veigelsberg Hugó) (1869–1949) és társai Budapesten, a II. kerületben, a Tudor utca 6. alatt megalapították a kor konzervatív irodalmi erőivel hevesen harcoló, s a modern magyar irodalmat kibontakoztató „új hangú”, „merész gondolatú” fiatal írókat, költőket tömörítő (a korszerű Nyugattal együtt haladni szándékozó) folyóiratot, a *Nyugatot*, a bánátiak már ismerték annak vezető költőjét, Ady Endrét (1877–1919), de tudtak Juhász Gyuláról (1883–1937), Kosztolányi Dezsőről (1885–1936), Dutka Ákosról (1881–1972) és másokról is. Legalábbis ez derül ki Nagybecskereknek, Torontál vármegye egykori székhelyének korabeli laptudósításából.

Noha nem tartozik szorosan a témához, fontos kiemelni, hogy a viszonylag hosszú életű (1908–1941), rangos irodalmi folyóiratnak (amelyet felváltva Ignótus, Babits Mihály, Móricz Zsigmond és Gellért Oszkár szerkesztett), bánáti, vagy bánáti kötődésű szerzői is voltak. Így Lambrecht Kálmán (1889–1936), Aszlányi Károly (1908–1938), Hesslein József (1882–1941) és Fülep Lajos (1885–1970). Ugyanakkor a vajdasági térségből cikkírói között találjuk többek között Csáth Gézát (1887–1919), Kosztolányi Dezsőt, Herceg Jánost (1909–1995), Szenteleky Kornélt (1893–1933) meg Sinkó Ervint (1898–1967). A *Nyugat* egyik igazi irodalomtörténeti csemegéje, hogy 1932-ben Jovan Dučić (1871–1943) szerb költő három magyar versét is közzétette.

A Budapesttől viszonylag távol eső Nagybecskereknek, néhány kivételes értelmiségi jóvoltából, a XIX. század végén és a XX. század elején sikerült megteremtienie és fenntartania az oly fontos szellemi/irodalmi átjárhatóságot a főváros felé. Ezeket az irodalmi/szellemi ösvényeket többek között Brájjer Lajos (1865–1943), Borsodi Lajos (1883–1941?), Todor

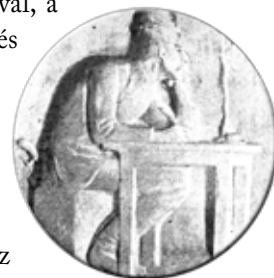
Manojlović (1883–1968), Fülep Lajos, Várady Imre (1867–1959), Somfai János (1871–1941) és mások taposták ki, baráti, családi vagy hivatalbeli kapcsolataik révén. Ennek köszönhetően értesültek a bánátiak avatott tollú írók/újságírók tollából az irodalmi újdonságokról. Sőt nemcsak tájékozódtak, hanem – ami még fontosabb – befogadói is lettek e modern irodalmi törekvéseknek.

Még jóval a *Nyugat* beindítása előtt a bánáti olvasók a XIX. század utolsó évében (az irodalomtörténeti kutatások mai állása szerint *elsőként* a Vajdaságban!) ismerkedhettek meg Ady Endre nevével. A Brájjer Lajos szerkesztette *Torontál* ugyanis 1900. január 25-én, a tárcarovatban jelentette meg Ady *Takács tanár úr* című karcolatát. (Tárcájának ez már második közlése volt, tekintettel arra, hogy az már 1900. január 6-án a nagyváradi *Szabadságban* jelent meg.) Az ezzel kapcsolatos irodalomtörténeti adomát pedig, évtizedekkel később, 1923 márciusában Várady Imre tárta a nyilvánosság elé, a becskerekeli Ady Társaság alakuló közgyűlésén. Várady „egy érdekes és eddig csak igen kevesek előtt ismert reminiscenciát elevenített fel Ady Endre ifjúsága idejéből. Csak nagyon kevesen tudják ugyanis, hogy Ady Endre egészen fiatal korában, mikor állás után nézett, Becskerekre is ajánlkozott a *Torontál* című laphoz.” (*Magyar Szó*, 2000. augusztus 5.) A dolgok azonban úgy alakultak, hogy ezt az állást nem tölthette be. Így került végül is a nagyváradi *Szabadsághoz*, ahol Bíró Lajossal és Nagy Endrével együtt dolgozott.

Kellő bizonyíték híján csak találgathatjuk, hogy az említett Ady-írás Brájjer Lajos révén került-e a becskerekeli lap szerkesztőségébe, vagy esetleg Várady Imre kiterjedt ismeretségének köszönhetően. Ugyanis Brájjer lapszerkesztő, műfordító és nyomdatulajdonos volt, amellet évekig a Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségének alelnöke is. Sokat utazott, jó kapcsolatai voltak a vidéki lapok szerkesztőségeivel, így hihető, hogy az idő tájt személyesen is találkozott Adyval. Ugyanakkor Várady Imre, a jeles és tekintélyes nagybecskerekeli ügyvéd, politikus, lapkiadó és lapszerkesztő a XX. század első éveiben parlamenti képviselőként gyakran járt Budapesten. Lehetséges, hogy akkortájt alkalma adódott személyesen is találkozni Adyval. Hogy Váradynak köze lehetett a dologhoz, bizonyítja az a tény is, hogy évekkel később (igaz, akkor is csak eléggé szűkszavúan) ő tárta fel az Adyval kapcsolatos irodalmi adomát.

Mindenképpen, az említett első Ady-közléstől kezdődően, Nagybecskereken/Bánátban lassan kezdett kilombosodni a költő kultusza. 1908 szeptemberében, a becskerekeli *Torontál* (amelyet akkor már az időközben Budapestről Nagybecskerekre költözött Somfai János szerkesztett), lelkesen, hosszan méltatja a nagyváradi *Holnap* antológiát Borsodi

Lajos tollából. Abban a többi között ezt olvashatjuk: „Adyval, a magyar tájakon új, a jövődőkbe világító lámpa gyulladt ki és a sok semmibe vesző sóhaj és rímes színjáték között, mint szilárd gondolatoszlop emelkedik a magasba. [...] Erről a költőről fel kell jegyezni, hogy nagy idők során a félreismeretek és kigúnyoltak fekete kenyerét ette, és gyűlöli vad tömegében minden gúny és minden keserűség közepette épen és sértetlenül meg tudta óvni gazdag és sugaras lelkét, merész szárnyalásait, régi falakat döngető energiáját, kemény és értékes egyéniségét. A magyar lírát új és súlytalan szavakkal, szavakat feszítő érzelmi erővel újabb magaslatoakra vitte, és megteremtette a modern vers leglényegesebb alkotószervét: a költemény perspektíváját. [...] Mint egy duhajkodó, szilaj Apolló ül a művészet szekerén, és biztos kézzel hajtja az érzések tüzes táltosait. Ez az út mintha biztosan vezetne a jövődők felé.” (Torontál, 1908. szeptember 30.) Ne feledjük, hogy ezeket az értékfelismerő sorokat Borsodi Lajos vetette papírra, Gyenes Viktor (1880–1941) és Fülep Lajos jóbarátja, aki a Nagyváradon Adyval barátkozó Todor Manojlović-tal tartott fenn bensőséges, meghitt baráti kapcsolatot.

Jelzésértékű az a tény is, hogy a Várady-féle *Délvidéki Újság* 1908. november 4-én (a *Nyugat* 19. számából tallózva) „a szerkesztőség engedélyével” (!) közölte Ady *Egy néhai költő* című versét. Ez az érdekes tény mindenképpen arról tanúskodik, hogy Várady vagy személyesen, vagy levélben kereste meg Budapesten a *Nyugat* kiadóhivatalát, hogy engedélyt kérjen a vers közlésére. Tehát létezett egy közvetlen, kimutatható kapcsolat a *Nyugat* és a *Délvidéki Újság* szerkesztősége között.

Fontos tény tehát, hogy Adyt és a nyugatosokat már évekkel a *Nyugat* megjelenése előtt ismerték a becskerekiek, de még fontosabb, hogy első, idegen nyelvű népszerűsítői is becskerekiek/bánátiak voltak. Brájer Lajos 1906-ban megjelentetett fordításkötetében (*Ungarische Dichtungen*. Leipzig, 1906) többek között Ignótus és Kaffka Margit (1880–1918) verseit fordította németre. Később is Ady Endre, Babits Mihály, Ignótus, Dutka Ákos, Erdős Renée (1879–1956), Farkas Imre (1879–1976), Füst Milán (1888–1967), (*Moderne Ungarische Dichter*. Nagybecskerek, 1914), továbbá Emőd Tamás (1888–1938), József Attila (1905–1937), Juhász Gyula (1883–1937), Kassák Lajos (1887–1967), Kosztolányi Dezső (1885–1936), Radnóti Miklós (1909–1944) (*Ungarische Lyrik*. Budapest, 1936) és mások verseit népszerűsítette német műfordításaival.

1906-ban jelent meg – s ezt Cindori Mária kutatásai nyomán tudjuk (*Endre Adi u srpskoj književnosti* [1906–2006]. Újvidék, 2007) –, Ady első szerb nyelvű versfordítása is, amely egy kikindai értelmiségi munkája volt.

1908-tól bizonyíthatóan Todor Manojlović fordította időről időre Ady és a nagyváradi holnaposok verseit németre, s azokat egy temesvári lapban tette közzé (*Neue Temesvárer Zeitung*, 1909. március 28., április 11. stb.). Később Ady egyik legjobb szerb értője, tolmácsolója lett. Manojlović ugyanis 1907 ősztől 1910 tavaszáig a nagyváradi Jogi Akadémia hallgatója volt, s ez idő alatt nemcsak Adyval barátkozott, hanem aktív szerepet vállalt a nagyváradi *Holnap Irodalmi Társaság* meg a temesvári *Dél irodalmi csoportban* is. Intenzív kávéházi életet élt a nagyváradi *Emkében*, ugyanakkor a temesvári *Koronahercegben* is, s ő volt – kortársai szerint – a hajnalig tartó irodalmi viták egyik legszenvedélyesebb harcosa. Ő vállalta az összekötő diplomata szerepét a két írócsoport között, amelyek Ady jegyében gyűjtötték egybe a fiatal írókat és költőket. A fiatal Manojlović, élményeit, Ady iránti elragadtatását nem zárta csupán naplójának lapjai közé, hanem szinte minden egyes becskerekli látogatása során megosztotta ottani baráti körével.

Még mielőtt nemzedékké kovácsolódtak volna a *Nyugat* írói, azaz, még a folyóirat megindítása előtt (de a későbbiekben is) a becskerekiek a *Délvidéki Újság* hasábjain már olvashatták Kosztolányi Dezső *A kísértet* (*Délvidéki Újság*, 1907. július 17.) és *Cigányok* című versét (*Délvidéki Újság*, 1907. július 28.), Dutka Ákos *Ne nézz be kripták ablakán* című költeményét (*Délvidéki Újság*, 1908. november 6.), valamint Juhász Gyula néhány költeményét (*Ódon ballada, Falusi interiőr, Szonáta, Szabad hajók.* – *Délvidéki Újság*, 1907. május 5., 1908. március 29., május 17., augusztus 14.). Érdekességként jegyezzük meg, hogy Juhász Gyula *Falusi interiőrje* végül is *Szögedi intérierként* került bele a költő összes költeményeibe.

Ilyen felvezetés után válik csak érthetővé, hogy a *Nyugat* megjelenése 1908 januárjában Nagybecskereken miért nem jelentett berobbanó szenzációt. A becskerekli lapok, főképpen a *Délvidéki Újság*, időről időre szemlélte és utalt érdekesebb írásaira, cikkeire. Tartalmát „bőnek és érdekesnek” tartotta, hangsúlyozva, hogy munkatársai „a fiatal magyar írók legkiválóbbjai”, s hogy a folyóirat „modern irodalmi vállalkozást” képvisel (*Délvidéki Újság*, 1908. október 11.). A lap szerkesztője az alábbi szavakkal ajánlotta a magyar irodalom egyik legjelentősebb folyóiratának írásait a becskerekli irodalomkedvelő közönség figyelmébe: „Érdekes, friss, egyéni megnyilatkozások ezek, érdemesek arra, hogy a művelt közönség elolvassa.” (*Délvidéki Újság*, 1908. október 11.)

A *Délvidéki Újság* szerkesztője, a *Nyugat* számait olvasva arra is felfigyelt, amikor annak 22. számában először bukkant fel Babits Mihály neve: „A *Nyugat* íróinak sorában először találkozunk Babits Mihály nevével, ki az ifjabb versíró gárda egyik legtehetségesebb tagja.” (*Délvidéki*

Újság, 1908. november 22.) Ugyanakkor Borsodi Lajos a *Torontál*-ban így vélekedett annak verseiről: „Mindössze futó impressziókat ébresztenek és fiatalos lelki örvénylések zúgását hallatják. Sorain tépő nyugtalanság vibrál, bennök az élet és halál nagy problémái viaskodnak, erővel és gondolattal – de az alkotó művész profiljának megrajzolására egyetlen verse sem alkalmas. Az ő legegényibb dalát még nem olvastuk.” (*Torontál*, 1908. szeptember 30.)

A becskerekai lapok időnként a későbbiek során is tájékoztattak a magyar irodalom központi, harcos szócsövééről meg a Nyugat-nemzedék tagjairól, akikre bizvást vonatkozhattak Miklós Jutka alábbi sorai: „Vagyunk néhányan, magányos gályák. / Gőgös, dicsvágyó Columbus-hajók. / Keressük a földet. Az újat. / A nekünk valót.” (*Torontál*, 1908. szeptember 30.)

HANGARCHÍVUM

„a valódi kreatív filozófiai képesség mindig ritka volt,
és továbbra is ritka maradt”

Tamás Gáspár Miklóssal beszélget Vickó Árpád

– *Változtak-e nézete szerint a filozófia alapkérdései, a lét és a tudat, a világ és az ember viszonya. Vagy csak arról lenne-e szó, hogy a klasszikus kérdéseket másképpen fogalmazzák meg? Mi a jó élet, lehetséges-e az igazság, van-e valóság, lehetséges-e a megismerés?*

– A filozófia alapkérdései csak akkor változhatnak radikális mértékben, ha bármelyiket megválasztották volna. A filozófia azért ilyen furcsa dolog, mint ahogy Kant is rávilágított, mert láthatólag képtelen a tudományok mintájára – régen úgy mondták volna: *más* tudományok mintájára – elérni, hogy legyen egységes módszere, fogalomrendszere, és rátaláljon olyan igazságokra, fölismerésekre, amelyek használhatók, kipróbálhatók, és amelyeknek van külső igazolása. A filozófiának ezt nem sikerült elérnie, és az ember csodálkozhat is, és csodálkoztak is rajta a század közepén, a pozitivista korszakban, hogy tulajdonképpen miért is nem hagyjuk abba. Hiszen megtörténhet, hogy a filozófia végül is nem több annál, mint amit szkeptikus olvasói mondanak róla századok óta, hogy egyéni temperamentumoknak és kulturális előítéleteknek a racionális rendszerezése. Ezek érdekesek, ennyiben legalább olyan fontos tanúi a kornak, mint a regények, az újságcikkek, a kávéházak, a járművek. És mivel ezek is jellegzetes dolgok, a filozófia is az. És Richard Rorty, korunk szkepticizmusának egyik legfontosabb alakja azt mondja, a filozófia egy egészen egyszerű műfaj, egy műfaja a humán kultúrának, akár az epikus költészet, amely meghalt, akár a regény, amelyik haldoklik, vagy a tévéjáték, amely ezentúl fog létrejönni. Én azt hiszem egyébként, hogy ez mégis erős túlzás, mert nem állítom, hogy a filozófia több mint a regény vagy a vers, hanem azt hiszem, hogy más. Ugyanis a filozófia – noha a nagy filozófusok műveiből kétségkívül

ki tudjuk következtetni azt, hogy milyen emberek voltak, és mi mozgatta őket, legalábbis ezt nagyon gyakran meg tudjuk tenni, mégsem pusztán csak expresszív – nem expresszív és nem pusztán leíró. Egy nagyregény – mint Musil *Tulajdonság nélküli embere*, vagy Proust regényfolyama, *Az elveszett idő nyomában* – már terjedelménél fogva is hasonlít egy filozófiai műhöz, mert egy világleírást nyújt, egy tömörített világleírást néhány kiválasztott embert illetően. A szereplők gondolkodásán és tapasztalatán keresztül egy koherens világot épít föl az író, amely a valódinak egy variánsa, és amelyekkel vitába lehet szállni, mivel racionális alkotás, és le lehet írni, és lehet valamit mondani a természetéről. Az igazi kérdés, hogy a filozófia miben különbözik az ilyen valódi nagy műveitől a kultúrának, amelyek nem pusztán temperamentumok kifejezései, hanem a szónak legkomolyabb értelmében szólnak valamiről, ami külső. A filozófia is világleírás, csak az a tulajdonsága, hogy ennek a világleírásnak a módszerére és igazságára állandóan visszakérdez. A filozófusok vitáival soha nem lehetne folytatni egy tisztességes fizikai, kémiai diszciplínát, azon egyszerű okból, hogy miután bizonyos számú hipotézist kellőképpen igazoltak a tudományban, utána ökonómiai és eleganciai okokból azokat már nem illik megkérdőjelezni, amíg nem állnak fönn ellenérvek; így lehet dolgozni. A filozófiában pedig úgy nem lehet dolgozni, ahogy mások teszik. Tehát egy filozófus munkája részben abból áll, hogy az ember fokozatosan lerombolja mindazokat a lépcsőket, amelyekre fölhängott, amikor az építményt építi, és abban, hogy a filozófia ilyen szempontból meztelen, minden látszik, látni lehet a saját magát illető kételyét, látni lehet a célt, amely felé igyekszik, sokkal inkább, mint akár a köznapi életben, akár a tudományban. Ezért úgy gondolom továbbra is, hogy ez egy régi megható törekvés arra, hogy az igazság föltételeit megtudakoljuk, pontosabban, hogy az igazságkeresés föltételeit megtudakoljuk. Úgyhogy közben igazából nem hagyunk magunknak semmit, amire támaszkodhatunk. Lényegében a filozófia magának az emberi erőfeszítésnek egy radikális formája. Megtudni ugyanis azt, hogy van-e isten, hogy mi a jó élet, hogy van-e külvilág – ez azért olyan sajátos, olyan „tét hatalmas”, mert a válaszadás lehetőségei minimálisak, és a kutatás közben az emberre olyan erkölcsi veszélyek leselkednek, mint szinte sehol másutt. Lehetséges, hogy abszurd vállalkozás. Lehetséges, hogy az emberiség visszajut oda, ahová visszakerült a filozófia nélküli civilizációkban, mint Egyiptomban, ahol magaskultúra volt, s szép az építészete. Nem panaszkodhatunk, amikor a válasz arra a kérdésre, miért higgyünk, az lesz, hogy: csak. Ez egy lehetséges variáns, ez megtörténhet. A filozófia lényegében mindazoknak az attitűdöknek az összessége, amelyek nem elégednek meg azzal a válasszal, hogy csak. Hogy higgy, borulj

le a világ rejtélyei előtt, tedd azt, amit a tradíció rád bízott, mert így jó, mert így leszel jó, így vagy hűséges az ősök szelleméhez, így vagy hűséges a világ természetéhez, így vagy hűséges a hit természetéhez, amely már irracionális ugrás – át, a kétely szakadékan. Nos, a filozófus ebbe nem nyugszik bele, nem tud belenyugodni, ő az, aki koherens teóriákat alkot olyasmiről, amiről igazából nem lehet koherens teóriákat alkotni. Mindez nem véletlenül igen fontos tradíciója nagyon sok kultúrának, de nem mindegyiknek. Elsősorban a görög-rómainak, a hindunak és a kínainak. De mint tudjuk, a régi zsidóságnak nem volt filozófiája, meg Egyiptomnak sem volt filozófiája, és nem volt az európai bevándorló törzseknek sem. A filozófia egy általánosság, kulturális univerzálum, nincs mindenkinek. Ugyanakkor szükséglet, hogy az életünket irányító belátásokat racionálisan kell alátámasztani, és ha racionálisan nem támaszthatók alá, akkor megkérdőjelezzük, ez pedig egy olyan lehetőséget nyújt a morális élet számára, ami szerintem páratlan. Bárki, aki elolvasott egy Platón-dialógust, tudhatja, ez miért olyan fontos, akkor is, ha idegesítik Platónnak a különféle logikai fogásai, amelyek nem mindig tisztességesek. Ha megkérdőjelezük, mi a szépség, hogyan kell élni, mi a szerelem, akkor világosan lehet látni, hogy nem tudjuk előre, hol fogunk kilyukadni. Kilyukadhatunk valamilyen rettenetesen kellemetlen következtetésnél is. Kilyukadhatunk egy olyan következtetésnél, amely teljesen összerombolja az eddigi életünket. És ha szabad most itt egy személyes szót mondanom, azért csodálkoznak rajtam az emberek, mert engem főleg a politikai környezetből ismernek, azt mondják, uramisten, hiszen ez az ember olyasmiket mond, amik nem illenek a karakteréhez vagy a temperamentumához. Gyakran szokták mondani rólam: lázadó karakter, miért mond ilyen konzervatív dolgokat. Egyszerűen azért, mert én nem a karakterem vagy a temperamentumom kifejezésére törekszem (amely valóban olyan, ahogyan leírják, ezt nem tagadom), hanem úgy gondolkodom, hogy – helyesen vagy helytelenül ugyan – olyan következtetésekhez voltam kénytelen jutni, amelyek nekem nagy személyes érzelmi, pszichológiai örömet nem jelentenek, mert bennem van a racionális utópizmusra és a lázadásra való készség, amivel szembenállok, mert azt gondolom – különféle gondolatmenetek következtében –, hogy ez így helyes. Ez egy kis példa. Én nem vagyok fontos példája ennek a históriának, ugyanakkor azonban jellemző lehetek. A filozófiában pontosan az történik, hogy elviszi az embert olyan világokba, amely világok nem következnek abból a tényhalmazból, ami mi vagyunk, születési véletlennek, az időnek és a térnek a véletlene. Ez részben nagy szabadság, részben nagy rabság. Nagy szabadság, mert az ember lehet olyanná – a szó valódi értelmében –, amilyennek nem született, mert meggyőződésai

eltávolítják az empirikus énjétől. És nagy rabság, mert az ember kénytelen folyton megkérdezni a saját legmélyebb impulzusait, az pedig roppant kényelmetlen.

– *Egy filozófiai iskola azon épül, hogy a filozófusok körvonalában tudják az igazságot, vagy vélni tudják az igazságot. A feladat pedig az, hogy kidolgozzák annak részleteit. Am amióta kimondatott, hogy az igazság körvonalában sem létezik, és csak a kérdésfeltevés marad, a filozófiai iskola nem lehetséges. A filozófia tökéletesen individualizálódik. Ilyen szempontból hogyan lehetséges egyáltalán filozófiát tanítani? A kérdést, a kérdésfeltevést kell tanítani?*

– Erre csak bizonytalan válaszokat tudok adni. Egyrészt nem vagyok abban olyan nagyon biztos, hogy az igazsággal kapcsolatos lelki helyzetünk ilyen tragikus, amilyennek Ön leírja. Igen, azt hiszem, hogy vannak dolgok, amelyeket lehet tudni. Valószínűleg bizonyos, hogy az a priori szintetikus ítéletek kanti leírása nem helyes. Azt is tudjuk, hogy a neveknek az az elmélete, amelyeken a hagyományos logika nyugodott, téves. Azt is sejteni véljük, hogy a köznap mondatok struktúrájában egy logikai paradoxon van, amelyet logikai és matematikai úton lehet kiküszöbölni ahhoz, hogy ne közöljön tévedéseket. Bizonyos dolgokat lehet tudni, nem igaz, hogy nem lehet. Amit viszont az igazságon valamennyien értünk, az nem bizonyos logikai összefüggések, vagy a fizikai realitások valamilyen aspektusát teorikusan leíró rendszer, hanem ennél valami nagyobb. Egy olyan szisztematikus teóriára szoktunk gondolni, amelyben benne van a fizikai tények helyes leírása és a meglátás helyes leírása, lehetőleg egyszerre. Hát ebben az értelemben kevesen hisznek abban, hogy ilyen igazság lehetséges. Gondoljuk el, hogy voltak még szkeptikus korszakok a történelemben, amelyeket dogmatikus korszakok követtek. A Római Birodalom végének hihetetlen cinizmusát, szkepticizmusát és relativizmusát – tehát azt a benyomást, hogy minden bizonytalan, semmit sem lehet megismerni – majdnem két évezrednyi keresztény dogmatizmus követte, amelyben nemcsak a globális nagy igazság és nagy történet összefüggése, az abszolút hit volt a jellemző, hanem a részleteit is kidolgozták. Ahhoz, hogy a részletes kidolgozás fontos volt az ember lelkivilága számára, elég megnézni egy középkori székesegyházat vagy egy Bosch-képet. Az egy teljesen telített morális világ, amelyben megvan a *horror vacui*. Azért van minden kis felületre valami festve, meg azért van minden falon ezer ördögöcske és egyéb, mert a középkori elődeink úgy látták a világot, hogy tele van morális szubjektumokkal. Most ez a természetes állapot, úgy érezzük, hogy az igazsággal valami történt, minden egész eltörött – mondja a költő, minden légiessé válik, ami szilárd volt – mondta Marx. Ez az érzés kétségkívül más volt korábban, de ez valóban a mi generációnknak, a ma élők generá-

cióinak az erős érzése, és ez az egyik magyarázata a különféle fundamentalizmusoknak. Pontosan az, hogy ezek a radikális kételyből fakadnak. A mai iráni és szudáni iszlám fundamentalisták, az iszlám harcosok nem volnának elképzelhetők a modern szkepszis munkája nélkül, ők már arra válaszolnak. Ők nem premodern emberek, hanem posztmodern emberek, ők a modernséget utasítják el. Ennyiben az igazi posztmodernizmus nem Jacques Derrida, hanem Hassan al Turabe, a nagy vallási vezér Szudánban. Ők azt gondolják, hogy a modern kor kételkedését, bizonytalanságát, erkölcsi ingadozását vak hittel és puritán aszkézissel kell legyőzni. A kor modern eszméire reagálnak, nem kívánják, hogy a saját országokban az a fajta modernitás uralkodjék, amely Nyugaton uralkodik. Mert ismerik, hiszen az iráni iszlám fundamentalisták legtöbbje a kaliforniai egyetemen végzett. Ez nem a múlt föltámadása, hanem ez már a jövő. A militáns iszlám kétségkívül a modern krízisre való válaszok egyike. Mint ahogy a korábbi válasz a kommunizmus volt, a forradalmi szocializmus. Most nyilvánvaló, hogy a lelkünk mélyén valamennyien ezzel hasonlítjuk össze azt, amink van. A marxista elmélet a ráépített későbbi dolgokkal együtt volt az utolsó rendszerezett filozófiai jellegű elméleti tudás, amely egyrészt globális elméletet alkotott a fizikai világról meg a szociális világról, és ezenkívül pedig kialakított egy nagyon fontos tanítást, amely megmagyarázni vélte azt, hogy az emberek miért csinálják azt, amit csinálnak. A marxizmusban el van rejtve az emberi cselekedésnek egy elmélete – nincs nagyon elrejtve, már rég kibányászták belőle –, de kétségkívül benne volt. A *Tőke* többek között arról szól – az ismert gazdasági leírásokon és egyebeken kívül arra a régi kérdésre válaszol –, hogy az emberek miért is vetik magukat alá embertelen elnyomó körülményeknek, mit remélnek, mire gondolnak, amikor ilyen nyilvánvaló előnytelen körülmények között élnek, miért tűrik mindezt el. Marx erre egy elmélettel válaszol: az emberek részben nem személyekké, hanem dolgokká válnak, eldologiasodnak. Egyszerűen azért, hogy munkájuk olyan természetű, hogy elfogja előlük a napot, azaz elfogja előlük a globális összefüggéseket, megszűnnek teljes értékű emberré válni, és egy résztevékenység saját különös szabályai között tevékenykednek, mikor már nincs többé vágyuk a szabadságra. Leírta – szerintem ez a leírás téves, de mindegy –, hogy véleménye szerint miért törődnek bele az emberek morálisan elfogadhatatlan körülményekbe. Ebből az elméletből alkotta azt a forradalmi elméletet, amely szerint ugyanezek a motívumok, indítékok, amelyek arra kényszerítik az embereket, hogy a kapitalizmusban bérabszolgák legyenek, épp elég jók a világforradalomhoz is. Híres az a mondata a *Kommunista kiáltvány*ból, hogy a proletárok csak láncukat veszthetik. Tehát azt gondolja Marx, hogy az emberek

amint elembertelenednek és eldologiasodnak, egyre kevesebb érdekléssel és érzellemmel kapcsolódnak a fönnállóhoz, és minél embertelenebbekké válnak, annál inkább válnak egy abszolút totális, radikális, végső forradalom lázadóivá, mert valóban nincs több veszténivalójuk. Ez egy komplett elmélet, és ebben a cselekvési elméletben csúcsosodik ki – ha úgy tetszik – Marx tanításának a lényege, hogy a specializálódás és az emberi szerepek sokfélesége az igazságtalanságok fölszámolásának a titka. A szimmetrikus ellenkezőjét látom ebben Platón tanításának. Furcsa, hogy kevesen vették észre, Platón is azt mondta, hogy az igazságosság abban rejlik, hogy mindenki azt csinálja, amire igazán alkalmas. Tehát ő a társadalmi szerepek sokszorozódásában látta az igazságosság kulcsát, Marx szimmetrikusan az ellenkezőjében, ami nagyon érdekes. Mi tulajdonképpen saját fogalmi gondolatkincsünket öntudatlanul is Marxéhoz hasonlítjuk. Szeretnénk, ha volna olyan teóriánk, ami ilyen természetű. Amely globális, ugyanakkor fontos állítása van az emberről, azaz rólunk. Azt szeretném nagyon szerényen ezzel kapcsolatban mondani, hogy nem volt mindig ilyen elmélet. A marxista filozófia kétségkívül a kora modern rendszeralkotó kísérleteknek egyik legradikálisabb és legextrémebb példája. De azért végül is Kant előtt nem voltak ilyen rendszerek, a skolasztikában talán részben jelen voltak. Azt nem lehet elmondani, hogy Leibniznek lett volna teljes szociálfilozófiája. Nem foglalkozott ilyen kérdésekkel. Spinoza filozófiájából is a témák százeai maradnak ki. Nem volt föltétlen igénye az embernek, hogy a dolog ilyen globális legyen, és egyben ilyen inspiráló. De hát a marxizmus egy hatalmas lyukat hagyott az emberiség szellemi fejlődésében, és nagyon sokan érzik úgy, hogy ezt a lyukat be kéne tömni valamivel. Kéne lennie egy olyan teóriának, amely mindazokat a funkciókat teljesíti, amelyeket a marxista elmélet legalábbis szeretett volna teljesíteni. Erre most valóban nincs lehetőség. Azt hiszem, ennek a korszaknak valóban vége van, ami nem jelenti azt, hogy vége van a világnak.

– *Beszélhetünk-e az utóbbi időben a filozófia egyfajta demokratizálódásáról? Azaz, hogy mind kevesebb mértékben arisztokratikus diszciplína. Mind többen vannak az olyan szépirodák, akik a filozofikus próza irányába tájolódnak. Komolyan véve azt a gondolatot, hogy manapság a regényírók a legjelentősebb filozófusok. Kundera szerint a modern kor filozófiája a regényben valósul meg. Vajda Mihály szavaival a regény egzisztencialehetőségeket bont ki, szemben a filozófiával, amely nehezen tud megszabadulni a merev gondolkodásmodellektől. Mennyiben függ ez össze azzal a tézissel, hogy az univerzális entellektüelnek az ideje lejárt, és ennél fogva nem is lehet filozófiát csinálni? Legalábbis nem a szó klasszikus értelmében.*

– A kérdésében számos föltevés van, amelyeknek egyikével sem értek egyet. Kezdve az elején. Nem, nem hiszem, hogy a filozófia demokratizálódott volna. A filozófiai tehetség roppant ritka. Rengeteg ember foglalkozik professzionálisan filozófiával. Rengeteg ember – professzor, diák – alkot szép dolgokat, de a valódi kreatív filozófiai képesség mindig ritka volt, és továbbra is ritka maradt. Persze van kivételes eset is, a német szellem jénai föllángolása – nemcsak a filozófiában, hanem minden műfajban – rendkívüli volt. A 20. század végi regényírók – ha vannak még regényírók – annyira kiveszőfélben vannak, mint a filozófusok, különösen bizonyos kultúrákban. A La Manche csatornától keletre és az orosz–román határtól nyugatra nem írnak az emberek regényeket, nem tudják, hogy ezt hogy kell csinálni. Regényeket angolok, amerikaiak és oroszok írnak. Franciák, németek meg a magunkfajták nem írnak többé regényeket. Olyan regényeket, amelyek többek között arról szólnak, hogy egy férfi és egy nő miért szereti egymást úgy, hogy nem tud szeretni más férfit és más nőt, a regénynek klasszikus témája volt: miért éppen én, miért éppen őt, és ő miért éppen téged? Nos, ez a regény alaptémája. Erről ma már csak az európai kánon szélén lévő nagy kultúrák tudnak írni, az angolszász és az orosz kultúrák. Ezért van többek között az, hogy a regényírók egyre inkább filozofikus esszéket írnak a regény helyett, néha regény álnéven. Ilyen mindig volt, és ezek persze értékes és szép dolgok, de ezek a filozofikus regények, filozofikus esszék, amelyeket regényírók vagy költők írnak, ugyanabban a betegségben szenvednek, mint a mai filozófia jelentős része. Jelesül, hogy egy-egy temperamentumon átszűrve mutatják a világot, ezeket racionálisan elmagyarázva – ami viszont nem filozofikus. Az Ön kérdésére válaszolva mondtam, hogy az ember a filozófiában úgy járhat, mint Saul, aki elment megkeresni apja szamarait, és egy királyságot talált. A filozófiában fordítva van, az ember elmegy egy királyságot keresni, és egy szamarat talál, azaz önmagát. Ez, igaz, fordítva is megvan, de az az eshetőség, hogy az ember egészen mást talál, ez ezekben az írásokban nincs benne. Olyan jelentős írók – említsek csak magyar neveket – mint Nádas Péter, Kertész Imre vagy Konrád György, ilyen filozofikus esszéket írnak, amelyek nagyon érdekesek, és a legjobb magyar írásművek közé tartoznak ebben a percben. Nagyon határozottan abból a szemszögből írnak, ahogy írni szoktak: én, Nádas Péter, aki ilyen és ilyen vagyok, ezt és ezt láttam, ebben és ebben hiszek, ezt így látom, és remélem, ennek a látásmódnak a szépségéről és előnyeiről másokat is meg fogok győzni, mert úgy gondolom, ebből a kilátópontból sokat lehet látni. És ez persze igaz is. A filozófus nem ezt mondja. A filozófus először is azt mondja, hogy szeretnék érvelni, a kilátónak az a pontja, ahonnan én leírom azt, ami a szemem elé kerül, az

azért jó pont, mert... Az, ami elem terület, az azért fontos téma, mert az olvasónak vagy a hallgatónak legfontosabb morális érdekei, ezért meg ezért meg ezért... Az, hogy én egy esendő individuális személy vagyok, a maga elfogultságaival és a halandóságból következő korlátoltságával, ez túlhaladható, ha... és amennyiben... És így tovább. Mindezekből az esszékből ez természetesen hiányzik, nem hiszem, hogy itt a filozófia hirtelen hatalmas hódításokat tett volna. Nem. Filozófiai kultúrájú emberek szubjektív írásairól van szó, nagyszerű dolgokról, de a filozófiát nem helyettesítik. Nem is erre valók.

Hogy lehet tanítani a filozófiát? Ha valóban az a helyzet, amit leírt, akkor persze a filozófiát nem lehetne tanítani, kivéve történeti értelemben, amit már Nietzsche elítélt mint antikvárius megközelítést. Elmondjuk azt, hogy különféle vén salabakterek hány száz éve miket gondoltak, miket állítottak. Ez persze önmagában érdektelen volna, ha nem tudnánk a filozófia anyagához azokat a racionális reményeket fűzni, amelyeket hagyományosan szoktunk volt. És az, hogy a regény egzisztenciális lehetőségeket mutat meg – igen. Ez kétségtől igaz. De utána jön valami, amit nem értek. Vajda Mihály kijelentése, hogy a filozófia még mindig ragaszkodik a merev gondolkodásmodellekhez. Nem tudom, mi az, hogy gondolkodásmodell, de mondjuk, el tudom képzelni. Ez a ragaszkodás a merev gondolkodásmodellekhez, ez a dolog lényege. Ugyanis, ha én éppolyan bátorsággal és autoritással állíthatok egy vidám, de valami relevánsan megvilágító abszurdumot, mint ahogy állíthatok valamit, ami számomra életem fontos kérdését eldöntő igazság vagy hamisság, vagy ennek egyforma szintje, akkor persze ezt egy regényben meg lehet oldani, mert szét lehet osztani ezeket a szinteket a szereplők között. Ha valaki azt akarja, hogy a filozófia olyan legyen, mint a regény, és utána azt mondja, hogy a filozófia azért nem elég jó, mert nem elég jó mint regény, tulajdonképpen valami olyasmit bizonyított, amit előre föltételezett. Ez pedig egy cirkuláris érvelés, és nem vagyok meggyőződve arról, hogy bármi fontosat mond számunkra. Én természetesen elfogadom azt, amit Kundera mond, hogy a regényírók érdekesebbet gondolnak, mint a filozófusok. Ez természetesen előfordulhat. Azt gondolom, éppen úgy igaz a közgazdászokra, az újságírókra, a természettudósokra és isten tudja még ki mindenkire. Vannak gondolatok, amelyek lenyűgözően mély gondolatok, és amelyeket nem filozófusok fogalmaztak meg. Na és? Természetes dolog. Például a legfontosabb modern gondolat, amely Saint-Just nevéhez fűződik, így szól: „a boldogság új gondolat Európában”. Ennél jobban megvilágítani az európai történelmet aligha lehet. Saint-Just nem volt filozófus, hanem forradalmár tanító.

– *A modern filozófia – vagy beszélhetünk-e már posztmodern filozófiáról – főbb érdeklődési területeiről kérdezném. Milyen problémák állnak a nyugati kortárs filozófusok érdeklődésének homlokterében?*

– Hogy a filozófia mostanság hogy néz ki, azt nehéz megmondani, ha valaki a dolog közepében van. Föltételezem, hogy nyilván inkább azt látom, ami vonz vagy érdekel, vagy ami nagyon dühít. Nyilvánvaló, hogy minden régi iskola tovább dolgozik, mindegyiknek megvannak a maga tanszékei, akadémiai, folyóiratai, konferenciái. Tehát ilyen értelemben persze az iskolák tovább léteznek, és tovább is létezik az antifilozofikus filozófia, amely a filozófia bírálatából csíhol filozófiát, tovább él a posztmodern, rekonstruktív iskolákban és egyebekben, de ezek is szelődülnek, és kezdenek a *main stream*-hez, az establismenthez, tehát az elfogadott akadémiai gondolkodáshoz közeledni, ez elkerülhetetlen. De ha mindenáron arról akarok beszélni, hogy mi itt az új, nem tudom igazából leírni, ki mivel foglalkozik, mert ez végtelen téma, nem is érdekes. Minden műfajban dolgoznak az emberek... Amit nagyon érdekesnek tartok és viszonylag újnak, az egy lassú-lassú visszafordulás, szerintem, a nagy tradícióhoz. Olyan már megtörtént egyszer, az első világháború környékén, hogy Ernst Bloch azzal lepte meg Lukács Györgyöt – amikor Lukács megkérdezte tőle, hogy miről ír – azt felelvén, hogy mindenről. Én azt hiszem, jelen pillanatban ez a fordulat ugyan még nem következett be, de magával a kéttelylel való elégedetlenség, a kéttelkezésben való kéttelkezés, a tradíció kérdése és magának a kultúrának a kérdéséhez való fordulása – át fognak utóbb lendülni ezen. Azt hiszem, hogy az a korszak, amelyen a kulturális meghatározottságok, az időbeli, történelmi meghatározottságok, a pszichológiai eltérések és a motivációk kutatása zúzta ezer tükörcserépre a filozófiát, vége felé közeledik. A nagy leszámoló művek megíródtak, a modernséggel leszámoló művek megíródtak, ezek a nagy kultúrkritikus konzervatív művek megvannak. A hagyománynak az a fajta lerombolása, ami abból áll, hogy a hagyomány nem érdekel bennünket, de játszunk vele, mert nem tekintjük az egyetlen lehetségesnek, hanem egy lehetséges dolognak a sok variáns közül – ami roppant föllendítette a művelődéstörténetet, és amely megingatta a történelemfilozófiát – azt hiszem, a vége felé közeledik, és egy klasszicizáló fordulat előtt állunk.

– *A jugoszláv polgárháború kitörése után olyan vélemények hangzottak el, hogy ez a háború valójában a második világháború folytatása, azaz, hogy 45-ben „rosszul gombolták be a kabátot”, így az mindenkinek kényelmetlen volt, és újra kellett gombolni. Félő, hogy a mostani békekonstrukció sem oldja fel a legfőbb ellentmondásokat, csak a szőnyeg alá söpri őket, s előbb-utóbb megindulnak a konfliktusok. Milyen elvek alapján, milyen eszközökkel lehetne – egyáltalán*

lát-e ilyen irányelveket, békecsináló technikákat – kiküszöbölni, vagy legalább csökkenteni ezeket a konfliktusokat?

– Azt hiszem, hogy a második világháborúra való hivatkozás csak részben igaz. Persze van valami igazság benne. A legfontosabb része ennek az igazságnak az, hogy amivel itt dolgozunk van, az a kommunizmus öröksége. A kommunizmus örökségén az emberek általában egy nagy átkot és káromkodást értenek. Most ez egy kicsit absztrakt. Volt egy olyan megoldása az emberi együttélés szokásos problémáinak, amely a szocialista tradícióból származik, s amelynek két nagy megoldási terepe volt, a Szovjetunió és Jugoszlávia. Mindkét országnak a területi és adminisztratív szervezése az ausztromarxizmusban kidolgozott kulturális autonómia elvén nyugszik, amely Karl Renner és Otto Bauer nevéhez fűződik, akinek Lenin tanítványa volt. Lenin általában az ausztromarxizmusnak volt a követője, nemcsak ebben, hanem minden ilyen világpolitikai dologban Hilferding tanítványa volt. Az ausztromarxistáknak, akik egy épp olyan soknemzetiségű birodalomban éltek, mint a korábbi Jugoszlávia polgárai annak idején – ma már nem –, meg kellett oldaniuk a következő kérdést, legalább teoretikusan: mi van, ha megszűnik az állami autoritásnak a dinasztikus legitimációja, az isteni jog és a legitim leszármazás? Mert miért volt valaki I. Ferenc József császár és apostoli szent királyunk alattvalója? Hát csak! Csak területi hódítás meg dinasztikus házasság meg effélék alapján. Nem azért, mert magyar volt, osztrák, bosnyák, bunyevác vagy lengyel, hanem csak azért, mert történetesen Ferenc József császár és király és erdélyi fejedelem, Jeruzsálem hercege és Edessza grófja, valamiképpen szert tett arra a területre. Még két szükséges föltétele volt annak, hogy valaki Ferenc József alattvalója legyen: az egyik, hogy elismerje királyának, a másik pedig, hogy a király igazságos legyen vele szemben. Tehát volt egy, a sorshoz kapcsolódó, és egy, az igazságossághoz kapcsolódó föltétel. Na most, arra gondolt Renner és Bauer, elsősorban Bauer, hogy ha ez a legitimáció megszűnik, ha a Monarchia megbukik – mert azt világosan lehetett látni, hogy utóbb meg fog bukni –, helyébe lép majd Ausztria és Magyarország népeinek demokratikus köztársasága, s akkor hogyan lehet rávenni az embereket arra, hogy továbbra is együtt éljenek ebben az államkeretben, aminek eredete a pusztá katonai véletlen tulajdonképpen. Hiszen vannak az emberi együttélésnek más szabályai és más forrásai is, az egyik a kulturális közösség, a kulturális nemzet. Hogyan lehet megőrizni az embereket abban, hogy a saját kultúrájukban és együttélési formájukban szabadok legyenek, de mégse rúgják föl azt a politikai közösséget, amelyben együtt élnek. Válasz erre a kulturális autonómia koncepciója, amely kettéválasztja – nagyon helyesen – a kultúrát és a politikát. A kultúrát, értve ezen a közös

szokásrendszert és tradíciót, nem a könyveket, a verseket meg a magfizikát. Ezt ketté lehet választani. Tehát azt mondta az ausztromarxizmus, hogy lehet valaki egy politikai közösség tagja, amely, mondjuk, sose jött létre: az osztrák–magyar demokratikus föderáció című virtuális politikai közösség tagja, és egyben, mint a kulturális közösség tagja – magyar, dalmát, sziléziai, lengyel és így tovább. Ezért a két létrejött legkomolyabb szocialista államban – az egyik a Szovjetunió, a másik Jugoszlávia volt, amit igazi komoly, konstrukciós ambíciókkal hoztak létre – ezt lehetett megvalósítani. El lehet gondolni, hogy a politikai közösség lényegében a szocializmust építő politikai közösség, legyen az bármekkora. Mert ne felejtjük el, hogy mi a Szovjetunió címere: a földgömb. Ha figyelmesen megnézi valaki ezt a címet, láthatja, szalagok vannak a szélén. Rém csúnya címer különben, mindenféle nyelveken rá van írva: Világ proletárai, egyesüljete! Mindig azt gondoltam, hogy a szovjet tagköztársaságok és autonóm köztársaságok nyelvein. Megnéztem nagyítóval, és rá van írva angolul, franciául, németül és svédül is. Szóval egy világállamnak a csíráját vélték megpillantani a Szovjetunióban. Azért van ráírva ezeken a nyelveken is. Kínaiul is. Pontosan az történt Jugoszláviával és a Szovjetunióval – ebből a szempontból persze fontos –, ami történt a másodpercekig fönnálló osztrák–magyar demokráciában. Mert csak másodpercekig állt fönn. Ugyanis azok, akik elégedetlenek voltak a fönnálló állapotokkal, azt gondolták, hogy a kulturális közösséget és a politikai közösséget nem szabad elszakítani egymástól. A politikai közösség határai a kulturális közösség határai. Mert az, akárcsak Ferenc József idején, hogy a kettőt egymástól megkülönböztethessük, és egyszerre két közösség polgárai lehessünk, ahhoz kellett egy univerzális hit, amely megszűnt. Az egyik univerzális hit volt az isten általi fölkenetség. Ne felejtjük el, I. Ferenc József utóda volt a római császárnak. Annak az államalakulatnak, amelyet úgy hívtak, hogy a német nemzet szent római birodalma, és amely ambíciójában univerzális világállam volt. Egy univerzális világállamnak voltak valamiféle klón variánsai, mint Jugoszlávia és a Szovjetunió is. Ha nincs szocializmus, hát akkor mi tartsa össze az embereket? Ebben az az egyik érdekesség, hogy a múlt századi délszláv nacionalizmusoknak egyik legfontosabb céljuk az egyesülés volt. Pont olyan egyesülési irredenta nacionalizmus volt az, mint az olasz meg a német – a délszláv népek is egyesülni akartak. Tehát itt nagyon fontos látnunk azt, hogy Jugoszlávia fölbomlásában nemcsak a szocializmus bukott meg, hanem a hagyományos liberális nacionalizmus is. Ami jelenleg történik Jugoszláviában, az pontosan a szocializmusnak és a nacionalizmusnak a bukása, az nem nacionalizmus, hanem az ellenkezője. A nacionalizmus ugyanis a következőt mondja: az jó, ha a kulturális

közösség és a politikai közösség egybeesik. De az egybeesés nem mechanikus. Hogy ha a kulturális közösség megtestesíti a politikai közösség bizonyos eszményeit, akkor nincs oka a kisebbségnek például arra, hogy ne asszimilálódjon a politikai eszmét magasabbrendűen megtestesítő kulturális közösséghez. Ezen alapult például a múlt századi magyar liberális nacionalizmus, amely azt mondta, hogy senkit nem kényszerít arra, hogy magyarrá váljék. Ez volt a gondolat. Nem kényszerít senkit, hogy magyarrá váljék, de magyarrá válni jó dolog, mindenkinek adunk szabadságot, a magyarság a szabadság nemzete, legyetek hozzánk hasonlók, és akkor mindenki örülni fog. Ha ezt mondja valaki, két dologban kell hinnie. Az egyik az, hogy a kulturális közösségek vagy etnikai csoportok között nincsenek abszolút határok, mert ha volnának, nem lenne nacionalizmus. A másik pedig, hogy minden nemzet valami nagy politikai eszménynek a megtestesítője. A múlt században azt gondolták az emberek, hogy éppen a szabadság megtestesítője. A mai etnokulturális, nacionalista és törzsi harcosok és egyebek semmiben sem hisznek, hanem csak azt gondolják, hogy az etnikai csoportnak és a politikai állam határának egybe kell esnie. Aki nem tartozik az egyikhez, nem tartozik a másikhoz sem. A politikai közösségnek nem lehet olyan tagja, aki az etnikai közösségnek nem tagja. Az illetőnek két választása van: vagy elmegy, vagy meghal. Ezt nevezzük etnikai tisztogatásnak. Egy ilyenfajta, tulajdonképpen defenzív gondolat nem katonailag defenzív, hanem pszichológiailag és morálisan defenzív gondolat – mint az új etnokulturális nacionalizmus, amelynek Jugoszlávia az egyik legszebb példája (szép példa abban az értelemben, ahogy mondani szokták: ez egy nagyon szép rákos daganat), tökéletes példája a maga nemében. Meg kell nézni, hogy voltaképpen a Radovan Karadžić névéhez fűződő gondolatok mit mondanak. Azt mondják, hogy a szerbek többé nem hisznek abban, hogy bárkit tudnának asszimilálni. Tulajdonképpen ez az igazi fordítása a gondolatainak. Egyes területeken, ahol szerbek élnek, a szerb nemzetben már nincs annyi erő, hogy magához hasonlítson másokat, akik más kulturális vagy etnikai eredetűek. Ez nem a győzelem iránti klasszikus napóleoni vágy, hanem a vereség bevallása. Egy vereség bevallása éppen olyan jó ok egy háború indítására, mint a győzelem reménye. Tegyük föl, hogy valaki komolyan azt gondolja, hogy szerbnek lenni természeti tény, amelyen nem lehet változtatni. Amely se nem jó, se nem rossz, csak van. Márpedig, hogy éppen ezért semmi oka nincs senkinek, aki nem szerb etnikai eredetű, hogy a szerb államnak engedelmeskedjék. Illetve az illető, aki pont olyan, mint mi vagyunk ebből a szempontból, az ő másfajtasága, albánsága, horvátsága vagy magyarsága – az természeti tényező. Ezek nyilván szintén igazságtalanságnak fogják érezni, hogy a

szerbek uralkodjanak. Tehát a szerb nemzet érdeke az, hogy minél nagyobb területen tisztán etnikailag szerb populáció, tisztán szerb vezetők alatt, a tiszta szerbséget testesítse meg, pontosan úgy, ahogy a fűszál a fűszálságot testesíti meg. Tökéletes mintapéldánya egy természeti ténynek. Ennél igénytelenebb, defenzívebb, vereséget inkább bevalló politikai ideológiát én még nem láttam. És nem is látott senki. Ennél kisebb igényű már nem lehet egy politikai fölfogás. Szóval ez nem egy gőgös, hanem egy rendkívül szerény fölfogás. A szerénységnek a paroxizmusa. Egyes múlt századbeli nacionalisták (Kossuth, Mancini, Bismarck, Napóleon, Cavour) azt gondolták, hogy azért érdemes meghódítani mindenféle más területet, mert az én nemzetem olyan nagyszerű, hogy mindenki csatlakozni fog hozzá. Olyanok lesznek, mint én, még többen leszünk, mert itt németnek, olasznak, magyarnak stb. lenni olyan dicsőséges dolog, hogy minél több van belőle, annál jobb, és hát nyilván majd jönnek hozzánk a románok, a szerbek és a szlovákok. Mind magyarok lesznek, mindenki boldog lesz, mindenki rendkívül kulturált lesz, szabad, kifinomult és nagyszerű. Ebben egy buta, naiv optimizmus látszik. De kétségkívül nagy igényű, és ahhoz, hogy megvalósuljon, rettenetesen sok minden szükséges. Ahhoz, hogy természeti tények bizonyos földrajzi területeken elhelyezkedjenek egymás mellett, hogy határt vonjanak köztük és más természeti tények között – ez ehhez képest rendkívül fantáziátlan, nagyon szerény és rettenetesen pesszimista. Szóval, a volt Szovjetunióban és a volt Jugoszláviában zajló etnikai konfliktusok egyik legfontosabb intuitív jegye, amit rögtön fölismer az ember, ha rájuk néz, a végtelen kiábrándultság és szomorúság. Ez pedig nem igazán diadalmas dolog. A klasszikus nacionalizmust, a múlt századit, két technikáról lehet fölismerni. Az egyik a hódítás, a másik az asszimiláció. A hódítás nem azt jelentette, mint manapság. A hódítás nemcsak a terület, hanem a lakosság meghódítását is jelentette. Valamikor mit neveztek győzelemnek egy hadjáratban? Hogy eddig volt kétféle lakosunk, és most van hárommillió. A francia királyok azt gondolták, most rengeteg burgundi, provanszál, katalán, baszk, breton meg elzászi német van a hatalmuk alatt – az jó, mert *Îl-de-France*, Franciaország közepe, az egy nagyszerű dolog, és ezért kiterjesztjük áldásos uralmunkat... De az az újdonság, amelyet egyébként természetesen eszmetörténetileg a fajelmélet közbejötté nélkül nem lehet elképzelni, a második világháborúnak – visszakanyarodva az ön kérdéséhez – meg kell történnie ahhoz, hogy valaki ilyesmire gondoljon. Végül is Hitler volt az, aki minden nem németet, nem német eredetű személyt ki akart zárni, és ki is zárt a politikai közösségből. Most azonban nem kell levonni Hitler specifikus következtetéseit abból, ami elvisz a gázkamrákhoz és nem tudom mihez... A kitelepítés a második

világháború óta vált általános technikává. Gondoljuk el, hogy mivel kezdődött – Hitlert most egy pillanatra hanyagoljuk – a második világháború után az etnikai politika? A németek kitelepítésével, a szlovák–magyar lakosságcsereével és hasonlókkal. Meg a Szovjetunióban a csecsenek és ingusok kitelepítésével Közép-Ázsiába – a mai napig isszák a levét. A csecsenek visszajöttek közép-ázsiai száműzetésükből – pont úgy, ahogy a zsidók visszajöttek a szétszóratásból Palesztinába – a mai Csecsenföld új hazájuk a csecseneknek, mert elkergették őket hazájukból. Lényegében Karadžić és Tudman ugyanott folytatja – a Krajínára gondolok –, ahol ezek a dolgok abbamaradtak a negyvenes évek végén. A háború utáni cseh és lengyel állam volt az, amely azt mondta, etnikailag homogén államokat akar. A Beneš-féle közismert csehszlovák dekrétumban benne van, hogy Csehszlovákia szláv állam, amelyben a magyaroknak és németeknek nincs helyük. Lengyelországban ezt meg is valósították. Tudjuk jól, hogy Lengyelországot eltolták hatszáz kilométerre nyugatra. Ez azt jelentette, hogy a lengyeleknek keletről el kellett menniük az új Lengyelországba, illetve a nyugati lengyel területekről a németek millióinak kellett elmenekülniük. Ennyiben a második világháború következményei tartanak valóban. Most nem arról beszélünk, hogy az emberek emlékeznek az usztasákra, csetnikekre, ez mellékes, nem azt mondom, hogy ez nem játszik semmilyen szerepet, de ez eléggé mellékes. A lényeg az, hogy az etnikailag homogén államnak rendkívül új eszméje – rendkívül új eszméje! – egyszerűen minden föderatív bomlás után valamilyen mértékben fölbukkan. És most erőteljesen fölbukkant. Jugoszláviát nem Tito személye tartotta össze, nem az önigazgatási utópia meg nem is az eléggé egységes hadsereg. Egyszerűen az tartotta össze, hogy Jugoszláviának, mint államnak, volt egy küldetése, jelesül ez volt a nem sztálinista szocialista állam, amelynek volt egy univerzális missziója, amely egy kellő legitimációs ideológiai alapja lehet egy nagy föderációnak. Ez megszűnt. És fölbomlott a Jugoszláv Kommunista Párt – ez az igazi első szecesszió, a többi mind következmény. Fölbomlott a Jugoszláv Kommunista Szövetség, és csak ez lehetett a vége. Hát csak ez lehetett a vége? Ugyanis arra, hogy egy demokratikus liberális jugoszlávizmus kialakuljon a romokon, arra nem volt idő. Nem azt mondom, hogy lehetetlen lett volna, hogy megtörténjék, de nem volt hozzá idő, nem volt hozzá ember, nem volt hozzá szervezet, előkészület, nem volt hozzá semmi. És elég volt néhány diplomáciai elismerés meg némi biztatás Európából a szakadár köztársaságoknak, hogy nem lesz nagy bajuk, ezek egy ujjpattintással elszakadtak, és itt maradt a frusztrált szerbség a saját nagy nemzeti hivatásának a romjai között. És elhatározta, hogy most duzzogni fog, hogy ezzel a hűtlennel többet nem fog együtt élni. Ezt jelenti az

etnikai tisztogatás. Mit mondott a szerbség? Azt mondta a szerbség, hogy a fene egyen meg benneteket, nem akartok velem élni, hát majd nem is fogtok, gazemberek. Nem is fogtok. Ahol szerbek élnek, az Szerbia lesz, a többi meg menjen a fenébe. Ez egy játszótéren megvert kisfiúnak az érzése. És éppen ezért komolyan veendő. Mert a játszótéren megvert kisfiúk komolyan veendőek. Csak hát ez persze az államépítéshez nem elegendő. És egy mondatban válaszoltam is a végső kérdésére, hogy mit gondolok a béke esélyeiről – semmi jót nem gondolok. Tekintettel arra, hogy béke akkor szokott lenni, ha van egy állandó túlerő, amely ezt fönntartja, márpedig erre nem lehet számítani, csapatok nem lesznek itt a végtelenségig, vagy Boszniában nem lesznek ott. Vagy pedig olyan politikai rendezés van, amely a legtöbb fontos fél érdekeit kielégíti. A daytoni egyezményben ennek nyoma nem található. Kétségkívül nagyon örülök, hogy nem törődnek annyira a fegyverekkel, mint korábban, ez megkönnyebbülés, de nem jövő.

Újvidék, 1996. január

Vélekedés és anti-politika

Jegyzet az interjúhoz

In medias res: két olyan szál bontakozik ki az interjúban, amellyel a megkérdézett szembekerül a korvélekedéssel. Az első, röviden szólva, a filozófia státusára vonatkozik. Hiszen a *doxa* már néhány évtizede különféle formákban arra utal, hogy a filozófia intellektuális pályája véget ért, vagy legalábbis erőteljesen megkérdőjeleződött a pozíciója, amelyet kétezzer éves hagyománya révén birtokolt. A filozófiát nevezték a legmagasabbrendű tudománynak, élt az a meggyőződés, hogy a filozófia, lévén jelenvaló minden tudomány gyakorlatában, nélkülözhetetlen az életvonatkozások egészét átfogni, és végső dimenziókat megragadni óhajtó emberi önértelmezés számára. Bizonyos, hogy az európai kultúra archeológiája mélyen összefüggött a filozófiával, tehát, amennyiben filozófia nélküli kor elé nézünk, akkor valóban nyugodtan beszélhetünk hagyománytörésről, amelyet antifilozófiai meggyőződések sarkallnak. A XX. században erőteljesen kimagasló vélekedés viszont úgy tartja, hogy a modernitás politikai, gazdasági, kulturális dinamikája megtépázta a filozófia pozícióját, minek folytán fel kell oldódnia a kormeghatározta tudások praxisában. E gondolatnak többfajta változata létezik. Az elmúlt században volt, aki azt mondta heideggeriánus lendülettel, hogy a metafizika csillagának lehullásával odaveszik a filozófia is, volt, aki azt a gondolatot sugallta, hogy a filozófia csak filozófiatörténetként, önnön múzeumaként élhet tovább, azaz a filozófia nem a fogalmak kitartó faggatásában, koherens fogalmi építkezésekben merül ki, hanem historicista módon alázatot jelent saját hagyománya, történelmi kodifikációja előtt; volt, aki azt állította, hogy a filozófia immáron nem más, mint esztétikai, episztemológiai, vagy erotológiai megnyilvánulások összessége, mások úgy gondolták, hogy a filozófiának legfeljebb az a szerep jut, hogy „igazságeffektusokat” (nem igazságot), majd nyelvi játékszabályokat összegezzon (a szabályok érvényre juttatása felváltja az igazságot), megint mások meg voltak győződve arról, hogy a kortárs szövegáramlásban, az autoreferenciális Szöveg szétterpeszkedése

okán eltűnnek a határok a filozófia, és mondjuk, az irodalmi beszédmódok között, és voltak olyanok is, akik a filozófiát beleolvasztják a kulturális értelemsodródások tolmácsolásába. A korszellem különösen a filozófia megalapozó, fundamentumokat állító tevékenységével szemben fogalmaz meg gyanút, ha lehetséges a filozófiának nevezett tevékenység, úgy az legfeljebb leíró lehet. Vagy érje be a filozófia a közvetítő szerepével, mondjon le ezoterikus jegyeiről, vagy arról, hogy a fogalom fedezéke alá gyűjtse a szétszóródott jelenségeket. Noha valaki éppenséggel azzal a gondolattal is élhetne, hogy nem minden felsorolt kérdés jelent itt újdonságot, hiszen a filozófia örökös belső polemológiájának része a szofista igazságtagadással kapcsolatos vita, amely csupán újabb köntösöket ölt magára. Ha így érvelünk, akkor arra kell következtetnünk, hogy nem történik egyéb, mint a szofista eljárás megújulása a megváltozott körülmények közepette, egyfajta posztmodern szofizmus. Aztán, amikor az interjúban is szóba hozott Rorty szembeállítja a filozófiát a demokráciával, vagy a szintén felemlített Kundera rájátszik a filozófia és az irodalom viszonylatára, akkor felidézi a régi kérdéskört: a nem-filozófiával (politika, művészet stb.) kapcsolatos viszonylat mindig a filozófia belső problémakörének, ha úgy tetszik, témájának számított, mert mindig a nem-filozófiára vonatkoztatva határozta meg önmagát. Amit mind Rorty, mind Kundera leegyszerűsít az alá- és fölérendelés viszonylatára.

Mindenesetre, ma kevés olyan szereplő akad, mint Badiou (akit, persze, hogy nem véletlenül említek itt, ugyanis teremtő része annak az erős baloldali orientációnak, amelyet az interjúalany is képvisel már hosszabb ideje, igaz, még nem ebben az interjúban), aki manifestumokat ír a filozófiáról, úgy vélekedik, hogy a filozófiának ellenállást kell képviselnie azzal a nézettel szemben, hogy az idő a gondolkodás különösképpen formája, hogy a filozófiának deklarativnak és intervencióra képesnek kell lennie stb. Nem elbeszélésfűzér, nem végtelen értelmezésbe belefulladó reflexivitás, hanem fogalmi szigor – amely ugyanakkor érzékeny arra, ami különös, rendkívüli – a vélekedés helyesbítése, azaz interveniálókészség.

Az interjúalany nem azt mondja, hogy a filozófia lehetséges, tehát szükségszerű, hovatovább, még azt a lehetőséget sem zárja ki, hogy a kortárs mozgásrend filozófia nélküli kultúrát eredményez – elvégre valóban tudunk olyan virágzó magaskultúrákról, amelyek nélkülözték a filozófiát. Ugyanakkor gondosan körülírja a korvélekedéssel szemben megvalósuló álláspontját: amikor azt állítja, hogy a filozófiát nem lehet leegyszerűsíteni az expresszivitásra, a személyes jellegű önmegnyilvánulásokra, ellenőrizhetetlen érzésekre, netán kinyilvánított preferenciák tömkelegére, akkor határmegvonásokba bonyolódik, amelyeket e sajátosan dedifferenciáló kor,

ahogy feljebb már mondtuk, eltüntetni igyekszik. Ráadásul, egyik mondatában még előlegez is, amellyel „klasszicista” fordulat eljövételét sugallja, amely véget vet az uralkodó kétely kultúrájának. Vajon nem szükségszerű-e, hogy minden nagy filozófiai erőfeszítést, rendszerteremtő igényt követte a felizzó szkepszis, azaz nem szólhatunk-e ezen logika szellemében a gyakorolt szkepszis utáni újabb ciklusról?

Tehát: a filozófiát nem írhatjuk le úgy, mint magasabb lépcsőfokot az értékteremtés hierarchiájában, vagy a kultúrmetafizika kicsúcsosodását, de akkor is állíthatjuk, hogy létmódja nem egyezik az irodalom, vagy a művészet létmódjával. Valamikori születését függetlenségi igények mozgatták, innen a „miért” kérdésének jelentősége. Ugyanakkor a kérdésfeltevés/kérdézés gyakorlata (beszámolhatunk arról, hogy vannak olyanok, akik ezzel egyenlítik ki a filozófia gyakorlását) nem párosul a tudományokban ismert módszertani logikához, amely összefüggő sorokba rendezi a kérdést és a választ. A filozófia kockázattal teli, az eredmények kétesek, elképzelhető az áthatolhatatlan dolgokkal szembeni paralízis, elgondolhatók olyan felismerések, amelyek megbéklyózzák a nyelvet.

A másik szál politikai állapotunk felé terel bennünket. A *doxa* gyakran nyúlt a múlt század kilencvenes éveiben a nacionalizmus fogalma után, amely arra volt hivatott, hogy megragadja negatív állapotunk lényegét. Az akkori Jugoszláviában az etnikai háborúk fellebbbana magyarázatot igényelt, közben meg nem vettük észre, hogy a „nacionalizmus”, mint dehonestáló fogalom, ideológiai „jelölő” a valamikori Jugoszláviából maradt ránk, ahol elég volt a szó puszta említése ahhoz, hogy valaki örök életre bűnössé váljék (e fogalmi homályt nem szünteti meg, hogy alkalomadtán jó és rossz nacionalizmusról beszélnek, nem erről van szó). Csak hát nem lehet figyelmen kívül hagyni a nacionalizmus mély meggyökerezettségét a modernitásban, vagy elegyét olyan erőteljesen modern ideológiákkal, mint a liberalizmus. Vagyis nem biztos, hogy a nacionalizmusra való kényelmes hagyatkozás megmagyarázza gondjaink forrásait, azaz a jugoszláv történelem alakulását. Mindez óvatosságra int. Ott, ahol választ várunk, amely lezár minden nyugtalanságot, éppenséggel a kérdés következik. Az interjúalany számára fontosak némely kettősségek, amelyek jelentékenyen finomítják a „nacionalizmus” fenomenológiáját: eszerint ott a demarkációs vonal az etnikai és a politikai nacionalizmus, az etnoközpontú és a politikai eszményeken alapuló nacionalizmus között (ezzel történetesen alulírott nem ért feltétlenül egyet, inkább a politikai és kulturális nacionalizmus történelmileg meghatározott ötvözeinek móduszairól szólnék, de a gondolatot figyelemre méltónak találom). A XIX. században kibontakozó liberális nacionalizmus (minden mitologizáló hajlama és hazafias

kultúrát pártoló fellépése dacára) a politikai közösség felépítésén fáradozott, és a kultúrát, az etnikumot, vagy a fajt nem tartotta fölérendeltnek a politikai berendezéshez képest, ráadásul (igaz, ellentmondásos módon) az egyetemlegesség elvét írta ki zászlájára. Innen adódik az interjúban a jugoszláv történetnek egy másfajta elbeszélése a szokványos értelmezésekhez képest, innen a régiónk történetének szokatlannak minősíthető felidézése. Innen, a posztjugoszláv etnocentrizmus első pillanatra furcsának tűnő tolmácsolása, az etnikai tisztogató „szerénységének”, „lemondó jellegének”, eszmehiányának, pusztán önmagát állító magatartásának értelmezése. A posztjugoszláv etnoegyneműsítés anti-politikai beállítottságú volt, egy politika utáni világ pilléreit építette, célja a hiánytalan etnikai önazonosság, eszköze pedig a más nációk asszimilációjáról való lemondás szellemében, a közismert „tisztogató”. Benne az etnikum a hatalom forrása, már nem kell választ adni a politika ősrégi kérdésére (miért vagyunk együtt?), hiszen a kérdés értelmetlen: az etnikai kötelékek meghatározó erejűek. Ezért gondolja az interjúalany, hogy a volt Jugoszláviában megtapasztalt etnoegység nevében indított erőszakhullám új jelenség, és nem a hagyomány újjáélesztése, vagy az elnyomott múlt bosszúja. Itt már nevetséges lenne arra hivatkozni, hogy az államalkotásnak a politikai közösség létrehozásához kell igazodnia, nem, új világ ez, amelyben a politika legfeljebb kerékkötő lehet, semmi egyéb.

Kritika

könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv

Bányai János

Utazás a bolondok tornya(i) körül

Schein Gábor: *Bolondok tornya*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2008

Schein Gábor sokoldalú, több műfajban és több beszédformában otthonos szerző, akinek figyelemkeltő versei jelentek meg, prózája is, a *Mordecháj könyve* és a *Lázár!* című regényét az irodalom értői magasra értékelték, nemrégiben pedig Gintli Tiborral közösen *Az irodalom rövid története* című kétkötetes munkát jegyezte, előtte több verstörténeti esszét, tanulmányt közölt főként „újholdas” költőkről, de Weöres Sándorról és Füst Milánról is.

A *Bolondok tornya* összefoglaló jellegű mű, benne együtt van vers és elbeszélés, művelődéstörténet és történelemszemlélet. Időutazás is egyben a 18. század végétől napjainkig. „Arccal mi hátrafelé megyünk”, mondja Robert Nador, vagyis a mosttól egyre távolabb, bele a múltba, és a múltnak is árnyoldalai, a lelki és testi sérültek, a bűnök és gyarlóságok helyszínei felé. Mígnem kiszabadulva az idő rabságából, egyformán a múlt és a jelen „fogságából elutazni, / mikor egyfelé visz már az előre és a vissza”. Műfaja szerint verses regény a *Bolondok tornya*, vagy – viszonylagos rövideége folytán – verses elbeszélés, Térey János, Szálinger Balázs és mások munkáival együtt új életet adott ennek a már-már az irodalomtörténet lomtárába utalt műfajnak. Eltérően akár Térey Puskint idéző verselésétől, akár Szálinger hexameteraitől a *Bolondok tornyában* nem a versre esik a hangsúly, hanem az elbeszélésre, hiszen több elbeszélőt szövegesítve Schein történetet mond, egy különös időutazás történetét adja elő folyamatos párbeszéd formájában, ezért nincsenek a *Bolondok tornya* verselésének külön kitüntetett vonásai. Schein csak ritkán, majdnem véletlenszerűen rímel, jambizálása is esetleges, szövege mégis a sorokra tördelésen túl a drámai verses beszéd

jeleit viseli magán, és drámán ezúttal akár operát is lehet érteni. Annál is inkább, mert megvannak hozzá a színpalak, a kosztümök, a vesszorok hangfekvése is több helyen idéz(het) fel operaáriát. Nem „verstannal”, hanem „zeneiséggel” átítatott verses párbeszéd a kötet, minden fejezete egy-egy folyamatos párbeszéd a tizennyolcadik századi látképfestő Bernardo Ballotto, művésznevén Canaletto és a huszadik századi Robert Nador magyarországi születésű, Ausztráliában élő „elismert ideggyógyász” között. Kettőjüket, az őket elválasztó majd három évszázad ellenére, a költői képzelet kapcsolta össze annak alapján, hogy Robert Nador és felesége, Eva Nador, akik mellesleg Sidney-ben egy művészettörténeti kurzuson ismerkedtek meg, 2006-ban európai körutazásra indultak. „Olaszország, Németország, Svájc és Ausztria után Magyarországra is ellátogattak. Kirándulást tettek Körmenten, a Nador család egykori fészkeiben.” Mindez a vershez fűzött lábjegyzetből tudható meg, és a lábjegyzet szerzője azt is tudja, hogy az ausztráliai magyar származású házaspár Pirna (a „Pirnai tér” Térey János költészetében is szerepel), e „kicsiny Elba-parti város” „Krumplizsákhoz címzett óvárosi” panziójában szállt meg (az elbeszélés során a „krumplizsák” is szerephez jut), és hogy „E pillanatban, 2006. augusztus 10-én délután öt órakor Robert Nador a 27-es szobában tartózkodik és az íróasztal mellett ír.” Majd a jegyzet szerzője hozzáteszi: „Alighanem most keletkeznek *Bolondok tornya* című művének első sorai.” A jegyzet állítása szerint a *Bolondok tornya* verses elbeszélésnek maga a művet alkotó párbeszéd egyik résztvevője a szerzője, amire több okból is érdemes odafigyelni. Részint mert a párbeszéd szövegének hitelességét bizonyítja, részint pedig azért, mert a szerző és a szerzőség körüli kortárs elméleti dilemmákat ironikus megvilágításba helyezi, hiszen több szerzőt – elbeszélőt – vezet be a mű szövegébe, magát a szereplőt mint elbeszélőt és a jegyzetíró elbeszélőt, aki nem árulja el, hogy miért adta ki a saját nevén Robert Nador írását, de az is lehet, hogy a kötet címlapján szereplő szerzői név a jegyzetíróval sem azonos, bár egy későbbi lapalji jegyzet azt közli, természetesen többes számban, hogy „kénytelenek vagyunk kilépni semleges kommentátori szerepünkből”, ami azt jelentheti, hogy a jegyzetíró a szöveg kommentátora csupán, vagyis hogy egészében elhárítja magától a szerzőséget. Mindezzel együtt marad a tény, hogy a *Bolondok tornya*, ahogyan a posztmodern szövegformálás gyakorlatához illik, magában a szövegben problematizálja a szerzőt és a szerző szerepét, miként teszik azt a „talált kézirat” beszédhelyzetének modernség utáni ki- és felhasználói, ami akár arra is következtetni enged, hogy a *Bolondok tornya* „talált kézirat”. Valaki, mondjuk a kommentátor szerepében a jegyzetíró, megtalálta Robert Nadornak a pirnai panzióban készült kéziratát, jegyzeteket fűzött

hozzá, majd tovább adta Schein Gábornak, aki végül a saját nevére tette közzé az írást.

A *Bolondok tornya* hátterében tehát a szerzővel és a szerzőséggel való játék zajlik, amely játék erős nyomot hagy a verses elbeszélés egészén. Főként a két szereplő elképzelt találkozásán, ezzel együtt természetesen a közöttük folyó párbeszédén, amelyen helyenként jól kivethető az évszázados időtáv a két szereplő között, hiszen Robert Nador néha értetlenül áll Canaletto beszéde és tárgyi világa előtt, és fordítva is így van, Canaletto csodálkozik el többször a „technika vívmányain”, mondom ironikusan, többek között „beszélő festménynek” véelve a „képcső” gombnyomásra váltható adásait...

Kettőjük találkozásának még egy – valóságos – feltétele és körülménye van. Canaletto nevezetes festménye, a *Pirnai piactér*. A festményt 2006 decemberében árverezték el jó pénzért New Yorkban, miután négy évtizednyi lappangás után előkerült. A festmény eredetileg „a Batthyány-család tulajdonában volt, körmendi kastélyukban őrizték”, majd a második világháború után „rongyokba csavarva” átcsempészték az osztrák–magyar határon, azután a festménynek negyven évre nyoma veszett. Állítólag egy portugál milliárdos birtokába került. Ezt is a jegyzetírótól tudjuk meg. A festmény Körmendről került Portugáliába, majd New Yorkba, ugyanonnan, ahonnan a Nador család is származik. Szellemes megoldása Schein Gábornak, hogy amikor a család származásáról beszél (a jegyzetben), akkor ékezzel írja a Nador nevet, amikor a neves ideggyógyászt mutatja be, akkor ékezet nélkül, jelezvén, hogy a helyváltoztatások során milyen változásokon esnek át a nevek, nyilván a nevek viselői is.

A harmadik immár nem közös forrásból származó kapcsolat az elbeszélés két párbeszédet folytató szereplője között Robert Nador szakmájából, ezzel együtt – ha úgy tetszik, professzionális – érdeklődéséből következik. Ideggyógyász lévén nyilván európai körútja során nem véletlenül kerül szembe a pszichiátria történetének kitüntetett helyszíneivel, és ezzel együtt az európai történelem véres szakaszaival. A *Bolondok tornya* egyik helyén az áll, hogy a térkép nem ismeri az időt, vagyis az égvilágon semmi akadálya nincs annak, hogy Canaletto és Robert Nador egyszerre, egy időben utazzanak Európa városaiban, és eközben külön figyelmet szenteljenek az európai elmegyógyintézetek helyszíneinek, úgymint a bécsi az 1784-ben átadott „henger alakú toronyépületnek”, a Narrenturmnek, amit Európa első elmegyógyintézetének tartanak, és a Pirna melletti Sonnenstein erődnek, ahol „1940 júniusától 1941 augusztusáig a T4 akció keretében 12 720 beteget gázosítottak el”, írja a lapalji jegyzet szerzője, és

ezzel a holokauszt történetét vezeti be a *Bolondok tornya* szövegébe. Hosszú jegyzetekben mutatja be Paul Nitsche, Carl Schneider, Horst Schumann professzorok tevékenységét, akik elme-gyógyintézeti tevékenységükkel és írásaikkal a holokausztot készítették elő és kísérték nyomon, többek között a sonnensteini erődben is. Külön vonulata a történetnek, hogy begyűjtötték az elme-gyógyintézeti ápoltak rajzait és festményeit, ezzel igyekezvén bizonyítani, hogy a modern művészet elfajzott, főként elmebeteg alkotók munkássága. A könyvégetés, az elgázosítás, a vér szerinti tisztogatás gyakorlatának előmunkálatai ezek.

Schein Gábor *Bolondok tornya* című elbeszélő költeménye, vagy verses regénye hét fejezetből épül fel, az elsőben Pirnában vagyunk, természetesen az olasz festő és az ausztráliai ideggyógyász társaságában, a másodikban Bécs következik, azután Zürich kétszer egymás után, majd ismét Pirna és Bécs, végül a hetedik fejezetben Budapest a helyszín, ahonnan Robert Nador levelet ír Canalettonak. A levélben Robert Nador budapesti pillanatképet fest arról, ahogyan feleségére várakozva a múlt hullámai elkapják, apjára gondol, sokféle kötődésére, majd Évával a múltra terelik a szót, de innen már Canalettóhoz fordul, akit arra biztat, a pirnai fogadós lányát vigye magával Velencébe, mutassa meg neki a város nevezetességeit, és legyen vele boldog, mert nincs más esélye az életre. De mielőtt útra kelne, fejezze be a pirnai festményt, oldja meg azt a korábban felmerült gondot, hogy miért van úgy, hogy a művészetben mégis inkább a farok mozgatja a kutyát és nem a kutya a farkát... Megoldhatatlan persze. De a művészet kérdései mellett a *Bolondok tornya* a történelemre is rákérdez, mégpedig folyamatosan, mintha végső soron azt a tapasztalatot közölné, hogy nincs más megoldás a magányos alkotáson kívül; a *Pirnai piactér* című festmény, esetleg maga a verses elbeszélés nyújthat valamennyi reményt, bár hogy miben lehet reménykedni, azt homály fedi. „A cella rácsa / még zárva bár, de itt a kulcs, s míg futása tart / a hét környi időnek, a Sonnenstein tornyára / kitűzöm a zászlót, és te indulhatsz más torony / iránt, kalapoddal Velencébe. Én búcsúzom, / Bernardo. Jó volt veled utazni. Rám fordított / magasság vár, se nap, se csillag, szűkülő verstorok.” Ezekkel a sorokkal ér véget az elbeszélő költemény. Nem kínál megoldást, nem kínál se bölcsességet, se sok reményt, azt azonban határozottan közli, hogy az utazás célba vezet még akkor is, ha a célt homály fedi. Magára maradt hát Robert Nador, a Magyarországról származó neves ausztrál elmeorvos, elküldte magától a társának választott festőt, amiből egyáltalán nem következik, hogy szembe is nézett önmagával.

Schein Gábor elbeszélő költeménye kivételesen gazdag műveltségi tapasztalatra épül, és amit felépített a kortárs magyar költői beszéd egyik lehetséges, mindenképpen számon tartandó magas tornya.

A magasság vonzása: Trója

Kántor Péter: *Trója-variációk*. Magvető, Budapest, 2008

Kántor Péter tizenkettedik verseskötetében a kötetcímben emelt Trója kulcsfogalomává válik. Ez az erős történelmi és kulturális allúziókkal rendelkező név egyszerre villantja fel az ókori várost, a trójai háborút, Homérosz Iliászát, a görög mondák világát, Schliemann ásatásait – történelmi és kulturális tudatunk és műveltségünk zugait –, ugyanakkor úgy kerít be egy teret, térséget, hogy egyben az idő dimenzióját is hangsúlyossá teszi. Sőt, mintha időkoordinátái, történelmi patinája erőteljesebb lenne, mint topográfiája. Erőteljes kulturális kódként működik tehát, ami eleve valamiféle magaslati pozícióba, ódai magaslatokba emeli ezt az allúziókban gazdag, sokféle asszociációt beindító fogalmat.

Kántor Péter még inkább kitágítja, metaforizálja Trója fogalmát – részben az általános, részben az egyedi, a személyes irányába. Trója ilyen értelemben – ahogyan a kötet fűlszövegeként közölt vers is hangsúlyozza –

„nem az egész egy része,
hanem maga az egész: az élet.
Nem lehet belőle mazsolázni.
Nem lehet rajta ki-bejárni.
Trója szőrösül-bőröstül,
Trója mindenestül a nagy kaland. (...)”

Életkaland, mondhatnánk, amelynek narratíváján belül – már amennyire a szorosabb értelemben vett lírai költészetnek létezhet narratívája – élő és holt, jelen és múlt, fény és sötét váltják egymást. Ezt a megležitost általánossá tett jelentést bontják fel egyéni és egyedi vershelyzetekre, konkretizálják – variálják – a költemények. A címadó szóösszetételben belül tehát maga *Trója* valamilyen általános, közös történeti-kulturális toposzként működik, míg a *variációk* ezt az általánosat és közöset oldják egyénivé, egyedivé, személyessé. Az utóbbiak a lírai én olyan életszeletei, amelyek a mából nyitnak teret a(z) (el)múltnak. A múlt mint lezárt hagyomány, konzervált emlékezet úton-útfélen felsértődik, megkarcolódik a jelen mindennapjai által. Elegendő egy asszociációt beindító mozdulat, gesztus, szólam, motívum, élmény. A kórházban fekvő idős, beteg anya

időket egymásba csúsztató tudata, hogy az emlékezet statikusnak és stabilnak hitt állagából, a tudat mélyéből kiszabadítsa és meglebegtesse a múlt részleteit, gyermekkori emlékeit, elemista osztálytársait, másutt az élet tereit benépesítő személyek idéződnek meg, beleértve a lírai ént s a megidézett Te alakját vagy akár a Fedél Nélkült áruló sovány nőt „a tegnapelőtti meg azelőtti múltból”, a nagymarosi kertet, benne az apát „élete utolsó júliusán”, egy piacot, egy teret, Gauguin, Petri Györgyöt, a túl s az innen határait... A „zajló mindennapi élet” hozza felszínre, görgeti ezeket az emlékrészleteket, arra utalván, hogy a pillanatnyiként megélt jelent a múlt történései, az emlékezet apró szemcséi töltik ki, s valahogyan ezekből áll egybe az egész, ahogyan egy kavics is „zúzalékköve a világnak”.

A jelen és az emlékezet kettőse vibrál Kántor Péter verseinek időélményén belül, áthatják egymást, de úgy, hogy a múlt, az emlékezet rétegeihez járul némi nosztalgia is. A „hol van?”, a „hova lett?” retorikai alakzatok legalábbis erre engednek következtetni. Kántor legújabb kötetének versanyaga azonban mégsem a langyos nosztalgiázást példázza. Egyrészt amiatt nem, mert mindez Trója súlyos toposzába ágyazódik be, másrészt a központi fogalomként emelt Tróját olyan tágas holdudvar veszi körül, amelyet a jelentés sokféle ágazó, olykor ellentétek között vibráló szálai szövik át. Visszamenni Trójába annyi, mint visszamenni az emlékezetbe, de Trója ugyanakkor a „nagy kaland” is, beleértve a jelen s a múlt idő kínálta kalandokat is, miközben „Fut a kép”, „viszi az időt / egy lassú uszály”.

E jelentéscikázások, -áramlások arról is szólnak, hogy Kántor versbeszédének van egy reflexív, kontemplatív intonációja, ami érzékelhetően „megemeli” e költeményeket. De nem szükségszerűen a ráció, hanem épp a líra, a líraiság magasába emeli őket. A *Trója-variációk* legemlékezetesebb verspillanatait az oldott dalszerűség szöveghelyei jelentik (különösen ilyen az *Este* és a címadó vers 7., utolsó, *Mint délibáb ragyog* című darabja). Az utóbbi egyben mintegy a kötet versanyagának összefoglalásaként is olvasható:

*Ismered ezt a réges-régi drámát...
Bármerre indulsz, mindig Trója vár rád:
Mint délibáb ragyog a messzeségben,
vagy saját ablakodból integet feléd,
s hiába tiltakozol, hogy nem és nem,
s hiába, ha az istenek is vigyáznak,
mindenki odaadja végül mindenét –
akháj a trójainak, trójai az akhájnak.*

Anélkül, hogy szigorú metrikai szabályok uralnák, egy kiegyensúlyozott versbeszéd szólamai hallhatók ki Kántor Péter legújabb kötetének költeményeiből. Jambikus tízesi-tizenegyesei, nyolcasai-kilencesei, hetesei-nyolcasai s a jambikus lejtés további variációi által olyan képlékeny versmetrum jön létre, amely kellő teret ad a dalszerűség létrejöttének. Kántor előző kötete gyermekverskötet volt (*Kétszáz lépcső föl és le*, 2005), s e gyermekversek intonációja egy-két mostani költeményben is megmutatkozik. (Az előbb említett jambikus hullámból kissé kilógni látszott pl. az *Este* ütemhangsúlyos metrumával, kétütemű ötösével – utóbb azonban kitűnt, hogy a költemény épp a hasonló metrikai intonációjú gyermekverskötetből került át ebbe az új kötetbe.)

És vissza Trójához: az ókor-, az antikvitásélmény lírai megfogalmazása kapcsán leginkább Babitsra vagy legalábbis valamiféle újklasszicista emelkedettségre kell gondolnunk. Am Kántor nem antikvitásélményként közelíti a központi metaforához. Tróját mint történeti és kulturális kódot a jelen és a múlt – ha úgy tetszik: a jelenben felmerülő és testet öltő múlt – apró rezdüléseivel, felvillanó impresszióival tölti fel – variálja. Mint Bedecs László jegyzi meg a kötetéről írott kritikájában: „A legendás, bár talán csak kitalált csatáról, a görög mitológia hőseinek legfényesebb felvonulásáról, illetve a homéroszi eposzoknak, tehát az irodalom ősforrásainak témát adó városnak a versbeli megjelenése egy nagyon komoly, klasszikusan művelt és műveltségével büszkélkedő költőt sejtet, egy babitsi alkatot, aki tehát pontosan tudja, hogy mit szeretne közölni, és hogy ehhez milyen eszközei vannak, aki pontosan ismeri a költői hagyományt, azon belül a formakultúra történetét és a szimbólumok jelentéseit is.

A helyzet azonban korántsem ennyire súlyos, amit a cím másik fele, a *variációk* pontosan jelez. Ez ugyanis épp azt sugallja, hogy a szerző nem hisz az egyetlen »nagy vers« megalkothatóságában, a tökéletességben vagy az egyetlen igazságban, és nem hisz a trójaihoz hasonló nagy történetek meg- vagy újraalkothatóságában sem. Azaz a párhuzamosságokat, az egymással felcserélhető, mert egymással egyenértékű igazságokat kedveli, ezeket keresi, és éppenséggel a sokféleségben, a különféle utak feltérképezésében és megírásában találja meg célját és leli örömét. Bevallom, számomra ez utóbbi attitűd sokkal szimpatikusabb, mint a magát túlságosan komolyan vevő múlt század eleji, mert nyitottabb, játékosabb, saját határait belátó, önironikus költészetet eredményez, melyben a vershelyzetek, a beszélt nyelv, sőt a költészet egészének esetlegessége alapélmény.” (B. L.: *Egy téma*. Irodalmi Jelen, 2008, 81–82. sz., 19. l.)

Kántor jóformán alluzív módon hagyatkozik a történelmi és kulturális tradícióra, s e tradícióhoz való viszonyát tekintve nagyjából a modernség

határain belül marad. Ám nem akárhogyan: a késő és utómodernség szubjektumfelfogásának értelmében ugyanis nem klasszicizál (mint Babits) s nem emelkedett regisztereket szólaltat meg a tradíció jogán (újfent: mint Babits). A századelő újklasszicista vershagyományával szemben az ódai magaslatok helyébe a lét mindennapi, kisszerűnek és esetlegesnek tűnő, de a szubjektum személyes értékrendjén belül fontosnak hitt részleteit állítja, egyéni impressziókra, a személyes emlékezet szilánkjaira töri és írja szét a kötetkoncepciójának középpontjába állított toposzt – megélt és élhető részletekre a (valamikor?) egységesnek vélt Egészt.

képzőművészet képzőművészet képzőművészet képzőművészet

Náray Éva

Kukac Péter megérkezése

Szubjektív töredékek Nagypáti retrospektív kiállítása előtt

„Mindent megtettünk, hogy Kukac emléke feledésbe merüljön, ám, az árgyélusát, nyurga alakját egyre nagyobbán látom, és festményei veszettül jók, egyre jobbak...”

(Sáfrány Imre)

Újonnan előkerült és régen ismerős képek, új és régi szövegek bukkannak fel a hányatott sorsú topolyai festő, Nagypáti Kukac Péter születésének 100. évfordulója alkalmából rendezendő kiállítás és az azt kísérő monográfia több hónapja tartó előkészületei során. Talán menet közben, pedánsan, feljegyzéseket kellett volna készíteni arról, hogy s mi történt az életmű kései feltárása (vagy az évtizedekkel ezelőtt megkezdett munka folytatása) körül, de ez is valami mástól vette volna el az időt. Talán az is megért volna néhány jegyzetet, csak úgy, magamnak, miként érlelődött, alakult ki bennem az a furcsa bizonyosság, hogy itt minden mindennel összefügg, hogy időpontok és helyszínek furcsa egybefonódásaként alakulnak ki a megszokottól merőben eltérő perspektívák. Nem meglepő, hiszen a Duranci-szövegekkel való több mint két évtizedes kapcsolatnak köszönhetően igazán nem ismeretlen előttem és nem is idegen tőlem ez a hozzáállás, most mégis, lépésről lépésre bontakozik ki előttem, mintegy újraalkotom ezt a szemléletmódot, s az egész egy sajátos „szellemidézéssé” válik Nagypáti Kukac Péter élete és művészete, s annak utóélete apro-

póján. Rég kézbe vett könyvek és elfelejtett újságcikkek bukkantak fel, kételyekkel töltöttek el, s biztatnak. Vajon ezzel a tárlattal, ezzel a második Nagyapáti-monográfiával sikerül-e az, ami két évtizede elkezdődött; felröppenteni szegény Kukac Pétert (talán az oly szívesen festett duplafedeles kis repülővel együtt) oda, ahol a helye van, a vajdasági képzőművészet megkerülhetetlen alakjai közé.

Ez korántsem egy helyi művész legendájának újraélesztése, nem primer múlt- és szellemidézés, hiszen Nagyapáti, elszigeteltsége ellenére is – mint Miško Šuvaković belgrádi teoretikus tanulmányában megjegyzi – a „falusi festészet” és a „regionális realizmus” egyik előfutára és művelője Vajdaságban. Realizmusa közel áll a horvát Zemlja csoport köré csoportosuló kortársak realizmusaihoz, de Šuvaković szerint összehasonlítható a német új tárgyiasság képviselőivel is, sőt, egészen paradoxális módon és retrospektív jelleggel, festészete rokonítható a 19. és 20. század közepének amerikai provinciális festőire jellemző amerikai regionális realizmus bizonyos megnyilvánulásaival is. Persze, csínján kell bánni az ilyen párhuzamokkal, hiszen evidens, Nagyapáti nem ismerhette a vele kortárs művészet festészeti példáit. Még akkor sem, ha alkotásai és bizonyos festészeti produkciók között kétségtől fennáll némi hasonlóság. Ezek az átfedések azonban nyilvánvalóan inkább szociálpszichológiai vonatkozásúak, vagyis a zárt és távoli provinciákban tapasztalható hasonló életkörülményeknek és festői módszereknek tudhatók be, ahol a festő józan szemlélettel és racionális jelzésekkel reagál a látható világra, amelyet be szeretne és be kell neki mutatni. A hasonlóság nyilván abból következik, hogy a zárt közösségekben alkotó művész nem ismeri a kortárs, de a történelmi művészetet sem, hanem a festészet művészetét a mindennapi élet látható és felismerhető realitásának a „fotográfia előtti” dokumentálási gyakorlatában véli felfedezni. Nagyapáti képei, akárcsak a német „objektivisták” és az amerikai „regionalisták” alkotásai, lokális jellegűek, és közelieknek tűnnek még akkor is, ha más tájakat ábrázoló képeslapok látképeit örökíti meg. De ezeknek a látképeknek az ismerős, közeli volta sem a „szülőföld” iránt táplált érzelmekből adódik, nem is a másságnak az otthoni látványhoz való hozzáigazításából, hanem annak az „öslakosnak” a szemléleti berögződéséből, aki a megszokottság nyelvén beszél. Mégis, felragyogtatják, új értelemmel töltik meg a szikár, jámbor környezetüket, s újra birtokba veszik azt, ami egyébként is a sajátjuk.

1972. június 4-én, vasárnap, Topolyán kiállítás nyílt Nagyapáti Kukac Péter képeiből. A *Topolya és Környéke* május 14-i számában megjelent információ szerint, néhány lelkes topolyai, köztük Kalmár Lenke és Kalmár Antal nagyon sokat tett azért, hogy ez a tárlat létrejöhessen. Az újságkiadást idén júniusban az Egri házaspártól kaptam, akik bámulatos fotódo-

kumentációjukkal egyébként is óriási segítséget nyújtottak a munkában. A tárlatot beharangozó kis hír egy „keretes” Juhász Erzsébet *Környezet és sors* című cikkében. Ilyen pontosan, ilyen előrelátóan még soha, senki nem fogalmazta meg Nagypáti Kukac Péter jelentőségét. „Topolya szülőttei közül kevesen kerültek olyan elszakíthatatlanul kapcsolatba szülőhelyükkel, mint Nagypáthy Kukac Péter. Egész munkássága Topolyához és környékéhez fűződik, itt festette portréit, a tanyák lakóit, ez a táj ihlette meg. De senki sem tartott igényt arra a többletre, amely a mesterségbeli tudáson túl minden alkotásának sajátossága: nagylelkűen, szeretettel ajándékozta oda minden megrendelőjének tehetségét, művészetét. S jóllehet, észre sem vették, mégsem kerekedett fel, s ment el máshová, ahol talán művészetére érzékeny szemek felfigyeltek volna valódi nagyságára.

Sohasem tudott végérvényesen elszakadni Topolyától, lélekben teljesen összeforrt ezzel a környezettel. Nemcsak meghalni, élni és alkotni sem tudott volna idegenben. [...] Eredendő tehetségét úgy hordta az emberek között, mint valami súlyos átkot, mint az ördög ajándékát. S éppen ez a hely és ez a sors avatta naivfestővé.

Kukac Péter lelkéhez közel állt ez a táj, s emberei. Kitéphetetlenül ide tartozott ő is. Sohasem kívülről közeledett hozzá: benne gyökerezett, egy volt vele. Képein nem fedezhetjük fel az elvágyódás jeleit sem, mint az őserdő pompázatos, buja növényzetét festő Henri Rousseau képvilágában. Kukac Péter a szülőhely valóságának szokványos látványát, szürke arcait és környezeteit lényegíti szép, megismételhetetlenül egyedi látomásokká. [...] Rousseau-nak távoli, egzotikus mesékre volt szüksége, hogy lelkivilágát kifejezze, képeit megfesse. Kukac Péternek az élete volt a mese, a szabadság kicsit groteszk meséje. Mert ő szabad volt, mint a gyermek. Ha megéhezett, megszomjazott, festett, s adtak neki enni, inni. Festeni azt jelentett számára, mint a gyermeknek a játék. Ahogy a gyerek elmélyül, azonosul a játékával, úgy oldódott eggyé ő is műveivel.

Érezhette, hogy ezen a vidéken nem szabad kivételnek születni, itt mindennapinak kell lenni ahhoz, hogy az ember boldogulhasson. Talán éppen lappangó művészi felsőbbiségtudatát fojtotta italba, mert olthatatlanul vágyódott a mindennapiság (boldogság) után, amely ősi tehetséggel megáldott lelkének éppoly elérhetetlen volt, mint a Topolyától való elszakadás. Vagy épp e mélységes, lényegi idetartozása volt az oka, hogy nem tudták kellőképp becsülni, értékelni? Természetesnek vették, éppúgy mint önmagukat, s egymást, mint ahogyan az akácfát észre sem vesszük, de megbámuljuk a pálmafát. [...] Egész varázslatos tehetségét Topolyának ajándékozta. Nagyon sokkal tartozunk neki. Mert szebben, mélyebben, nagyobb szeretettel még senki sem vallott ennek a vidéknek az emberéről.”

De Nagyapáti Kukac Péterről sem.

S valahol itt kezdődött az évszámok furcsa játéka, az életek és életművek összekapcsolódása, ami azt is megkövetelte, hogy az idén ne csak a számkivetett festőről emlékezzünk meg. Hiszen a száz éve született Nagyapáti Kukac Péterről az a tíz éve elhunyt Juhász Erzsébet írt, aki ugyancsak topolyai létére maga is számtalanszor szembesülhetett azzal, hogy itt „nem szabad kivételnek születni, itt mindennapinak kell lenni ahhoz, hogy az ember boldogulhasson”. Juhász Erzsébet és Csernik Attila ténykedése a Nagyapáti-opus felfedezése, megmentése érdekében egyébként is mindvégig áthatotta a munkát. Csernik Attila bocsátotta rendelkezésünkre azt a filmanyagot is, amelyben Erlauer Csaba mikrofonja előtt Juhász Erzsébet összegzi Nagyapáti jelentőségét, az 1986-os kiállítás és monográfiabemutató alkalmából, majd megszólal Fehér Ferenc *Nagyapáti Kukac Péter átváltozása* című verse, Balázs Piri Zoltán tolmácsolásában. Egy újabb név, Fehér Ferencé, aki két ízben is írt verset Nagyapátiról, s egy újabb évfordulót csatolhatunk a centenárium mellé: nyolcvan éve született Fehér Ferenc.

De nyolcvan éve született az a Sáfrány Imre is, aki elsőik között figyelt fel Nagyapátira, figyelmeztetett az életmű fontosságára, aki 1975-ben az elsőik között kapta meg a Nagyapátiról elnevezett képzőművészeti díjat, s aki megszállottsággal határos elhivatottsággal járta újra Nagyapáti Kukac Péter útjait Topolyán és a környező tanyavilágban, maga után hagyott képei – és jelenléte – után kutatva. Megtanulta tőle, „hogyan kell kitartani, megmaradni csökönyösen és önfejlően vélt igazunkban”, ugyanakkor „[h]a soká ezen a vidéken maradok, úgy érzem, végig kell járnom az utadat, öreg csavargó!” – írta 1957-ben *Nagyapáti Kukac nyomában* című varázslatosan szép esszéjében. Sáfrány volt az, aki – ha nem elsőként, de mindenképpen az elsőik között – már a múlt század ötvenes éveiben szorgalmazta egy gyűjteményes kiállítás megrendezését. Elképzelését fél évszázad múltán Ninkov K. Olga, a szabadkai Városi Múzeum művészettörténésze váltotta valóra.

Régről ismert és újonnan meglett szövegek bukkannak elő. Ninkov K. Olga a gyűjtés során megjegyezte, nem furcsa, hogy mindenki fiatalon, pályakezdőként foglalkozott Nagyapátival? Csernik Attila fiatal tanárként Nagyapáti Kukac Péterről írat diplomamunkát Holló Lászlóval. A fiatal Harkai Imre a *Képes Ifjúság*ban közölte gyűjtőmunkája eredményét 1977-ben, ily módon gazdagítva a Nagyapátit még személyesen ismerő, hiteles adatközlők vallomásait. Juhász Erzsébet végzős bölcsészhallgatóként kezdett a Nagyapáti-opus felkutatásába, s Fehér Ferenc a már közismert, 1972-es *Nagyapáti Kukac Péter átváltozása* című verse előtt jóval, 1953-ban,

huszonöt évesen is írt egyet *Kukac Péter hagyatéka* címmel. Az akkori igyekezet, a 70-es évek elején megkezdett munka, az 1972-ben megrendezett, mindenképpen vízválasztónak nevezhető kiállítás, majd az elkövetkező másfél évtized gyűjtőmunkája 1986-ban a Nagyapáti-kismonográfia megjelenésében és az azt kísérő tárlat megrendezésében csúcsosodott ki. Azután az elkövetkező évek nem kedveztek annak a kutatómunkának, aminek eredményeként Kukac Péter életműve az őt megillető helyre kerülhetett volna – nemcsak a vajdasági magyar, hanem egyáltalán, minden behatároló jelző nélkül – a művészettörténetben. Tél volt és csend és hó és halál. Az értékes leletet, Nagyapáti opusát is kényszerűségből visszatemették a földbe, ahogyan arra Tolnai Ottó is utalt 1985-ben megjelent esszéjében: „A régészek, ha értékes leletre bukkannak, és nincs kellő pénzük, ha nincs meg a kellő feltételük a feltáráshoz, szépen visszatemetnek mindent a földbe.” Időközben az 1973-ban alapított, a festő nevét viselő képzőművészeti díj is megszűnt. Természetesen mindez nem jelentette azt, hogy a szakma, a gyűjtők megfeledkeztek volna Nagyapátiról. Óvatosan megkezdődött a Nagyapáti-képek felvásárlása. Ahogy Bela Duranci megjegyezte, „a festőt immáron nem lehetett letörölni a vajdasági képzőművészeti porondról. Noha még mindig mellőzött, nincs eléggé jelen a művészet ismerőinek tudatában”. Az új évezred elején aztán ismét arról kezdtek beszélni, hogy jó lenne egy Nagyapáti retrospektívát rendezni.

2002-ben éppen Bela Duranci, aki korábban is nagyon sokat tett a Nagyapáti-opus feltáráásért, *Három szegény kisfiú* címmel tanulmányt írt, amely a Pčesa történelmi társaság *Vajdaság – a különbözőségek gazdagsága* című kiadványában, illetve, magyar nyelven, a *Létünkben* jelent meg. Duranci párhuzamot von három vajdasági művész, a „gyerekkor nélküli festők”, Pechán Béla, Stipan Kopilović és Nagyapáti Kukac Péter pályája között. „Tizennyolc évesen immár nem lehetett belőle a megszokott módon képzett festők »mintájára« művészt faragni. Ő már kiforrott egyéniség volt, a gyermekkor nélküli fiú, akinek viszont – sajátos képzőművészeti poétikája révén – kialakult védekező mechanizmusa, önnön »világának« látványa, amelyet senki sem vehetett el tőle. A naiv alkotó ösztönével szembeszállt mindenkivel, aki ezt a világot veszélyeztethette”, írta Nagyapátiról 2002-ben Duranci.

Öt évvel ezelőtt, 2003-ban Topolyán több mint egy évtizednyi szünet után ismét odaítélték a Nagyapáti Kukac Péter Képzőművészeti Díjat. A harmincöt évvel ezelőtt alapított elismerést a sors furcsa játékanak köszönhetően tíz, húsz és harminc évvel ezelőtt sem ítélték oda. Az idén a Topolyáról elszármazott, Veszprémben élő Fenyvesi Ottó a díjazott, az a Fenyvesi, aki negyven éve, 1968-ban iskolásként tanáraival együtt ugyancsak

részt vett annak a kiállítási anyagnak a begyűjtésében, amely eredményeként azután az iskola folyosóján három napon keresztül megtekinthetők voltak Nagyapáti Kukac Péter képei. A képzőművész és költő Fenyvesi, *Nagyapáti Kukac Péter emlékeztére* című versében állít emléket a festőnek, akinek az otthona „más dimenzióban létezett: a képekben”.

Nagy felelősség is hárul jelen vállalkozása véghezvivőire. Most már végérvényesen újra kiástuk az életművet. A monográfiában Ninkov K. Olga részletesen feldolgoz minden egyes eddig fellelt Kukac-képet. Szám szerint kilencvenhármat. Pontosan nem tudjuk, hogy ez több vagy kevesebb-e annál, amit a kismonográfia készítése idején Csernik Attila és Juhász Erzsébet felkutatott, hiszen az akkori dokumentációnak részben nyoma veszett. A monográfia anyagának lezárását követően még három Nagyapáti-festményről szereztünk tudomást. Ezzel kilencvenhatra nőtt az ismert képek száma. Ez azért már biztató. S noha továbbra sem lesz belátható időn belül Nagyapáti Kukac Péter és a többi topolyai festő műveit őrző képtár Topolyán, bármennyire is kijárna nekik, az mégis derűlátásra ad okot, hogy a topolyai önkormányzat 2003-ban több mint egy évtizednyi szünet után újraindította a Nagyapáti Kukac Péter nevét őrző képzőművészeti díjat, 2008-at pedig Nagyapáti Kukac Péter-emlékévvé nyilvánította.

Hát, Kukac Péter, így állunk most 2008-ban, a füledt bácskai nyárban; rád gondolunk, s arra, hogy „tojássárga nyaraidon meleg van és méla boldogság”.

A Szenteleky-Pechán-kapcsolatokról

Az idei Ünnepi Könyvhétre jelent meg a kétnyelvű *Pechán József* című képzőművészeti monográfia, amelynek mai bemutatására azért kértek föl a szervezők, mert Pechán József művészetéről Szenteleky Kornél eligazító és értékelő meglátásai nélkül még ma sem lehetséges beszélni. És megkerülni sem szabad. Bizonyítja ezt az a tény, hogy született Pechán tanulmánya az ötvenes években B. Szabó Györgynek, később többen foglalkoztak munkásságával Ács Józseftől a magyarországi Németh Lajos, Solymár István s Jurecskó László művészettörténészek, az esszéista Tolnai Ottón keresztül Bela Duranciig és személyemig (sőt azóta terjedelmes lexikoni címszavak is íródtak róla), de valamennyien a Szenteleky alkotta egykori „képből” indultunk ki. Tettük azt negyed évszázaddal ezelőtt is, amikor *A két Pechán* címmel megírtuk a festő apa és fia életútját, és vázoltuk Bela Durancival a Pechán-műterem jelentőségét a vajdasági, az egyetemes magyar modern képzőművészet szemszögéből is. Nem véletlenül hivatkoztunk már akkor is Szentelekyre, mert – bár nem szabályos képzőművészeti kritikákat írt, hanem esszéisztikus, lírai portrékat festett Pechánról, írásaiba foglalta a kritika meghatározó elemeit éppúgy, mint rálátását az egyetemes magyar impresszionista festészetre.

Honnan ez a fölkészültsége, magabiztossága, vetődött föl a kérdés az újabb Pechán-monográfia írása közben. A jobb eligazodáshoz Bori Imre 1994-ben megjelent Szenteleky-monográfiája segített, amelyben az irodalomtörténész behatóan elemzi írónknak a budapesti *A Hét* című folyóiratban kifejtett tevékenységét, s fölhívja a figyelmet Rózsa Miklós művészettörténeti író – egyébként Pechán József első értő kritikusaként – Szentelekyre gyakorolt hatására, esztétikai szemléletmódjának kialakítására.

Hogy jobban megértsük ezt az összefüggést, tudnunk kell, hogy Szenteleky a múlt század tízes éveinek végén munkatársa volt a Kiss József által még 1890-ben indított *A Hét* című, köztudottan a kor első polgári szellemű folyóiratnak. (Csak zárójelben jegyezzük meg, tekintettel arra, hogy ma itt a Nyugat-évfordulóról is szó esett: Ady és a Nyugat fellépésével már szembefordult, ellentétben Szentelekyvel, aki a *Bácsmegyei Napló* egy 1928. évi számában *Ady nagysága* címmel ír terjedelmes esszét, mely-

nek végkicsengése, hogyan születhet költőből próféta, majd egy 1930-as mókás körkérdésére, hogy egy esetleges Noé bárkájába melyik tíz könyvet vinné magával, a válasza: a Bibliát, Dante Commediáját, Goethe Faustját, Puskin Anyeginjét, Baudelaire-t, Nietzsche Zarathusztráját, Romain Rolland Beethovenét... s hogy ne soroljam tovább, de a magyarok közül csak Ady Endre verseit.)

A Hét című folyóirat vezető képzőművészeti kritikusa Rózsa Miklós volt (egyébként az 1910-ben megalapított Művészház alapító igazgatója is), és Szenteleky ide küldte, vitte első félszeg írásait, impresszionista kritikáit, pl. Herczeg Ferenc *Tűz a pusztán* című novelláskötetéről, Török Gyula regényeiről, majd a későbbiekben olyan nevekről is, mint Kassák Lajos, Balázs Béla, Krúdy Gyula, Tersánszky Józsi Jenő...

Csak érdekességként említjük meg, hogy Szenteleky 1918-ban Balázs Béla kapcsán még Lukács Györgyöt is elmarasztalja *A Hét* hasábjain.

Az Összegyűjtött műveinek és Bori Imre Szenteleky-monográfiájának tanúsága szerint, írónk e folyóirat rendszeres munkatársa, novellistája, de ismert Krónika rovatának hírhordója is. Ez utóbbi számunkra azért is fontos, mert ebben a rovatban már képzőművészeti témákkal is foglalkozik, megemlítve például, hogy 1911-ben a müncheni Secession kiállításán egy „eleven, friss Pechán tájkép” csigázta föl az érdeklődését. (Apró, de fontos mozzanat ez az életrajzíró számára, különösen későbbi kapcsolataikat illetően, hiszen, ha más nem is, de az kiderül, hogy *A Hét* és a Művészház révén ismerte meg Pechánt Szenteleky, és mindketten élvezték Rózsa Miklósnak a rokonszenvét. Rózsa Miklós viszont a kor vezető képzőművészeti szakírója, és ekkor írja a máig figyelmet érdemlő könyvét, *A magyar impresszionista festészet* címűt. Kernstok Károllyal és Rippl-Rónai Józseffel pedig irányítja az új törekvéseket érvényesítő Művészházat, ahol éppen ő lépteti elő Pechán Józsefet vezetőségi taggá Egry Józseffel, Kádár Bélával, Götz B. Ernővel, Ziffer Sándorral és Medgyessy Ferencsel... (Csak mellel: később valamennyien megfordulnak Pechán József verbászi műtermében, egyes munkáik máig a hagyatéék szerves részét képezik.)

Szenteleky tehát rendszeres írogató-tárlatlátogató és Rózsa Miklós művészetismeretének és esztétikai nézeteinek elfogadója is. Rózsa írja Pechán Józsefről: „...elsőrangú színlátónak indult, s a naturalisztikus színlátásból emelkedett fel a díszítő felfogásig, ám rajzában és mintázásában ma is jelentkezik a naturalizmus ereje, csak éppen hogy ma már tudatosan mellőz minden felesleges – és így zavaró – jelenséget, s csak a szükségképpen jellemző, kellőleg kiaknázható dekoratív elemeket hangsúlyozza. A benső átlélések – pedig mindig őszinték... férfias ereje, fegyelmezett tudása

a legnagyobb színmámor közepette is megóvják az indokolatlan és szélsőyes lázadásoktól.... erős rajztudása és gazdaságos fegyelmezettsége segítségével lesznek a forma jogáért való szívós küzdelmében, úgy, hogy bízvást nézhetünk a legszebb reményekkel jövőendő pályafutása elé”.

A Rózsa Miklós szövegeinek ismeretében Szenteleky első megnyilatkozásában ezt írja Pechánról: „A pesti Műcsarnok és Művészház tárlatain találkoztam Pechán vásznaival: figyeltem, csodáltam, becsültem nagyszerű küzdelmét a formával, akarását, törtetését tökéletes, magas művészi célok felé, bámultam ezernyi akadályokon keresztül feltörő hatalmas tehetségét.”

A következőket pedig már a *Színek és szenvedések* tanulmányában olvashatjuk: „Ő csak az – átalakulási törekvés eredményeinek – nevezi ezeket az alkotásokat, pedig ez már tiszta, nagyszerű és férfias művészet. Igaz, hogy a legtöbbje csak tanulmány, de a legkisebb vásznon is meglátni a felébredt zseni nagyságát és erejét.”

Tudjuk, Pechán József az első világháború kitörésekor úgy dönt, hazaköltözik családjához Verbászra. Szentelekyvel való kapcsolata megszűnik, de mi sem természetesebb, hogy amikor írónk 1920-ban Szivácra érkezik, keresi a festővel való találkozást. Miért is? A már említett kapcsolat révén régi ismerősök, a festészetben és irodalmon túl mindketten zenészek és színészek, sőt színdarabírók, de emberileg-testileg is összeköti őket még valami. Pechán József a szívbjára, Szenteleky, az orvos pedig kezdődő tüdőbajára panaszlik.

Pechán Béla emlékezete szerint, a vonósnegyesben csellózó apját Szentelekyvel egy verbászi Chopin-est hozza össze először, majd egy színielőadáson, a szíváciak föllépésén találkoztak, s ettől fogva Szenteleky – mert rendszeres a vasúti járat a Zombor-Verbász-Óbecse vonalon – gyakori látogatója a Pechán-műteremnek. S közösen eljárnak Zomborba. Hogy miért is? Talán egyszer erre is fény derül, mert egyelőre még mindig csak a feltételezéseknel tartunk. Mégpedig annál a feltételezésnél, hogy Pechán Pesten már tagja volt a Podmaniczky szabadkőműves páholynak. Hazajövele után viszont bizonyítottan a zombori Jövendőnek, amelynek nagymestere – Herceg János állítása szerint – bizonyos Protić doktor, ám már akkor tagja Veljko Petrović és később Mladen Leskovac is.

Joggal föltételezhetjük, hogy Szenteleky Kornél páholyi felvételét nyilván éppen Pechán József készítette elő, már azért is, mert *A jövő embere* (Der Zukunftsmensch) című német nyelven megírt székfoglalójának néhány oldala a Pechán-hagyatékából került elő. A teljes szöveg viszont 1930-as datálású. E sorok írója így vette át valamikor a kilencvenes évek elején Papp Imre sziváci származású rádiós újságírótól eredetiben, s ezt a

szöveget tartjuk máig mérvadónak. Közzöltük is eredetiben és fordításban a Forum Hagymányok sorozatának 16. kötetében, az *Új életformák felé* címűben.

Pechán halála évében Szenteleky elkezd írni nagy tanulmányát, a *Színnek és szenvedéseket*, hogy annak első változata a *Bács megyei Napló* 1922. évi karácsonyi számában meg is jelenjen, s mindez kiegészítve s végleges formában elhangozzék a festő halálának első évfordulóján a verbászi kasszinóban. Viszont ekkor e szöveg már Dettre János asztalán van, aki még abban az évben meg is jelenteti a szabadkai Minerva Rt. kiadásában.

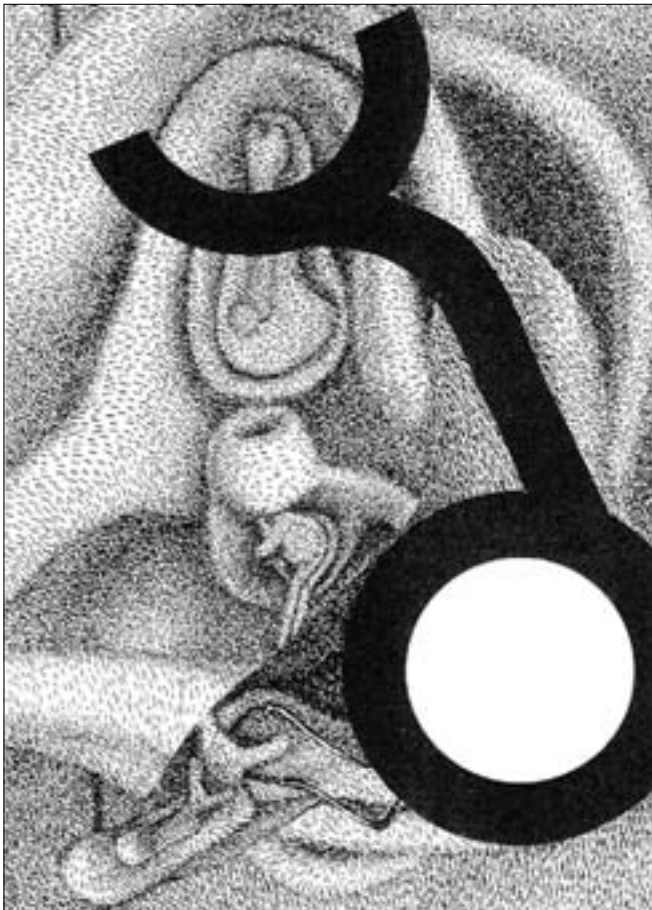
Lírai művészportrénak is nevezhető ez a tanulmány, de kiolvasható belőle az esztétikai értékelés éppúgy, mint a pályakép a maga hullámhegyeivel és -völgyeivel. S ma is elmélkedhetünk azon, amin annak idején Szenteleky, hogy ha nem Eisenhut hatása alatt kerül Münchenbe Gysisnek a „késleltetett” iskolájába, hogy ha nem megkésve kerül az impresszionizmus Hollósy-féle iskolájába, hogy ha ekkor már a „nem divat és nem iskola” híve...

Viszont marad a tény: Szenteleky Kornélt sokáig és többször foglalkoztatta a Pechán-téma. 1924-ben sem hagyta ki a verbászi polgári iskolában rendezett emlékkiállítás képeinek méltatását, s visszatér majd az életmű értékelésére az újvidéki *Revű* 1926. évi négyes számában. Itt is festészetének a „stilizáló vonalait”, az „anatómiai tudatosságot”, a rá oly jellemző „dekoratív elemeket” és „nagyszerű sűrűvérű színlátást” emlegeti, majd szinte elragadtatással mondja ki: „Szenvedélyesen szereti a színeket, minden hatástól és iránytól függetlenül, mámoros szerelemmel helyezi egymás mellé a színskála tisztán bűgő és hullámozó hangjait, mintha hatalmas, buzogó akkordot szólaltatna meg az orgonán... fölényes, szinte tökéletesnek mondható rajzi tudásával új stílus megteremtésén fáradozott”, amely saját belső evolúciójának megállapodott eredménye lett.

Viszont éppen az idő tájt, pontosabban 1924-ben írja Szenteleky *Törekvések és irányzatok a modern művészetben* című nagy tanulmányát, amelyben alapos művészettörténeti és művészetfilozófiai felkészültségéről győző meg bennünket.

Utoljára a *Bács megyei Napló* 1926. december 14-i számában egy hagyatéki kiállítás kapcsán szólal meg Szenteleky festőnkéről: „Pechán József egész munkássága, művészi fejlődése és buzgó formakeresése világosan és gazdagon tárul fel [...] a képek legnagyobb része a diadalmaskodó magyar impresszionizmus lelkes éveiből valók, amikor Iványi-Grünwald, Fényes, Ferenczi, Thorma és Réti művészetük zúgó zenítjén vannak, amikor Nagybánya diadalmasan bevonul a Műcsarnokba”.

Elhangzott Szivácán, augusztus 20-án, Szenteleky Kornél (1893–1933) kettős évfordulóján

Krónika

IN MEMORIAM

Szabadkán 63 éves korában július 3-án elhunyt Vajda Gábor kritikus, irodalomtörténész, pedagógus. Bácsfektehegyen született 1945-ben, 1969-ben az újvidéki Magyar Tanácskéken szerzett oklevelet, 1973-ban a Belgrádi Egyetemen magiszteri címet, 1981-től az irodalomtudományok doktora. 1966–67: tanár Székelykevéen, 1969–1978: kutatóasszisztens a Hungarológiai Intézetben, majd a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetében, 1978–80: tanár a topolyai gimnáziumban, 1980–1996: szabadfoglalkozású író, 1996-tól a szabadkai Városi Könyvtár tudományos munkatársa. 1991-ben Szabadkán megalapította a Szabad Líceum művelődési vitafórumot. 2001-től az Aracs című folyóirat főszerkesztője. 1990: Üzenet Díj 1990, 2008: Aracs Díj. Művei: Kázmér Ernő szellemi arca, 1980; Források és partok, 1983; Ács Károly, 1984; A magyar irodalom a Délvidéken Trianontól napjainkig, é. n.; Lefojtottság, 1996; A muszáj-Herkules, 1997; Visszaidegenedés, 2000; Próza és idea, 2003; Remény a megfélemlítettségben, 2006; Az autonómia illúziója, 2008.

Zentán július 15-én elhunyt Beder István író, újságíró. 1932-ben született Martonoson. Az általános iskolát

Felsőhegyen, a gimnáziumot Zentán végezte. 1964-ben a belgrádi politikai főiskolán szerzett oklevelet, 1952 és 1988 között az Újvidéki Rádió hírmagyarázója, zentai tudósítója, riportere. Művei: Tűzkorong, 1966; Kecse-templom, 1983; Nagybüjt Abbáziában, 1987; Város a Baranka partján, 1989; Szomjúság földje, 1992; Töviskoszorú, 1998.

DÍJAK

A 2008. évi Nagypáti Kukac Péter Képzőművészeti Díjat Fenyvesi Ottónak ítelték oda.

A Kosztolányi Dezső Színház Urbán András rendezésében létrejött előadása a Brecht–The Hardcore Machine nyerte az Újvidéken június 25-e és július 3-a között megrendezett 14. INFANT fesztivált.

A Tanyaszínházat augusztus 20-án Kisebbségi Díjban részesítették.

Nagy István, a Vajdasági Magyar Folklórközpont elnöke augusztus 20-án Wlassics Gyula-díjat kapott.

RENDEZVÉNYEK

FILMFESZTIVÁL – Július 19-én Tolnai Szabolcs Fövenyóra című filmjének díszbemutatójával vette kezdetét a 15. Európai Filmek Fesztiválja Palicson.

FEHÉR FERENCRE EMLÉKEZTEK – Augusztus 3-án Újvidéken Fehér Ferencre emlékeztek a Magyar SzóPont és a Vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesület közös szervezésében a család, egykori pályatársak, barátok, ismerősök és tisztelők.

SZENTELEKY NAPOK – Augusztus 20-án a gyászmisét és Szenteleky sírjának megkoszorúzását követően tartották meg Szivácon az idei Szenteleky Napok tanácsulását, melynek során Toldi Éva Sinkó Ervin Optimisták című regényéről, Németh Ferenc a nagybecskereki sajtó Nyugatrecepciójáról, Bordás Győző pedig a nemrég megjelent Pechán-monográfia kapcsán Szenteleky Pechán-írásairól beszélt. A tanács új elnököt választott Toldi Éva személyében.

MEGJELENT

Regionális erőnlét – Magyarágkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2008.

Góbor Béla–Ökrész Károly: Vondra Gyula életútja – Temerin, 2008.

Borsi Ferenc: Temerini citerák – Temerini Újság, 2008.

Noemi Kiš: Trans. Ford. Ivana Ristov – Agora, Zrenjanin, 2008.

FOLYÓIRAT-BEMUTATÓ

A HÍDRÓL TOKAJBAN – A XXXVI. Tokaji Írótáborban megrendezésre került Tokaji Esték keretében a kolozsvári Helikon, a pozsonyi Kalligram és Irodalmi Szemle mellett a szerkesztőség bemutatta folyóiratunkat.

SZÍNHÁZ

TANYASZÍNHÁZ – Idén 30. alkalommal indult el vajdasági körútjára a Tanyaszínház csapata. Stein–Brock–Harnick Hegedűs a háztetőn című musicalét adták elő. A bemutatóra július 26-án Kavillón került sor. Rendező Puskás Zoltán. Szereplők: Vukoszavljev Iván, Földi Lilla, Crnkovity Gabriella, Kokrehel Júlia, Pámer Csilla, Lőrinc Tímea, Miskei Edina, Raffai Ágnes, Mészáros Gábor, Gombos Dániel, Huszta Dániel, Hajdu Tamás, Buza Ákos, Mácsai Endre, Baráth Attila, Soltis Lehel, Virág György, Annus Szabolcs, Verbó Ákos, Németh Anna, Fábián Ágnes, Rutonity Róbert.

JÉZUS KRISZTUS SZUPERSZTÁR – Augusztus 6-a és 10-e között Palicsan a szabadkai Népszínház Magyar Társulata, a magyarországi Musical Színház és a Most–Híd Térségfejlesztési Központ koprodukciójában bemutatták Andrew Lloyd Webber–Tim Rice Jézus Krisztus Szupersztár című musicalét. Rendező Molnár László. Főbb szereplők: Mezei Zoltán, Kovács Nemes Andor, Kovács Blanka, Földes Tamás, Szedlár Rudolf, Puskás Zoltán, Kis Andor, Varga Tamás, Mészáros Árpád, Brezovszki Roland.

KIÁLLÍTÁS

Július 3-án nyitották meg Zentán A diófák árnyékában elnevezésű képzőművészeti kiállítást, ahol az érdeklődők megtekinthették az I. Nemzetközi Festő- és Szobrásztalálkozón született alkotásokat.

NOVÁK Anikó összeállítása

